

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2015

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2015

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 2015

REDAKTÖR
GUNNAR BROBERG
LUND

BITRÄDANDE REDAKTÖR
DAVID DUNÉR
LUND

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*
ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Exakta, Malmö 2015

INNEHÅLL

GUNNAR ERIKSSON, Barndomens botanik	7
TOMAS ANDERMAN, Dop och faddrar i Carl von Linnés familj	35
BJÖRN DAL, Honnings-Dugg og Snee-Spurre. Linné på danska	59
ERIK HAMBERG, Entomologisk litteratur hos Charles De Geer	71
SABIRA STÅHLBERG & INGVAR SVANBERG, Orangutans Never Made It to Uppsala. Notes on Asian great apes in captivity	103

Smärre meddelanden

Recensioner och anmälningar	113
Förlinneanskt • Jordbruksklassiker (Gunnar Broberg); Medeltida kirurgi; Anatomins renässans; Frankenia (David Dunér)	113
Linneana • Nytryck; Forskning pågår; Linnaeus Link; Homo sapiens L. (Gunnar Broberg)	117
Linneaner • Se blomman, fånga dagen; Linné-krimi; Ett PS till en Thunbergbiografi (Gunnar Broberg); Hur blir man läkare? (Johnny Strand); Flora Danica (Gunilla Törnvall); Den första foodien (Håkan Jönsson)	119
Varia • Trädgårdar; Smakrikt!; Animal Turn; Utsökte saker; Så var det!; Resor; Turism; Garden meeting (Gunnar Broberg); I lodjurets öga (David Dunér); Folkemedicin (Michael Broberg Palmgren); Våra föreställningar om svanen; Rosa plastflamingor; Falkjakt på Island; Möss och människor; Mera valben; Djurparkslitteratur; Jordbruksbibliografi i repris; Värmländska odling-smödor; Utrotningshotad mask; Om undran inför en urbaniserad natursyn (Ingvar Svanberg)	130
Notiser och meddelanden • Linné landet runt (Gunnar Broberg, Inga Ljungquist & Ingvar Svanberg)	149

Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapets verksamhetsberättelse 2014	153
Svenska Linnésällskapets styrelse 2015	155

GUNNAR ERIKSSON

Barndomens botanik

Levnadsteckningar inleds närmast obligatoriskt med en blick på den porträtterades barndom, ibland föregången av en utredning om stamtavlan. Vilken funktion dessa barndomsbilder har är inte alltid lätt att fastställa. Förmodligen skulle vi ändå sakna dem om de uteblev. Efter Freud har sannolikt barndomen fått ett förstärkt intresse, vare sig man accepterat psykoanalysen eller polemiserat mot den. Men intresset för den första åldern är ofantligt mycket äldre, och förmodligen känner levnadstecknaren det närmast som ett obligatorium att försöka skrapa fram något om den tecknade personens första tid. När det gäller prominenta personers liv söker man ofta spåra frön av det som ska bli den mogna personens egenart och livsverk. Det är tydligt när det gäller forskarliv, i den här uppsatsen främst den botaniska forskaren. Det som sägs har karaktären av en skiss utan djupdykningar i hopp om att ämnet ska kunna locka andra än författaren att begrunda och utreda olika aspekter av barndomens roll i idé- och vetenskapshistoriska biografier.

En given utgångspunkt tycks mig Linnés barndom vara, sådan han själv skildrat den och hur andra tolkat den. Den har ju så ofta behandlats att den närapå blivit en del av vårt nationalmedvetande. Jag avstår från att mästra fel och brister i sådana tolkningar för att i stället uppehålla mig just vid de framlagda åsikterna, som jag i stället ser som mer eller mindre tydliga speglingar av tidens och biografens idéliv. När det gäller självbiografiska framställningar är det självklart den vuxnes redan på många sätt överlagrade minnen av sin barndom som återges. De kan ofta vara åtskilligt förvrängda. De säger ändå något om personligheten bakom vid den tid uppgifterna nedskrevs.

Linné om sin barndoms botanik

I det agrara Sverige, som det såg ut på Linnés tid, var det överallt nära till naturen. Inte ens i de små städerna behövde man gå långt för att möta vild vegetation, hagar, ängar och vidsträckta skogar. De flesta barn som föddes

och överlevde kunde bli förtrogna med vildblommor och myllret av mer eller mindre fritt löpande och flygande djur. Visserligen hade redan nu människan inskränkt på vildheten genom sina näringsfång och sin företagsamhet, men gränsen mellan det spontant vilda och den natur som tuktats till konst var långt ifrån skarp i de flesta miljöer. Barn kunde naturligtvis reagera på mycket olika sätt vid mötet med naturen. För en majoritet av de fattiga var det mest en fråga om att tidigt nog hugga i och bekämpa den, men för de något mer välbärgades avkomma var tiden för lek och upptäckter större.

Prästsöner hörde till en sådan mer eller mindre privilegierad grupp, och prästgården får nog kallas en verkligt klassisk miljö för barns naturupplevelser. Deras möten med naturen kunde vara av olika slag: här fanns otaliga ingredienser för lekar, där också de negligerade flickebarnen kunde delta och rentav spela ledande roller (växter kunde i leken få uppgifter som matlagningsingredienser, klädprydnader, redskap, husdjur), men möjligheter fanns också för den särskilda sorts barn som hade anlag för upptäckter att ta de första trevande stegen in på naturforskningens väg. Så var det som bekant för pilten Carl i Stenbrohults prästgård. Ännu var det ju öppet bara för pojkar att på den vägen ledas till ett yrke. Om dessa steg har Linné berättat i flera av de självbiografiska anteckningar han efterlämnat. Sådana källor måste behandlas med största varsamhet om det är deras grad av trovärdighet som man är ute efter. Det här är påfallande när man jämför de olika "Vitae", som dessa anteckningar har kommit att kallas när de förtjänstfullt utgivits långt efter hans död.¹

I de summariska anteckningar som betecknas "Vita I" från 1727, nämns ingenting om hans tidigaste förhållande till naturen. I "Vita II" från senast 1750 skriver han att han inte vet "hur gossen kom att blifwa kiär i Flora".² Men han antyder några faktorer: den natursköna blomsterrika platsen, faderns stora trädgårdsintresse som lett till att hans prästgårdstomt hade en av de mest högklassiga trädgårdar man kunde se i Sverige, och som fadern lät modern beskåda under hela barnbördstiden, så att gossen föddes i blomstermiljö och fick sådan kärlek till örterna att hans kinkiga gråt tystnade när man gav honom en blomma i handen. Han betraktade denna lust som medfödd. Den stärktes av faderns tal om märkligheter hos olika arter och av att Carl själv fick anlägga en liten ruta i trädgården där han med liv och lust odlade "allt som fants i trädgården."³ När han sju år gammal sattes i Växjö skola (under sin råbarkade informator) började han snart inventera den långa vägen till och från barndomshemmet på allt botaniskt han kunde finna. Och redan

i åttaårsåldern verkar han ha kallats "Botanicus" av sina kamrater som han undervisade i växtkännedom.⁴

"Vita III" var den självbiografi som utgavs av Adam Afzelius (utom en del tillägg) 1823. Dess sista daterbara datum är 1768 för ett då utgivet vetenskapligt arbete av Linné. Då var han redan en gammal man och långt från barndomen, kanske redan i en andra barndom. Men nu förefaller det som han minns mer om sin första än han berättat om tidigare: fyra år gammal hade han fått följa med sin far till "Möklanäs" (Möckelsnäs på nyare kartor) på "Collation". Vid en kvällssamling på ången hade fadern underhållit de församlade med de olika blommornas namn och egenheter. Just detta var den "sträng" som var hårdast spänd i gossens sinne, och nu fick fadern länge ingen ro för sonen, som ville veta namn på allt växande men naturligtvis snart glömde dem och fick bannor, vilket skulle ha gjort honom läraktigare. För hotet var att han inte skulle få ett enda växtnamn till, om han fortsatte glömma.⁵

Här finns antydningar om Linnés begynnande läsning av botaniska verk. Pilten hade kommit över åtskilliga, men de första han tog del av betecknade han nu som "usla vägledare": "Rydaholms Örtabok, Tillands Flora Aboensis, Palmbergs Serta Florea Suecana." Slutligen kom han över "Bromelii Chloris Gothica och Rudbeckii hortus Upsaliensis", vilka båda han fann "nog höglärd."⁶ (Rudbecks arbete kan väl vara hans trädgårdskatalog, knappast den säkert dyra *Campus Elysii*). Det obligatoriska korta Curriculum vitae som var avsett för franska vetenskapsakademien, där han invaldes 1762, "Vita V", innehåller på latin några kompletterande uppgifter om hans läsning: han fick inte tillgång till "authores", alltså erkända botaniska verk, innan han kom till Lund, där han ju påbörjade sina akademiska studier 1727.⁷

"Vita IV" är en samling anteckningar och inte en färdigredigerad skrift, som också stammar från hans ålderdom. Här finns ytterligare minnen och reflexioner kring den vetenskapliga betydelsen av hans barndom. Han återkommer till tanken på ett slags överlämnande från föräldrarnas sida av deras blomsterkärlek till sonen – här nästan formulerad som en genetisk hypotes: "Fadrens hog låg dageligen på trädgårdens inrätning och blomstrens; den nygifta modren fägnade sig af sin mans arbete; så at om föräldrarnas hog kan gå till barnen måste detta första här smittas med hog till blommor." Carl fick sitta i vaggan i trädgården tills det blev tid att ge honom sin odlingsplätt, där han inte bara satte in trädgårdsväxterna utan också alla vilda han fann. Detta behagade inte fadern, som ogärna såg ogräs odlas i sitt paradis.⁸

De självbiografiska uppgifter Linné lämnat om sin barndom har som synes tillkommit vid mycket olika tillfällen i hans liv och några av de utförligaste på den skröpliga ålderdomen. Något säger de väl om hans väg in i botaniken, men de har ett säkrare värde om man läser dem som kvarlevor från hans levnad i stället för som orubbliga sanningar, alltså som om hur han uppfattade förhållandet mellan barnet Linné och hans framtida vetenskapliga gärning. Barndomen är ett framträdande idéhistoriskt motiv, omgivet av en rik föreställningsvärld: oskuldens tid, klarögdhetens, lekfullhetens, lyckans eller olyckans. Barnet är särskilt omhuldat av Kristi omsorg enligt evangelierna – det är närmare det heliga än den gemene vuxne. ”Utan i warden såsom barn skolen i ej koma i himelr[ike]t”, citerar Linné ur Bibeln.⁹ Det är perioden för uppvaknande, läraktighet, det speglar hela människosläktets utveckling – i äldre tid inte minst den andliga, när man ofta föreställde sig mänsklighetens barndom som guldåldern i historien.

Det har inte alltid varit så i miljöer som hör till den kristna delen av mänskligheten. Olika historiker har påvisat inte bara att barn i princip till stor del tolkades som småväxta vuxna. De kunde rentav betraktas som farliga med sina till synes nyckfulla och rentav våldsamma reaktioner. Den bilden motsägs av andra, och inte minst från 1700-talet och framåt har en betydligt humanare och mer ljus syn på barnen fått insteg inte bara i enstaka familjer utan också i den officiella sfären. Linné föddes i början av det sekel som kommit att kallas ”det upplysta”.¹⁰ Om fysisk bestraffning från föräldrarnas sida har han ingenting sagt; däremot är det bekant att skolmiljön länge var hård både mellan många lärare och deras elever och skolkamraterna emellan. I Linnés fall finner vi redan hos hans första informator en person, en ”slagdjäkne”, som Carl säger sig ha behandlats mycket illa av. Hur Linné uppfattade sin tidiga uppfostran rent allmänt framgår inte så tydligt i de pregnant formulerade satser, där han talar om den. Vi vet att det i hans paradys fanns åtminstone en orm, den elake ”slagdjäknen” som försökte dänga in kunskaper i det arma barnet. När Linné är inne på den här aspekten är tonen objektiv och texten är ganska konstaterande om än lätt färgad av hans humor som krupit in mellan raderna.

Vad som står klart är ändå att han fäster stor vikt vid dessa tidiga år. Där ligger på något sätt hela hans livsgärning programmerad – ödet hade redan där utsett sin hjälte. Det går att finna fler exempel från 1700-talet, där mycket unga barn framställs som särskilt lämpade att skolas i botaniken. Senast i förra numret av denna årsskrift har Gunnar Broberg tagit fram ett

citat från ett utlåtande om den linneanske prästen Gustaf Fredrik Hjortberg, där det beskrivs hur denne varje sommar lär upp barn i fem-sjuårsåldern till att känna igen medicinalväxter och mot en liten penning insamla dem.¹¹ Och Jean-Jacques Rousseaus berömda brev om blommorna från hans ålders höst riktar sig till en mor som ska lära sin fyraåriga dotter grunderna i växtkännedomen.¹²

För att bedöma Linnés botaniska erfarenheter som barn kan en del åsikter han framför som ung student och lärare vid Uppsala universitet möjligen ge en mer emotionellt färgad sidobelysning. Han höll redan före Hollandsresan medicinska föreläsningar i dietetik (sunt levnadssätt), samlade i manuskriptet *Diaeta naturalis*, utgivet i vår tid av Arvid Uggla. Det finns också senare uppteckningar, benämnda *Lachesis naturalis* (utg. i UUÅ, 1907). De är utförligare men ger i sak inte några nya inblickar. Linnés genomgång av hälsoregler startar i barnafödsel och barns hälsa de allra tidigaste åren. Det mesta gäller föda och klädsel men med utgångspunkt i Predikarens slutkapitel ger han också vad vi skulle kunna kalla barnpsykologiska råd, som vanligt för att påvisa det mest naturenliga levnadssättet. Predikaren betonar i den återopade texten vikten av att glädja sig medan man är ung innan alla onda dagar kommer. Linnés medicinska utgångspunkt är att vi som barn och unga har mjuka fibrer i kroppen och allt cirkulerar med lust och nöje. Han visar hur Skaparen ger djurens oskyldiga barn fullt nöje: ”kiedden springer upp på alt dett han ser, wil slås. Kattungen leker och kastar som mös alt hwad förekomer. Hundwalpen biter och låts wara ond, dett han ej är”.¹³

Nu, klagar Linné, får vi inte vara barn när vi är det, vi gynnas inte av föräldrarna som av Gud. Det tycks främst gälla förnäma föräldrar, som skryter över barnens artighet. Bondpojken däremot ”springer i skielmstycke full, will intet byta.” Man frågar: till vilken kategori räknar Linné en tämligen fattig kyrkoherde? Kanske står han litet närmare sin egen erfarenhet, som kanske lämnat en tagg i hans bröst, när han fortsätter: ”Föräldrarne döma sina barn i waggan till hwad de blifwa skal e.gr. präst, öfw[erste], Professor, ja Riksråd. Barnet som knapt lärt tahla, måste arbeta här på; dett motte kiöras in”. Slutsatsen blir: ”Giör hwad dit hierta lyster. Till dett du har lust, har du lycka.”¹⁴

Andra om Linnés botaniska barndomsupplevelser

Hur dessa självbiografier behandlats säger kanske än mer om de läsare och utläggare av texten som i ett par århundraden fascinerats av dem. I första hand går man kanske till botanisterna, eftersom de borde kunna jämföra sin egen barndom med Linnés utifrån liknande aspekter: vägen in i den botaniska vetenskapen. I början av 1800-talet, när beundran för Linné riktigt började skjuta fart, finns en del material.

Carl Adolph Agardh, stundom benämnd ”algernas Linné”, professor i Lund fram till biskopssysslan i Karlstad, skrev ett äreminne över den stora förebilden men berör ytterst knapphändigt Stenbrohultstiden, trots att han fick en son, Jacob, som likt honom själv blev en framgångsrik botanist och som åtminstone sen tidig ungdom assisterade honom i växtsamlandet.¹⁵ I sina populära *Botaniska utflygter* (tre volymer) har kollegan Elias Fries, som har kallats ”svamparnas Linné” inte heller så mycket att säga om Linnés uppväxt. Han finner att man redan talat nog om denna tid och att man spunnit in den i legender. ”Född i en af Smålands mest romantiska trakter (7/5 1707), tidigt af sin fader införd i floras blomstergårdar, utbildades snart det öppna natursinne och den lifliga fantasi, som grundlade hans vetenskapliga storhet.”¹⁶ Detta är allt han levererar i ämnet, men det är kanske talande nog. Den fagra omgivningens betydelse lyfts fram, liksom fadern-prästens roll som introduktör. Det öppna natursinnet och den livliga fantasin som här fick näring ses som avgörande för Linnés vetenskapliga storhet – det är kanske ett eko av Fries’ romantiska syn på naturen och vetenskapen och går möjligen utöver hur Linné skulle ha formulerat förhållandet. Man måste förstås besinna den slående parallellen mellan de båda smålandspojkarnas situation, även om Fries såg sin egen socken som karg och bergig medan han talar om Stenbrohults natur som ”romantisk”.

En ansedd medicinare om än inte direkt botaniskt lagd förgyllde med sin vältalighet Linnéfirandet på Växjö skola och gymnasium 1807. Då talade livmedicus Sven Anders Hedin eldande ord i sin övermåttan rikligt tilltagna lovprisning av jubilanden. Fries som nu var tretton år, ännu ett barn men intagen i samma läroanstalt som förebilden, lämnade festen med en fast beslutsamhet att bli en stor botanist. Som han skrivit: ”intrycket af densamma fästade författaren häraf vid Botaniken”.¹⁷ Fries anser detta pompösa tal vara en av de pålitligaste källorna till Linnés biografi.

Eftersom Hedin anses vara en av de första som inleder perioden av verklig Linnédyrkan kan det vara intressant att se vad han kan ha gjort av den beundrade vännens barndom. Han påminner sina åhörare i Växjö i prunkande ordalag om att närvarande smålänningar vid detta tillfälle hyllar en landsman "som icke allenast under sin lefnad blifvit räknad för ett stort Snille, utan för alla kommande Sekler skall räknas för ett ibland de största ljus, som verlden sedt tändas."¹⁸ Hans märklighet blir inte mindre av den bild Hedin ger av snillet bakgrund. Det fanns bara enkelt folk i släkten "ehuru gode och redlige medborgare". Det var endast hans eget ojäm förliga snille som förklarar hans framgång. Detta uttalande modifieras något av erkännandet att fadern "ägte en öfver medelmåttan utmärkt upplysning" och av att modern, av hederlig prästsläkt, satte hela sin omsorg i uppfyllandet av sina plikter och att det mest retande föremålet för hennes önsksningar var "att en gång se denne sin förstfödde som skickelig, att förkunna den Högstes under."¹⁹ (Vi tror oss förstå att hon ville att sonen skulle bli präst och satte in all sin kraft på att förmå honom avstå från varje annan levnadsbana.) Hedin betonar att "små omständigheter" måste beaktas när det gäller att gynna spirande anlag av den art som deras son visade, "desse fallenheter i barnaåren, hvilka mognade till böjelser och store snilledrag, skänkt verlden Män af de störste och djupaste insigter."²⁰ Men det genetiska arvet modifieras ytterligare för Hedin: man ska nog när det gäller en verklig forskare inte stanna vid "det första ljus, som förståndet framvisar hos barnet. Man måste gifva akt äfven på de tillfälligheter, som verka på qvinnan den tid fostret utvecklar sig i dess moderliga sköte."²¹ Hedin berättar om faderns ansegliga trädgård och att den unga makan under sitt första havandeskap "begåfvades dageligen af sin man med de utsöktaste blommor" vid en tid på året då naturen "framträder i all sin prunkande härlighet". Han tillägger genast att blomstergudinnan således ur sitt eget sköte kom att pryda också den nyföddes vagga.²²

Allt detta blir alltså betydelsefullt trots de tidiga orden om Linnés medfödda anlag. "Han var ifrån födslen liksom helgad åt hennes tjenst."²³ På detta följer i framställningen de gängse stegen i biografierna, gossens håg att leka med blommor och få tröst av en enda som han gavs i handen, den tidiga trädgårdsivern. Man kommer inte riktigt underfund med vilken roll föräldrarna egentligen får spela i denna utvecklingsgång, för avsnittets slutsats blir åter barnets egen medfödda natur, som skulle efterspörjas hos också många andra geniala naturforskare: "Hvem dristar påstå, att dessa drag af en egen afgjord böjelse höra till det slags barndomslekar, som blotta

efterhärmingen alstrar, och skulle icke, om man mera grannlaga gifvit akt på de store Snillens första yrken, ännu flere rön af rådande anlag blifvit samlade till bevis af en medfödd hog och en oföränderlig böjelse.”²⁴ Man anar som ofta i gamla tankar om begåvade personer samma konflikt mellan förklaringsfaktorerna arv och miljö, men under andra namn och långt före den moderna genetikens genombrott.

Bland våra botanister under 1800-talets första hälft var bredvid de nämnda Agardh och Fries Göran Wahlenberg en stor representant. Av de tre var det han som satte Linné allra högst och det i så hög grad att han inte tillät några förändringar i mästarens sexualsystem och förnekade varje möjlighet att på bättre principer grunda växtrikets indelning. Om detta handlar till stor del den välskrivna essä han publicerade i kalendern *Svea* under titeln ”Linné och hans vetenskap, ett bidrag till fäderneslandets vetenskaps-historia” (V, 1822). Som en pionjär inom växtgeografin med öppen blick för klimatets och jordmånens betydelse för allt organiskt liv dröjde han också vid den miljö som hade störst inflytande på Linnés tidiga utveckling. Han uttrycker tydligare än de flesta sambandet mellan dessa yttre faktorer och geniets livsgärning. Det är den nordiska naturens rika omväxling han här har prisat:

Menniskan insuper der en ousäglig njutningslust af det öfverflödande himlajuset, och närmar sig med största glädje till den moderliga naturen, mera än på något annat ställe, lik ett sinligt barn uppvaknadt ur en uppfriskande sömn vid den friskaste moders sköte. Hvad under om härigenom det största sinne för naturen, den största naturkänslighet uppstår hos väl danade varelser; om under sådana omständigheter en Linné uppväxer.²⁵

Och Wahlenberg förstärker ytterligare denna naturens väckande förmåga: ”Allt manar således det för blomstring öppnade sinnet till njutning och åskådning.”²⁶ Samtidigt leder de bistra förhållandena under den motsatta årstiden, när människan står kvar där ensam utan blommor men så mycket mer ”upphöjd”, till en ”av de inre delarna driven” kraftfullhet som gör att i stället förståndskraften tilltar (här skymtar hans mer eller mindre romantiska tankegångar om motsatserna inre förnuft och yttre intryck). Mot den bakgrunden kunde Linné tänka ut det geniala sexualsystemet, han var ”ett foster av fäderneslandets natur”.²⁷ Andra aspekter av den nordiska kontrastikedomen bidrog ytterligare till Linnés enastående vetenskapliga insats. Barndomens uppväxt i en skogsbygd stärkte hans sinne för naturen. Det

*Herman Säterberg, Blomsterkonungen. Bilder ur Linnés lif (Stockholm, 1879.
Illustration av Carl Larsson.*

berodde, säger han i ett förklarande tillägg, på att "luften uti skogsbygder är mindre retande, dels genom sin torrhet, dels derigenom att den är i mindre rörelse, och således låter det vegetativa lifvet med sin saftighet och plastik mera utbilda sig, hvilket bäst behöfves i barnåldern."²⁸ Därav hans "naturliga sinnlighet", då förståndet ännu inte fått herravälde över känslan under det att Uppsala med sin höga ås och öppna horisonter och friska luft i nästa skede stärkte förståndsgåvan.²⁹ Barndomen hade på så vis utbildat hans i känslan grundade inbillningskraft, som är en väsentlig beståndsdel i kreativt vetenskapligt tänkande, vars andra del är rationaliteten. Wahlenberg återoppar här Erik Gustaf Geijers romantiska skrift om inbillningsgåvan.

Thore Fries i sin grundläggande Linnébiografi från 1903 ser faderns botaniska intresse som vitalt för sonens kärlek till botaniken. Fries uppehåller sig länge vid faderns botaniska och hortonomiska passion och kunnighet.³⁰ Fyraåringens utflykt med fadern till Möckelnäs återges utförligt och för hans fortsatta utveckling blir Stenbrohultstraktens naturskönhet alltmer inpräglad i ynglingen, betonar Fries. Från hans år i nederskolan i Växjö lyfter den här biografien fram en lärare Daniel Lannérus, nära vän till Carls far. Det är brodern Samuel Linnaeus som berättat om denne, som tog hand om skolpilten och gav honom tillgång till bären i sin trädgård och fortsatte att sätta in honom i örtkunskapen.³¹ Fries menar att Lannérus "tvifvelsutan på hans utveckling till naturforskare utöfvat ett icke ringa inflytande."³² Det är mycket obestämda ut-sagor och det beror kanske på att författaren inte tilltror sig att närmare kunna bestämma graden och arten av inflytandet. Han var realist och kunde i motsats till Wahlenberg inte infoga Linnés första levnadsår i den storslagna homeopastiska tankebyggnaden, så som den här tillämpades på dåtidens klimatlära.

Senare levnadstecknare har oftast inte själva varit botanister eller naturforskare. De har kanske inte heller så ofta i första hand betraktat barnåldern som en vetenskaplig tillgång men fäst större vikt vid litterära och religiösa influenser. Knut Hagbergs stora Linnébok fäster sig vid att Linné i faderns bibliotek uppenbarligen upptäckt Aristoteles *Historia animalium* i dess latinska version och återfinner där med rätta det skolastiska drag, som Sten Lindroth i mer allmänna termer kritiserat Linné för.³³ Frågan är förstås om Carl kunnat ta till sig dess teoretiska innehåll redan på barnstadiet – någon uppgift om när han läste boken finns inte såvitt bekant, även om en anteckning av hans hand i den visar att han verkligen öppnat den.

Den får nog sägas tillhöra ett annat skede i Linnés liv än barnstadiet. Också på ett annat sätt vill Hagberg uppenbarligen binda Carls tidiga år till

ett mer vetenskapligt-intellektuellt inslag i hans erfarenheter. Det gäller att gossen lär sig *namn* på de växter han kommer i kontakt med. Det är sant att namnen är viktiga för att tillgodogöra oss tingen omkring oss men kan de räknas till vetenskapens teoretiska sida? Wahlenberg hade ju sett barndomen som den tid då ännu de intellektuella förmögenheterna mer eller mindre låg i dvala till förmån för ett emotionellt förhållningssätt till naturen. Hagberg tycks förena känslomässig upplevelse med teori i sin hastigt skisserade bild: "Hans estetiska glädje över växtvärlden måste på ett mycket tidigt skede ha smält samman med hans nyfikenhet rörande deras namn, deras väsen".³⁴ Hagberg glider utan närmare motivation från "namn" till "väsen" i samma andetag, såvida man inte får tro att ett av Linné återopat latinskt motto räcker som belägg: "Nomina si pereunt, perit et cognitio rerum" (Om namnen går förlorade, försvinner också kännedom om tingen). Men gäller det riktigt samma sak?

Hagberg betonar också att Linnés naturanknutna religiositet bottnar i hans barndoms prästgård, vilket är mindre diskutabelt. Men hur religion och vetenskap förhåller sig till varann i den forskning Linné kom att bedriva är oklart, och det är möjligen inte heller den kopplingen som här intresserar Hagberg, som naturligtvis är lika intresserad av Linnés rent litterärt högtstående skildringskonst som av det rent teoretiskt vetenskapliga. Hagbergs sammanfattning av barndomens betydelse för den vuxne mannen blir helt kortfattat: "Stenbrohults natur, faderns fromma, av Arndt inspirerade tro på skapelsens förmåga att uppenbara Skaparen och den första invigningen i Aristoteles' zoologiska system voro de för Linnaeus' utveckling viktigaste faktorerna under hans gosseår."³⁵

Elis Malmeström, teolog till professionen, har i titeln på sitt sista stora bidrag till Linnéforskningen, tagit fasta på aspekten utveckling i Linnés gärning: *Carl von Linné. Geniets kamp för klarhet* (1964), där första kapitlet benämns "Intryck och utvecklingslinjer." Dess första avdelning handlar om tiden i Stenbrohult och originell men ganska konstig är hans övertygelse om att faderns fina trädgård gav sonen inspiration när han övertog den rudbeckska trädgården i Uppsala. Mer övertygande är hans diskussion om det småländska bondfolkets påverkan på barnet. Han kallar det "folkfromhet" – andra skulle väl säga vidskeplighet. Det finns mellan raderna i en del av vad Linné skriver om sina tidiga år ett slags ödestro, en antydning om att han var av någon högre makt utvald att genomföra sitt vetenskapliga storverk. Det går också igen på många sätt i hans beryktade *Nemesis Divina*-anteckningar.³⁶ För den naturfromhet

som Linné kom att ge uttryck åt ser han liksom Hagberg en förebild i Arndts predikosamling om den sanna kristendomen, som tycks ha anlitats av fadern och som hade en särskild avdelning om Guds under i naturen.

Andra botanisters barndomsminnen

Så långt några exempel på Linnés egna barndomsminnen och hur några botanister och andra Linnéintresserade tolkade dem. Det skadar kanske inte att också se på hur de nämnda botanisterna uppfattat sin egen barndom och därmed kanske också belysa likheter och skillnader mot den linneanska barndomsuppfattningen.

Clas Bjerkander – denne bondson, Skaradjäkne, präst och ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien – skulle kunna illustrera hur en Linnélärjunges barndom kunde gestalta sig. Man vet inte mycket om hur en gosse i så knappa omständigheter kunde komma att intressera sig för botaniken. Men det är märkligt nog att de äldre i hans hemförsamling uppmärksammade hans begåvning och övertalade föräldrarna att sätta honom i en ansedd skola. Och när han efter fullbordade gymnasiestudier fick äran att hålla en versifierad oration på avslutningsdagen, valde han till ämne Kinnekulle och uppehöll sig så utförligt vid dess botaniska märkvärdigheter, att han avslöjar en stor kunskap om bergets flora. Kerstin Ekman pekar på en faktor som säkert var avgörande för Bjerkanders intresseinriktning: Skaralektorn Sven Hof, som gjort biologi till ett viktigt skolämne och som skymtar bakom namn som Linnélärjungen Johan Falck och den nedan behandlade kemisten Torbern Bergman. Bjerkander hade oturen att inte kunna fullfölja sina påbörjade studier för Linné i Uppsala. Fattigdomen satte oöverstigliga gränser för hans karriärmöjligheter, men som präst på den västgötska landsbygden tog han sig tid att fördjupa sig i både botanik och entomologi och presterade så goda vetenskapliga rön, ofta av praktisk betydelse, att han blev invald i Vetenskapsakademien. Han är en fascinerande gestalt som Ekman tecknat i hans miljö med grundlig dokumentation och stilistisk elegans.³⁷

Beträffande Agardh gäller att vad han berättat om sina egna vetenskapliga rötter är lika knapphändigt som vad han säger om Linnés barndom. Vi vet att fadern under sin uppväxt i Båstad besökte gamle Pehr Osbeck, Linnélärjungen, på hans prästgård i Hasslöv, där Carls föräldrar för en tid bott.

Osbeck var vän i familjen och ska enligt Agardhs egen uppgift ha varit hans förste lärare i botanik. Vi vet dock inget närmare om deras förhållande – än mindre vilka slags upplevelser mötet med den gamle linneanen kan ha utlöst. Vi kan i hans fall ändå föreställa oss att han levat med en familjetradition.

En mycket otillförlitlig källa från 1859 har en märklig historia att berätta. Åtminstone speglar den hur den linneanska traditionens bilder färgade av sig på kommande botanistgenerationers barndom. Källan måste citeras ordagrant; den härrör ur Carl August Adlersparres hänfödda Agardhessä i *An-teckningar om bortgångne samtida*:

Han [Agardh] tycktes redan från barndomen hafva varit utsedd till prest i natu-rens tempel; ty ännu såsom barn i föräldrahemmet ådrog han sig uppmärksamhet för sin nästan uteslutande kärlek till växtriket. En blomma var ofta nog att sysselsätta honom långa stunder och draga honom bort från sina jemnårigas lekar. Det berättas, bland annat, om honom: huru han som helt ung en morgon smugit sig in i köket, der man nyss från spiseln flyttat en större gryta med gröt. Vid denna slog gossen sig ned och, av ingen bemärkt, började han att med små trästicker utstaka en trädgård med åtföljande alléer i gröten, sjungande i glädjen öfver sin lyckade skapelse, då en anförvandts plötsliga ankomst gjorde ett sorgligt slut på planteringen. Hans favoritnöje i hemmet var att vistas i trädgården, ej så mycket för att leka, som ej mer för att vara behjelpig med att kratta sandgångarna, vattna och uppbinda blommorna, rensa bort ogräs o.s.v. I hörnet af ett kål-land hade han fått sitt eget lilla experimentalfält, som undergick oupphörliga förändringar, allt som planerna vexlade och gjorde sig gällande i det ungdomliga sinnet. Här tåldes ej något förmynderskap eller oombedt inblandande i styrelsen. Hvad som skulle ske måste hastigt utföras med egna händer, icke sällan under bekännelsen att det ”växte så långsamt”. Fingo de små fingrarnas skinn sitta emellan på arbetet, godtgjordes skadan med att sätta en blomma i mössan eller i jackans knapphål. Det var triumfatoren med sin lager en miniature.³⁸

Det hela ser ju ut som en utbrodering av Linnés egen barndomsskildring! Har denne hänföorde beundrare skrivit ur minnet och blandat ihop ingredienser från båda botanisters egna eller andras minnen av dem? Och har Adlerbeth detta ur Agardhs egen mun? Frågorna måste bli obesvarade här, men är det inte han själv så måste det vara någon mycket närstående. Och parallellen mellan Linné och Agardh tycks passa in i ett mönster. Det tycks gå igen i trovärdigare form hos ”svamparnas Linné”, Elias Fries.

Elias Fries har inte efterlämnat någon heltäckande självbiografi men han har på gamla dar berättat om sina svampstudiers upprinnelse i barndomen. De

finns i företalet till ett av hans sista mykologiska arbeten. Här berättar han om sin uppväxt på prästgården i Femsjö, där fadern var en botaniskt intresserad kyrkoherde och prost. Här skymtar åter detta linneanska mönster, för det var fadern som införde honom i Floras studium som han redan som barn kom att omfatta med varmt intresse. Redan vid tolv års ålder, berättar han, kände han flertalet av de kärllväxter som fanns i den i och för sig karga och fanerogamfattiga trakten.³⁹ Det var också nu som han uppdagade svamparnas fascination. Det skedde när han på ett träd hittade den mycket sällsynta koralltaggsvampen. Fries antyder ett par omständigheter i sin miljö, varav den ena förenar och den andra kanske skiljer hans tidiga utveckling från förebildens: Femsjötrakten i västligaste Småland var karg, bergig och full av myrar och småsjöar. Den så kallade högre floran var därför relativt artfattig i jämförelse med hagmarkerna runt Stenbrohult längre österut. Men den var desto rikare på svampar, och eftersom intresset för dem vaknade vid fyndet av koralltaggsvampen kan man tänka sig att dess märkliga, från de flesta svampar starkt avvikande utseende tilltalade pojakens fantasi. Den undran inför naturen som Linné flitigt predikade var nog en äkta känsla på Fries' liksom på Linnés tid.

En andra omständighet, värd beaktande, som Fries nämner om sitt stigande botaniska intresse, är att han inte hade några lekkamrater – fadern kunde knappast ses som en sådan. Det han saknade var en jämnårig "melioris sortis", "av högre stånd".⁴⁰ Så har det översatts men kunde kanske också tolkas som "under bättre levnadsomständigheter" (det latinska "sors", genitiv "sortis" har ju grundbetydelsen "lott" och överfört "öde", "levnadsöde"). Det fanns bara lantfolk i prästgårdens närhet och dess barn fick nog inte så mycket tid över för lekar. Fries ser detta som en förklaring till att de vilda växterna som ersättning blev hans lekkamrater. Linné har inte lämnat rum för ensamheten i sina bakgrundsteckningar, men av det kan man inte dra några säkra slutsatser. Han har i varje fall vid något tillfälle (i Skåneresan) kallat blommorna i barndomen för sina "leksyskon". Klart är i varje fall att Fries såg Linnés insats som en svåruppnåelig modell som han själv ville efterlikna. Mellan Femsjö och Stenbrohults kyrkor är det inte stort mer än sex mil fågelvägen.

Hur såg Wahlenberg på sin egen barndom och dess betydelse för hans val av en vetenskaplig levnadsbana? Han kom från ett bruk i Värmland, där det fanns tillräckligt med skogsluft för att han skulle få nog med naturkänsla och sinnlig intuition innan han bytte vistelseort till det även klimatiskt och topografiskt intellektuella Uppsala, som han så hyllat i sin Linnébetraktelse. Också han har lämnat självbiografiska uppgifter, och de ganska vidlyftiga,

för den stora artikeln i *Biographiskt lexicon*, detta sent i hans levnad.⁴¹ Det är till denna utförliga uppslagsbok man i första hand går för att ta del av hans syn på sitt eget liv. Det kanske är mindre lyckligt med tanke på att verkets redaktör, Wilhelm Palmblad, strukit åtskilligt och kanske misstolkat en del annat. Här läser vi om barndomsetapperna: de sju första levnadsåren på Skarphyttan som inköpts av fadern, sedan på bruket i Gammalkroppa, som han som tolvåring lämnade under terminerna för Uppsala akademi dit han kom i sällskap med en äldre bror. Trakten kring Skarphyttan, berättar han, var av en ”skarp och klippig men ej en romantiskt vild natur”, där han strövade i björkskogarna med gårdens avhållna piga Lisa, som grundligt skämde bort honom. Han gjorde pipor och sprutor av strättans ihåliga stjälkar, lyssnade till taltrasten, lekte med små vattenhjul i bäcken som rann genom gårdstomten, sov varje natt på moderns arm, men var självrådig och beskrevs som en liten tyrann. På Gammalkroppa kom han in i en vänare natur, ”af hvilken gossen fortfor att mottaga djupa intryck, med sin ömnighet på tallskog, rönnar, Linnaea, Melampyrum och den lysande *Epilobium angustifolium*.” En informator införde honom nu i geografin, vars ”studium näst efter naturens alltid utgjorde Görans största nöje.”⁴² Här finns ingenting om skogsluftens välgörande inverkan på barnets känslomässiga utveckling, och inga slutsatser dras om förhållandet mellan denna lyckliga barndom och det kommande akademiska livet. Överflyttningen till Uppsala skulle ha kunnat föranleda någon kommentar om förståndslivets förbättrade utvecklingsmöjligheter i denna miljö som enligt honom själv betytt så mycket för Linnés mognad. Kanske kom Göran för tidigt till akademien? Nu var ju dessa minnen nertecknade långt senare än hans minnesteckning av Linné, och botaniken låg inte längre i fokus för honom (bortsett från hans rigorösa skötsel av den botaniska trädgården). Homeopatin och vattenkurerna hade lagt beslag på hans nästan hela intresse. Är kanske den bevarade handskrift som bildar underlag för den biografiska artikeln mer upplysande?

Den handskrivna skildring Wahlenberg själv lämnat Palmblad finns lyckligtvis kvar, men är inte i alla stycken lättläst med litet suddiga marginalanteckningar och lösblad som med eller utan redaktörens vetskap tillkommit före tryckningen (eftersom Wahlenberg dog år 1851 och det aktuella bandet bär tryckåret 1852).⁴³ Palmblads citat är i varje fall i den meningen trogna att de återspeglar både originalets djupt personliga ordval och allmänna anda, men åtskilligt är överhoppat och en del troligen missförstått. Man inser att Palmblad inte kunde ta med allt. Det är Wahlenbergs uttryckliga avsikt att låta sitt

levnadslopp illustrera nyttan av de medicinska teorier han själv tillägnat sig och inspirera till vidare utforskning av människokroppen i hälsa och sjukdom. Den björkskog dit Lisa bar honom och sedan följde honom i Skarphyttan gav upphov till "en makalös ortens parfymering, som ökas af en troligen äfvenledes makalös ymnighet och storlek af Angelica sylvestris" (strätta, eller i Wahlenbergs barndomsmiljö "björnpipor").⁴⁴ De små vattenhjul vi mött i Palmlads redaktion var nog i själva verket inga leksaker utan drev ett mindre hammarverk som näst naturen var Görans förnämsta uppehållsplat under sommarkdagarna. Det stod i en sidokanal till brukets dominerande vattendrag som rinner från sjön Skarpen till en mindre sjö norrut. Här började Görans dag med att han blötte fötterna ordentligt och tydligt inte så sällan halkade ner i vattnet till midjan. När han kom in för att torka kläderna vid spisen blev det strid om det varma utrymmet med kokerskan som försökte fösa bort honom. Klagomål från hennes sida hjälpte inte – Lisa höll sin skyddande hand om barnet och modern, i vars famn han sov om nätterna, slog bort kritiken. Fadern höll sig helt borta från barnfostran.⁴⁵

Görans kallbad framstår för honom i efterhand som "ett hydropatologiskt experiment [...] till stärkande af gossens hjärna". Framför allt åstadkom det "en såsom man kan säga jern-vilja och dermed förenad jernfast sömn eller omedvetande tillstånd." Denna barndom lade enligt hans mening grunden till "hela hans lefnad, och framför allt ålderdom och dödssätt såsom det också i själfva verket måste vara." Kroppsligen utvecklades han också särskilt "med åkning utför de temligen branta kolhusbodarna i rätt tunga slädar [...] hvar efter han icke blef utan märke för lifstiden."⁴⁶ Under dessa första barndomsår slapp han ifrån "en sådan förtidig läsning som nu brukas i de så kallade barnskolorna, utan troligen brakte han det genom Lisas försorg icke på Skarphyttan längre än till så kallade innanläsning."

Wahlenberg återoppar aldrig Linné i sina hälsospekulationer. Ändå kan man här tro att han tagit del av Linnés råd till föräldrar när han uttalar sin skepsis inför en omogen uppövning av läsförmågan. Och han är helt inne på den förres tankar om värdet av en glädjerik barndom: "Det är menniskans vanligaste plåga ledsnaden som från första barndomen mest drifver den till så olika förhållanden och den har så högst olika fallenheter." Så hade han uppfostrats "med en snart sagt öfver sitt stånd uplyst omsorg för sina barn och kanske mest för största älsklingen med fadersnamnet." Och han konstaterar: "Sådane gynnande omständigheter äro troligen så viktiga och väsentligen bidragande till hälsa och naturlig bildning att de väl förtjena anföras."⁴⁷

Efter barndomsåren på Skarphyttan följer "Gosseåren på Gammelkroppa". Där träder de botaniska aspekterna än tydligare i dagen. Flytten till denna bruksort ser ut att ytterligare ha gynnat Görans redan gynnsamma utveckling: dess rikare, mot Skarphyttans enligt hans mening helt olika natur som han fann "gifvande andre och mera mångfaldige förlustelser till utvecklande af hälsa och ett flersiktigt [!] sinne för naturen."⁴⁸ Han prisar ortens sköna topografi och rika jordmån och berättar om hur familjen företar promenader till bestämda favoritställen. En ny växt tycks ersätta strättan som växtrikets mest hälsobefrämjande art, där den växte i de oligotrofa sjöarna: Lobelian, notblomstret. "Denna under ett soligt vatten ymnigast mjölkspirande Lobeliaarten tilltvålade gossarnas fötter", tydligen på det mest välgörande sätt: "hvem vet, om icke denna, en märkvärdig Siphiliticas samslägtinge kunde inviga vår Görans fötter till dess blifvande stora vandringar och bergsstigningar."⁴⁹ (Den nordamerikanska *Lobelia siphilitica* ansågs kunna bota hudsjukdomar och har åtminstone rätt långt fram i tiden varit en medicinalväxt.) Här alltså en antydning om ett samband mellan hans gossetid och den typ av vetenskap, empirisk växtgeografi, som blev hans specialitet.

I den vita kvartssanden i en närliggande vik solade sig pojarna på ett hälsobringande sätt och kunde här inandas en annan aromatisk doft från örter och träd; "hela viken doftar" av "skvatrams, pors, björks, als, talls etc etc..."⁵⁰ [resten av citatet svårtytt]. Vid sidan av de ljuvligheter som Palmblad återgivit hyggligt berättar Wahlenberg från Gammalkroppatiden bland annat om traktens hälsobringande vatten som gör komjölken särdeles nyttig i motsats till Uppsalavattnet. Hans hela bild är en lovsång till den frihet han åtnjutit som barn, den goda familj han vuxit upp i och den hälsobefrämjande och psykologiskt stärkande miljö som gjort honom som skapt till växtgeograf och botanist. Han ger en än ljusare bild av sin barndom än Linné, men den har också betydande likheter med den stora förebildens.

Det är inte svårt att från senare tid hitta ytterligare exempel på att ett barndomsintresse för botanik eller naturalhistoria i allmänhet bildar en möjlig bakgrund till en vetenskaplig karriär. En av våra första kvinnliga botanister med akademisk status är Vivi Täckholm, född Laurent 1892 i Djursholm men redan från spädbarnsåldern uppvuxen i Stockholm. Vi vet att fadern läkaren Edvard Laurent var en ivrig amatörbotanist, och tack vare ett bevarat brev som Beata Arnborg dragit fram i ljuset i sin biografi kan vi knyta dottern till samma intresse, förmodligen redan i mycket unga år.⁵¹ Tyvärr är det inte stort mer än en mening som ger belägget. Det skrevs 1936 vid jultiden då den

välkände botanikdocenten Nils Hylander hade bett henne om en precisering av var närmare bestämt på Djurgården en *Luzula nemorosa* (nu *L. luzuloides*) hade samlats. Hylander hade funnit uppgiften i *Botaniska notiser* 1919, vilket framgår av en uppgift i hans mäktiga doktorsavhandling *Die Grassameneinkömmlinge schwedischer Parke* (1943).⁵² Vivi publicerade i den botaniska tidskriften "Några studier över Stockholmstraktens adventivflora." Hon svarar i sitt brev att hon inte längre kan komma ihåg exakt var just denna fryle växte: "Vi gjorde nämligen, min far och jag, så otaliga strövtåg på Djurgården och plockade massor av *Crepis* och *Leontodon* [till stor del just fröinkomlingar liksom *Luzula*] och annat likartat, som examinerades vid hemkomsten, och det gör att mitt minne sviker, var vi togo just denna."⁵³ Det är naturligtvis inte möjligt att med detta citat bevisa att hon redan från tidig barndom skulle ha varit fängslad av växtvärlden, men det får sägas vara högst troligt med tanke på faderns starka intresse och hans varma socialt engagerade hjärta. Att hon växte upp i en storstad var tydligen inte längre något hinder med de billiga kommunikationer som stod till buds och de otaliga grönområdena inne i och strax utanför staden.

Den kände växtgeografen Eric Hultén (1894–1981) utgav år 1973 sina livfulla forskarmemoarer. Han var typiskt nog prästson, uppvuxen i en naturskön landsbygd som han säger sig tro ha varit avgörande för hans levnadsbana. Fadern var strängt bibeltrogen och Eric måste vakta på sina ord i hans sällskap. Men "av ren tillfällighet" fanns i familjens magra bibliotek den elfte upplagan av C. J. Hartmans utförliga *Skandinaviens flora*, och den blev sonens favoritektyr. Som tur var fanns ett botaniskt intresse också hos fadern och med dennes hjälp lärde han sig växtexaminationens konst. Liksom den unge Elias Fries saknade han lekkamrater, eftersom de jämnåriga bondpojkarerna inte talde prästbarn – en omvänd klassutfrysning. Då blev som för Elias strövtåg i naturen under botaniserande hans kompensation för ensamheten. Han sattes som nioåring i läroverket i Nyköping och fick av en lärarvikarie till sin glada förvåning en färskare botanisk hjälprea i Neuman-Alfvengrens svenska flora. Som 13-åring företog han sin första längre botaniska resa, till Gotland, detta botaniska paradiset. De fortsatta studierna förlades till gymnasiet Norra real i Stockholm och vid 19 års ålder började biologiska studier vid Stockholms högskola.⁵⁴

Det tål väl sägas att mycket av de omständigheter som dras fram kring Linnés barndom rör yttre påverkan. Bakom sådant ligger den rimliga föreställningen att barn är lättpåverkade i sin troskyldighet och sitt totala beroende av

äldre. Betydligt närmare en dåtida (och nutida) mer kvalificerad uppfattning om barnets natur står ändå Linnés och Elias Fries' användning av ordet "lek" i sammansättningarna "lekkamrater" och "leksyskon" om blommorna. Också bakom Wahlenbergs minnen av sina sysslor som barn skymtar leken som en viktig ingrediens.

Fries var långt mer än Wahlenberg en utpräglad romantiker i en mer kvalificerad mening, starkt påverkad som han länge var av den Schelling-Okenska naturfilosofin. En av hans botaniska meningsfränder, Johan Hakvin Wallman, yttrade vid ett tillfälle till sin då ganska nyfunne vän: "Ett visst barndomssinne för naturen som jag ej kan beskriva, men varförutan man ej finner henne 'som en brud förutan slöja', har jag med glädje hos dig förmärkt."⁵⁵ Ett slags charmfull naivitet, som inte vetter åt dumhet eller oerfarenhet, skymtar i många anekdoter om Fries. En annan romantiker, själv inte botanist, Adolph Törneros tycks höra till dem som iakttagit detta. Han mötte Fries under en resa i Skåne, då de båda var på väg norrut till sina respektive hemorter. "När man på hans fromma Småländska diktion hör en mängd sinnrika idéer framkastas och utvecklas, så blir man så väl till mods, även genom den naiva kontrasten, liksom då man 'ur barns och spenabarns mun' förnimmer vishet."⁵⁶

Utan att jag direkt kan påvisa det, förefaller det som om man i den romantiska generationen återfann samma barnasinne hos Linné, inte bara i att han behöll sin småländska dialekt utan i hela sitt sätt att närma sig naturen, särskilt när han beskrev den poetiskt och kanske än mer när han bakom sin metod att beskriva arter talade om den halvt mystiska egenskapen "habitus" hos växten – ett slags helhetsintryck – som skulle övervägas "occulte", som Linné skrev i *Philosophia botanica* (1751). Detta måste ha tilltalat de romantiska naturalhistorikerna och det kunde förknippas med barnets ofördärvade klarsyn. Kanske finns här också ett samband med Wahlenbergs tal om "inbillningsgåvan". Det romantiska tänkandet var också i långa stycken ett tänkande i analogier: för dem kunde finnas en brygga mellan individens barndomsstadium och människosläktets. För en allmän uppfattning var att människosläktets första tid innehöll en omedelbar kontakt med den gudomliga visheten. Den tiden och inställningen har sedan länge blåst förbi. Men barnets ofta djupt visa omdömen kan fortfarande trollbinda oss.

Andra naturforskare med botaniska barndomsminnen

Redan på 1700-talet kan vi finna paralleller till Linnés tidiga vetenskapliga intresse. Vi får då vidga horisonten och räkna in andra men besläktade barndomsintressen. I varje fall står Torbern Bergman ur den aspekten för en slående likhet. Han såg själv ett embryo till sitt kemiska livsverk i sin tidiga passion för att sätta eld på olika föremål (detta var ju flogistonteorins blomstringstid som en teoretisk bärare av förklaringar till de kemiska föreningarnas uppkomst och natur). Dessa olovliga förhåvanden gick enligt honom mycket tidigt över i ett mycket brett intresse för naturen, inte minst fysiken och astronomin, men småningom också naturalhistorien inklusive botaniken. Han var fjorton år, knappt mer än ett barn när han inskrevs i Skara gymnasium och genom lektor Sven Hof fick insikter i botanik, främst i form av växtsamlande och kunskap om örternas namn. Efter ett par terminer från 1752 vid Uppsala universitet, for han till föräldrahemmet Katrineberg i Mariestadstrakten och höll sig borta från det akademiska livet i femton månader. Sommaren 1753 tog han itu med det herbarium han insamlat under gymnasietiden. Han hade med sig hem, som han något vagt skriver ”Arch. Linnés arbeten för att under naturens examinerande göra min rörelse angenäm och nyttig.” Och han fortsätter: ”Mitt i Skara samlade herbarium kom nu på landsbygden til pass: jag hade der namn på en hel hop örter, huilkas skapnad jag kunde jämföra med Arch. Linnés beskrifningar och således efter hand lära mig termernes betydelse uti vetenskapen. Jag lärde mig således sjelf på en sommar at känna ända intil en mängd gräs och mossor.”⁵⁷ På många av de insekter han samlade gick han bet och skickade därför vid jultiden en sändning med en resande till själve Linné, som till hans glädje högt förvånades över ynglingens samlarflit och intresse, som resulterat i flera arter insekter som Linné kunde beskriva som nya för honom själv och vetenskapen.

Den bild Torbern Bergman ger av sig själv som barn och yngling är sammansatt av eld och disciplin. ”Den unge sonen lärde i sina föräldrars sällskap att tidigt inse förmånen av en dygdig, stilla och tarvelig levnad” ger uttryck för ett disciplinerande handlingssätt som också framkommer av hans flit i studierna av flera naturvetenskapliga discipliner, under det första universitetsåret från fyra på morgonen till elva på kvällen.⁵⁸ Och denna hårda exercis måste samtidigt ha fått sin energi ur hans nästan omättliga

kunskapstörst. Det här var också studier som han till att börja med avråddes ifrån av en närstående äldre studiekamrat men där hans viljekraft segrade och allt mer frigjorde hans vetenskapliga kapacitet. Det är något av en prototyp för bilden av den självupppoffrande forskaren, som i sitt glödande intresse offerar allt på sökandet efter sanningen. Den bilden har stått sig genom ett par sekler.

Vår store kemist, Jacob Berzelius fick också tidigt intresse för naturen. I hans fall är kanske botaniken den allra första vetenskap han i enklaste form kom i beröring med – åtminstone om vi får tro hans på gamla dagar nedtecknade självbiografiska anteckningar, där det visats att hans minnesbilder förvrängts ordentligt genom åren. Eftersom vår studie inte gäller uppgifternas sanningshalt utan den barndomsuppfattning de ger vid handen kan vi lugnt ta till oss även sådana texter.⁵⁹

Om de allra första åren, medan fadern levde, har Berzelius inte så mycket att säga. Efter dennes tidiga död gifte änkan snart om sig med den hederlige prästen Anders Ekmarck i Norrköping, när gossen var sex år. Sedan även modern dött, levde sonen kvar i Ekmarcks familj. Kanske var det först efter flytten till kyrkoherdetjänsten i Ekeby, som naturen kom riktigt nära den nu nioårige pojken. Jacob fick vid denna tid undervisning av olika informatorer, som han beskriver som undermåliga innan han 1790 i Anders Haglund fick en pedagogiskt skicklig mentor. I undervisningen deltog också pastor Ekmarck, och ovisst när under denna period började han följa Berzelius och sina andra barn ut i naturen. Det rör sig för Jacobs del om perioden från nio till elva år. Ekmarck, berättar Berzelius, ”förde oss ofta ut öfver fälten, uppmuntrade oss att samla blommor, lärde oss att lägga in dem och uppklistra dem; men han hade själf aldrig studerat botanik, och han kunde endast några få af de allmännast förekommande ängsblommors svenska namn. Han gaf oss Palmbergs örtekrans i handen, att däri sjelfva söka vidare kunskaper.”⁶⁰ Man kan förstå att det inte var någon lätt uppgift för barnen att i denna föräldranska örtabok av anspråkslöst slag examinera de fynd de gjorde. ”Vår glädje var obeskriflig”, skriver Berzelius, ”när det då lyckades oss att däri igenfinna någon af de växter vi anträffat.”⁶¹

Från Ekmarcks tid i Berzelius liv stammar också studiet av Christoph Christian Sturms *Betraktelser Öfwer Naturen*, som fanns i svensk översättning från 1782–1783. Det var en på sin tid mycket läst fysikoteologisk traktat som sökte påvisa hur Guds allmakt och godhet visade sig i de mest skiftande naturföreteelser. Den representerar den tidens vanligaste form av populär-

vetenskaplig litteratur. Ur den lästes dagligen i det Ekmarckska hemmet för barnen. Att Berzelius kan minnas denna regelbundenhet beror förmodligen på att boken är uppställd på kalendarisk grund med en betraktelse för var och en av årets dagar. En sommarvecka kan se ut som följer: ”Junius: 8 Blomstrens lukt. 9 Djurens myckenhet. 10 Stjernhimmelens omätlighet. 11 Besynerligheter utur växt riket. 12 Vår lycksalighets befordringsmedel uti naturen. 13 Magneteten. 14 Djurkropparnes wisa inrättning.”⁶² Ekmarck gjorde egna tillägg om sådant som kunde komplettera kunskapsinhämtandet (och den därav förhoppningsvis stärkta fromheten). Samtalen, skriver Berzelius,

öfver den för dagen upplästa naturbetraktelsen ägde i synnerhet rum under de spatsergångar han, då årstid och väderlek det tilläto, dagligen efter slutad läsning för informatorn med oss företog. Den mängd af frågor, hvarmed han af den barnsliga vetgirigheten ofta öfverhopades, gjorde honom icke så sällan bryderi, då hans eget kunskapsförråd ej räckte till att tillförlitligt besvara dem alla, men utgjorde alltid hans stora nöje.⁶³

Vid sådana tillfällen vände han sig ibland till Jacob med följande inspirerande yttrande: ”Jacob, du har fått anlag att träda i Linnés fotspår eller ock Cartouches, haf alltid Gud för ögonen, så gör du säkert det förra.”⁶⁴ (I Alf Henriksons förtäfliga *Hexikon* erfar vi att Louis Dominique Cartouche var en parisisk rövarhövding, som dyker upp i flera skådespel och romaner. Han åkte till slut fast, dömdes och rådbåkades.) Berzelius tillskriver styvfaderns yttrande en direkt betydelse för hans framtida bana: ”Dessa ord föllö ingalunda på hälleberget, men frambragte icke den verkan den ädle mannen påräknat. Den barnsliga tanklösheten tog dem för en profetia, och den tanken rotfäste sig hos mig, att jag var ämnad till något stort, som väl skulle inträffa, utan att jag just själf behöfde sträva därefter.”⁶⁵

År 1790, då Berzelius var elva år ändrades hans familjeförhållanden drastiskt. Genom ett nytt äktenskap fann sig Ekmarck tvingad att lämna bort Jacob till en annan släkting på grund av den nya hustruns fruktan för att komma i änkestånd. Den nye duglige informatorn följde med till det nya hemmet och Berzelius kunde här fullfölja sina skolstudier före inträdet i gymnasiet. Från ett både kärleksfullt och välordnat hem hamnade han nu hos en styvmor som visserligen var from men svårt alkoholiserad. Hon gjorde också åtskillnad mellan honom och sina egna barn, Jacobs kusiner, som behandlade honom på ett föraktfullt sätt. Om studiet av naturen kom i kläm i det

nya läget framgår inte av memoarerna – kanske skolplugget för den effektive informatorn hindrade de flesta utflykter.

Sedan han 1793 inskrivits på gymnasiet fick han snart nog av sina medföljande kusiners nedlåtenhet och sökte sig en informatorsplats på en gård i närheten av Norrköping, där han tillträdde 1794, vid femton års ålder, på väg ut ur barndomen. Det var ett lindrigt arbete med de unga eleverna som ofta upptogs av arbete på gården när det egentligen var lektionstimmar. På lediga stunder vandrade han till Norrköping där han träffade sin vän och tidigare informator som nu ändrat namn från Haglund till Hagert. Berzelius berättar:

Han hade företagit sig att samla insekter, och som han kände min lust för insamling af blommor, väckte han nu min håg att äfven lära känna insekterna. Jag erhöll till låns af honom Linnés *Fauna suecica*, varur jag afskref förteckningen af insekterna, hvilkas namn jag af honom lärde, så långt de voro honom bekanta, och bland hvilka det lyckades mig att utexaminera åtskilliga.⁶⁶

Detta betecknar i Berzelius skildring ännu ett steg på vägen in i vetenskapen:

Hittills hade det varit min fasta föresats att likasom min far, farfar och farfars far blifva präst, hvilket äfven min mor flera gånger yttrat vara hennes önskan. Men nu idkade jag med ifver botanik och entomologi, vilket efter mitt dåvarande begrepp vore för en präst onyttiga kunskaper. Efter någon besinning fattade jag därför det beslut att studera läkarevetenskapen, vid vilken jag trodde mig kunna hafva nytta af dessas kännedom.⁶⁷

Via gymnasiet där lektorn i naturalhistoria uppmuntrade hans naturstudier kom han efter diverse prövningar till Uppsala universitet hösten 1796. Hans vidare väg in i kemin öppnade sig nu alltmer, men det hör knappast till hans barndomshistoria. Man kan lägga märke till att just Linnés skrifter hörde till preludierna innan de båda kemisterna hamnade i den vetenskap de gjorde till sin egen.

Med ett sista exempel kommer vi in i en ny tidsålder, industrialismens. Mot den bakgrunden kan man se The Svedbergs (1884–1971) botaniska barndomsintresse. Denne framstående naturvetare, nobelpristagare och med insatser inom både fysik, kemi och deras gränsområden mot biologin, fick mycket tidigt ett starkt intresse för botanik. Fadern, ingenjör och företagsledare främst inom bruksbranschen tog med sig sonen på veritabla botaniska ekskursioner 1891–1892, när pojken bara var i sjuårsåldern. De var då bosatta

vid Trondhjemsfjorden och Svedberg erinrar sig i sina memoarer framför allt den ståtliga fjällbruden som prydde de höga klipporna nära hemmet. Både gråpapper och växtpress hörde från början till utrustningen och sonen var snart i gång med att själv pressa växter.

Pappan var, som en gång Linnés far, själv mycket trädgårdsintresserad och sedan familjen flyttat till Uppsala blev besöken i universitetets botaniska trädgård flitiga vid sidan av de många exkursionerna i trakten. Snart blev det flytt till ett bruk i trakten av Hällefors i östra Västmanland, ett område med kalkrik natur som ledde till flitigt botaniserande. Snart därefter var familjen etablerad på Karmansbo bruk (1895), där pojken fick ett par egna rum i bruksherrgården för sina botaniska samlingar liksom för sina kemiska och fysikaliska experiment. I Svedbergs fall är det uppenbart att han var intresserad av den oorganiska naturen och dess lagar i praktiskt taget lika hög grad som för växterna från ungefär samma tidiga ålder och att fadern stödde honom starkt i alla dessa intressen från början. År 1900, då han var fjorton år, blev det på nytt flytt, nu till Örebro med dess förnämliga gymnasium.

På sitt sätt gav också The Svedbergs sjukliga mor sitt stöd till sonens naturvetenskapliga intresse. Han följde henne en sommar till Loka brunn nära Hällefors, där brunnsläkaren vägledde honom i arktenskap och till växtställen. Och på samma sätt gick det senare med Doktor Westerlund, Enköpingsdoktorn, en annan sommar. Också han gillade botanik och kunde ge värdefulla upplysningar och uppmuntran.⁶⁸ Redan under gymnasietiden stod det klart för Svedberg att han skulle bli vetenskapsman. Han tvekade inför valet av universitetsstudier om han skulle välja en botanisk eller fysisk-kemisk inriktning, men hävdar i memoarerna att den senare linjen verkade klokast, också därför att en fördjupning av biologisk forskning säkerligen skulle komma att kräva en grund inom fysiska, kemiska och matematiska områden.⁶⁹ Sin starka kärlek till fältbotaniken behöll han livet ut.

Slutord

Vi finner alltså vissa gemensamma ingredienser i denna bakgrund till det tidiga botanikintresset ännu hos Svedberg, inslag som är välbekanta från flera andra av de här behandlade naturvetarna: en välvillig, botanik- och kanske också trädgårdsintresserad förälder, personer på vägen från barndom till ung-

dom och universitetsstudier som hjälpt till att vägleda och uppmuntra, en miljö som kanske inte var välbärgad men som klassmässigt höjde familjen över den stora majoriteten av kroppsarbetande svenskar. En sådan miljö var prästgården, en annan bruksherrgården. De ställen som främst kom på fråga låg på den tiden på den svenska landsbygden med dess växlingsrika biotoper. Därmed underlättades kontakten med naturen.

Om vi bortser från Svedberg och Täckholm kan det tidiga växtintresset hos de nämnda naturvetarna till en del förklaras av att det länge fanns ett samband mellan botaniken och medicinen. Läkemedlen togs ju till stor del från växtriket. De som fortsatte vid universitet hade enkelt uttryckt, ett val mellan tre vägar: teologin för att bli präst, juridiken för karriär inom rättsväsen och administration, samt medicinen för att bli läkare. Prästyrket var av naturliga skäl det populäraste målet, billigast att studera och säkrast när det gällde att finna ett ledigt ämbete. Om man, som den unge Linnaeus inte tilltalades av det valet fanns alltså medicinen som en något osäker och kostsam men möjlig utväg. Det valet kunde motivera en tidig inriktning på botaniken.

Den fråga som är närmast omöjlig att finna ett säkert svar på är då, om det var medicinen som drev ungdomar till medicinska studier eller om det var botanikstudiets lockelse som motiverade medicinstudier. För Linnaeus vidkommande tycks svaret givet och i de fall som spårats i denna skiss tyder formuleringarna nästan genomgående på att blomsterintresset kom först och yrkesvalet i andra hand, inte bara av självklara kronologiska skäl utan också av emotionella. Men det är en tillrättalagd bild våra källor ger, kan man invända. Ändå är kärleken till blomstren under den bekymmerslösa barndomen en som det verkar avgörande faktor för den tid då yrkesvalet formeras. I ett senare skede kan ju de båda intressena leva sida vid sida som lika starka. Det här resonemanget gäller de växtälskare som måste skaffa sig en försörjning i det förindustriella samhället. Hade de läst medicin visste de att de kunde bli läkare, men med lite tur kunde de hoppas på att bli akademiskt anknutna botaniker. Täckholms och Svedbergs generation hade helt andra utkomstmöjligheter.

Vad var det då hos blomstren (liksom hos vissa djurgrupper) som väckte denna kärlek och denna nyfikenhet? Åtskilliga av de svenskar som haft dem omkring sig under soliga barndomssomrar på grönskande ängar och i djupa skogar vet svaret.

Noter

¹ Carl von Linné, *Vita Caroli Linnaei. Carl von Linnés självbiografier* (Stockholm, 1957).

² Linné 1957, 59.

³ *ibid.*

⁴ a.a., 60.

⁵ a.a., 91.

⁶ a.a., 92.

⁷ a.a., 177.

⁸ a.a., 156.

⁹ Carl von Linné, *Caroli Linnaei Diaeta naturalis 1733. Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt* (Stockholm, 1958), 43.

¹⁰ Ronny Ambjörnsson, "Barnets födelse", i *Familjeporträtt. Essäer om familjen, kvinnan, barnet och kärleken i historien* (u.o., 1978), 62–107.

¹¹ Gunnar Broberg, "Hjortbergstavlan, en återblick. Sten Lindroth möter Gustaf Fredrik Hjortberg", i *SLÅ* 2014, 19.

¹² Jean-Jacques Rousseau, *Lettres élémentaires sur la botanique* (Paris, 2002). Se även Kerstin Ekman & Gunnar Eriksson, *Se blomman* (Stockholm, 2011), 109–112.

¹³ Linné 1958, 43.

¹⁴ *ibid.*

¹⁵ Carl Adolph Agardh, "Äreminne öfver Carl von Linné", i *C.A. Agardhs Samlade skrifter af blandat innehåll* 2 (Lund, 1863), 13.

¹⁶ Elias Fries, *Botaniska utflygter. En samling af strödda tillfällighetsskrifter* 3 (Stockholm, 1864), 53.

¹⁷ a.a., 70.

¹⁸ Sven Anders Hedin, *Minne af von Linné, Fader och Son. Första afd. Von Linné den äldre*. (Stockholm, 1808), 4.

¹⁹ a.a., 5.

²⁰ *ibid.*

²¹ a.a., 6.

²² a.a., 7.

²³ *ibid.*

²⁴ *ibid.*

²⁵ Göran Wahlenberg, "Linné och hans ve-

tenskap. Ett bidrag till fäderneslandets vetenskapshistoria", *Svea* V (1822), 90.

²⁶ a.a., 91.

²⁷ *ibid.*

²⁸ a.a., 125.

²⁹ a.a., 93.

³⁰ Th. M. Fries, *Linné. Lefnadsteckning*. Förra delen (Stockholm, 1903), 7 ff.

³¹ Det brev där Samuel Linnaeus meddelade detta och åtskilligt annat är bevarat på UUB och har utgivits komplett av Gotthard Virdestam: "Kring några brev från Samuel Linnaeus", *SLÅ* 1931, 115–125. På grund av ålderskillnaden till storebror Carl är mycket av vad Samuel skriver inte självupplevt men ger ändå en sidobelysning åt Linnétraditionen. En intressant notis i ett andra, samtidigt publicerat brev berättar om hans egen och andra släktingars botaniska intresse. Här får man för en gångs skull en liten inblick i hur några flickebarn med samma håg för växternas studium uppfattade sin situation. Samuels egna döttrar, skriver han, "beklaga at de ej blifwit af andra könet och fåt profitera af deras farbroders information, då studium botanicum blifwit af dem utwalt, så att inclination för both. måtte ärfwas och propageras på barnen.", a.a., s. 122 (25/4 1778). Man påminns om att Linnés egen dotter Elisabeth hade större tur. Med faderns stöd fick hon, 19 år ung, rentav en uppsats publicerad i *Vetenskapsakademiens handlingar*, "Om den indianska krassens blickande". Gunnar Broberg (i "Fruentimmersbotaniken. Notiser om kvinnor och växtkunskap", *SLÅ* 1990–1991, 202) betecknar henne som "den första kvinnliga botanisten i modern mening."

³² Fries 1903, 14.

³³ Knut Hagberg, *Carl Linnaeus* (Stockholm, 1939), 13–43.

³⁴ a.a. 35.

³⁵ a.a. 42.

³⁶ Elis Malmeström, *Carl von Linné. Geniets kamp för klarhet* (Stockholm, 1964), 21 f.

³⁷ Kerstin Ekman, *Då var allt levande och lustigt. Om Clas Bjerkander, Linnélärjunge, präst*

och naturforskare (Stockholm, 2015), kap. "Bjärka och Skara."

³⁸ C. A. Adlersparre, *Anteckningar om bortgångne samtida* (Stockholm, 1859), 77 f. Bevarade brev från Agardh till Adlersparre på LUB har inga barndomsminnen. Tack till Gunnar Broberg som granskat deras innehåll.

³⁹ Elias Fries, "Historiola studii mei mycologici", *Monographia hymenomycetum Sueciae* 1 (Uppsala, 1857), särskild, numrerad upplaga, V; Kerstin Ekman har inkännande tolkat en skriftlig anvisning som Fries under sin senare levnad skickat till den kände svampboksförfattaren M. A. Lindblad. I den förs man steg för steg genom Fries' barndoms svampmarker och läser mellan raderna hans kärlek till hembygden och längtan tillbaka. Ekman & Eriksson 2011, 86 f.; Seth Lundell, "Svamplokaler i Femsjö", *Friesia. Nordisk mykologisk tidskrift* I (1956).

⁴⁰ *ibid.*

⁴¹ *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenske män* 19 (Upsala, 1852), 157–231.

⁴² a.a., 159.

⁴³ UUB X 304, 8–20v.

⁴⁴ a.a., 8.

⁴⁵ a.a., 9h–9v.

⁴⁶ a.a., 9v, 12h.

⁴⁷ a.a., 8.

⁴⁸ a.a., 12 v.

⁴⁹ a.a., 13.

⁵⁰ *ibid.*

⁵¹ Beata Arnborg, *Professor Vivi – den sagolika botanisten* (Stockholm, 2008), 24.

⁵² Nils Hylander, *Die Grassameneinkömmlinge schwedischer Parke mit besonderer Berücksichtigung der Hienacia silvaticiformia. Symbolae botanicae upsalienses* VII:1 (Uppsala, 1943), 308.

⁵³ Arnborg 2008, 24; Ms UUB, Hylanderska brevsamlingen, Vivi Täckholm till Nils Hylander 10/12 1936.

⁵⁴ Eric Hultén, *Men roligt har det varit. En forskares memoarer* (Stockholm, 1973), avsn. "Herdetjället i Halla", "Bort från barndomshemmet", "Min första resa", "Gymnasieåren i Stockholm".

⁵⁵ Gunnar Eriksson, *Elias Fries och den roman-*

tiska biologien, Lychnos-bibliotek 20 (Uppsala, 1962), 162. Wallman hade mer opersonligt utvecklat sin syn på det botaniska barnasinnets i ett brev till Agardh, där han klagade på de samtida botanisternas brist på överblick och helhetssyn: "Orsaken till en sådan botanisternes blindhet månde väl förnemligast vara deras brist på barnsligt sinne för Naturen, hvarföre de glömma att hon under sina mångfaldiga förändringar och förvandlingar är samma Natur, semper eadem et alia, och ej under den yttre slöjan förmå skåda det inre blodsbandet som sammanbinder hennes alla barn." (a.a., 99). Båda breven från våren 1816. Inte bara botanisten utan också hans objekt betraktar han tydligen som barn!

⁵⁶ Adolph Törneros, *Adolph Törneros brev*, utg. Nils Afzelius, sjätte häftet. Svenska författare utgivna av Svenska vitterhetssamfundet XX (Stockholm, 1957), 246.

⁵⁷ Torbern Bergman, *Torbern Bergmans självbiografi*. Äldre svenska biografier utg. av Henrik Schück, 3. UUA 1916, 87.

⁵⁸ *Svenskt biografiskt lexikon* 3 (Stockholm, 1922), 591.

⁵⁹ Jac. Berzelius, *Själfb biografiska anteckningar*, utg. H. G. Söderbaum (Stockholm, 1901). Om Berzelius otillförlitlighet, se Anton Blanck, "Berzelius som medicine studerande", *Lychnos* 1948–1949, 108–204.

⁶⁰ Berzelius 1901, 6.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Christoph Christian Sturm, *Betraktelser Öfver Naturen, Ledande til Kännedomen Af Guds Wälgörningar Och Menniskans Lycksalighet*. Andra Uplagan tilökt och förbättrad. Förra bandet. (Stockholm, 1782), 436–458.

⁶³ Berzelius 1901, 7.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ a.a., 9.

⁶⁷ a.a., 9 f.

⁶⁸ Ett tack till Sven Widmalm som gett mig tillgång till biografiska uppgifter, hämtade från Svedbergs manuskript "Fragment" (UUB, med tillstånd av fru Margit Svedberg). En utförligare skildring av The Svedbergs botaniska barn-

dom och ungdom än ovanstående ger Carl Johan Clemedson, "The Svedberg – berömd kemist och framstående botanist", i *Fauna och Flora* 1985, nr 6, s. 229–238. Andra aspekter av Svedbergs botaniska passion berörs i ytterligare tre artiklar i samma tidskrift årg. 1986, nr 1, 2 och 3. Ett rikt urval ur "Fragment", dock inte

den inledande delen om barndomen ger Carl Frängsmyr (utg.), "The Svedberg, 'Fragment'. Urval och inledning", i inbjudningsskriften *Professorsinstallation vid Uppsala universitet 2012*. AAU, skrifter rörande Uppsala universitet, B. Inbjudningar, 169 (2012).

⁶⁹ Frängsmyr 2012, 15.

Summary

Children and Botany

By Gunnar Eriksson

Many scientists seem to have been interested in the wonders of nature in their childhood and youth. Often flowers seem to have been their very first favourites. In the history of Swedish science such sympathies can be found in the biographies of many future botanists but also of those representing quite different disciplines. This paper is aimed to pay attention to this theme, which can here only be given a superficial treatment. A very natural point of departure is the example given by Linnaeus in his autobiographical writings. According to himself, he was influenced by flowers as early as during his mother's pregnancy, when his father each day brought new fragrant bunches to her bed. His curiosity was awakened as soon as he could walk and continued during his years of school, resulting in his strong determination to study medicine (against the wishes of his parents) where botany had its place in the universities at that time. My account of Linnaeus's own version is followed by a survey of how later biographers have interpreted his words. Then examples are given from what other well-known botanists have told of their own botanical experiences as children (Carl Adolph Agardh, Elias Fries, Georg Wahlenberg, Vivi Täckholm). Finally some scientists from other disciplines are pointed out for their early botanical inclination (Torbern Bergman, Jacob Berzelius, chemists, The Svedberg Nobel laureate, chemist and physicist). Often their accounts are strikingly similar to that of Linnaeus.

The question is if this early botanical interest influenced their future as scientists and to what degree. But that question seems to lead to mere guesswork. Their personal memories are written down much later in life and are often extremely unreliable. A much stronger reason for their botanical studies may have been its connection with medicine, a much more secure and promising field for a career leading to well paid, or at least paid, positions in the pre-industrial society. Still, what they have to say gives the reader a strong feeling of their love for nature. This is as apparent for those of an older era as for those of our modern age (Täckholm, Svedberg) who had a much greater freedom of choice. So – what comes first: love or money? Some of those with memories of green summer meadows and deep forests think they know the answer.

Författarens adress:

Prof. emer. Gunnar Eriksson, Hacksta Svind 10, 749 51 Grillby. E-post: gesvind@tele2.se.

TOMAS ANDERMAN

Dop och faddrar i Carl von Linnés familj

Kyrkböckerna ger spännande glimtar av livet i familj och samhälle från 1600-talet till i dag. Från 1600-talet är inte så mycket bevarat men från 1700-talet finns desto mer. I registren över dop, vigslar, husförhör och begravningar får vi inblick i familjers förhållanden och sociala sammanhang. I den här artikeln uppmärksammas dop och faddrar som berör Carl von Linné och hans familj. Både i dop som ägt rum i den egna familjen och då familjemedlemmar ställt upp som faddrar vid andra dop visas något av det sociala nätverk som familjen var en del av. Barndop har registrerats i församlingarnas födelse- och dopböcker, och det är från dem som material till den här artikeln har hämtats, framför allt från Uppsala domkyrkoförsamling, där familjen var bosatt sedan 1741, och Danmarks församling, där Carl Linnaeus blev jordägare genom köpet av Hammarby och Sävja 1758. När uppgifterna är bristfälliga får man komma ihåg att syftet med kyrkböckerna inte var att glädja framtida forskare utan att vara ett hjälpmedel i kyrkans förvaltning och själavård.

Dop och barnsöl

För att söka uppgifter om Carl Linnaeus' egen födelse får vi gå till födelseboken i Stenbrohults församling i Småland. Födelseboken (A I:1), som snarast är en ren dopbok, är skadad och svårläst och anteckningarna helt kortfattade. För Carl lyder den: "D. 19 Majj döptes Carll Nilsson Linnaeus uthi Råshult." Liknande är noteringarna för alla barnen i socknen vid den här tiden. En skillnad från andra är dock att Carls bror Samuel under sin tid som faderns efterträdare som kyrkoherde har skrivit till: "Detta är den store, werldens beundran och Sveriges ära, Archiator och Riddare mag. Carl v. Linné."

I egna släktanteckningar ger Carls far Nils Linnaeus en utförligare redogörelse för sonens dop. Där får vi veta att han föddes den 13 maj 1707 och döptes

den 19 maj av sin morfar kyrkoherden Samuel Broderonius. Faddrar var sex män och sex kvinnor. Det var moderns styvmor och syster samt sex bönder och fyra bondhustrur. Två av bönderna var gästgivare med gott anseende. Carls föräldrar hade endast två månader tidigare flyttat in i komministergården i Råshult. Dopet ägde rum på söndagen efter barnets födelse och därför antagligen i högmässan i Stenbrohults kyrka. Jämfört med Uppsala var det ofta längre tid mellan födelse och dop i Stenbrohult, där dopen enligt kyrkolagens föreskrift ägde rum i kyrkan när folket var samlat till gudstjänst.

Nils Linnaeus berättar, att vid midsommar drygt en månad efter sonens dop gjordes "barnsöhl" efter den nydöpte. I faddergåva lämnades "då och förr samt sedan" 50 daler silvermynt, för vilka föräldrarna köpte en förgylld silverkanna "som kommer honom med rätta till." Vid dop av Carls syster Anna Maria ordnades också barnsöl med insamling av faddergåvor som blev "en stoor kantig Silfkanna", och även för de övriga systrarna Sophia Juliana och Emerentia. Brodern Samuel döptes den 1 maj 1718. Då blev det inget barnsöl men en kanna blev han utlovad. Emerentia fick ett par gårdar Giöshult och Giöshulta i testamente av föräldrarna. Hon föddes den 27 juni 1723 och döptes först den 7 juli, då barnsölet hölls vid samma tillfälle och "mor gick i kyrkio", blev kyrktagen. Det blev sammanlagt 150 daler i faddergåva till barnet.¹

Både antalet faddrar och faddergåvornas storlek var väl tilltagna vid Carls dop. Enligt kungliga förordningar mot "excesser och oordningar" vid rikets prästerskap 1664 och 1669 fick prästerna ha som mest sex faddrar, två eller tre av vardera könet. Vid barndop fick inga andra än faddrarna och barnmorskan trakteras. Faddergåvor förbjöds alldeles utom av barmhärtighet till de fattiga och då begränsade till ett värde av fyra eller sex daler silvermynt. Hurudan dopdräkt Carl hade vet vi inte, men enligt förordningen skulle "christningskläderna" vara allvarsamma och hålla sig inom sitt stånds gränser. Vid moderns kyrkogång kunde på landsbygden några släktingar trakteras, men i staden fick det ske endast med ringa vin och bakelse.²

Liknande förordningar utfärdades för adel och borgerskap men var naturligtvis svåra att bli accepterade. 1731 stadgades att barnsöl inte fick räcka längre än två dagar, dock skulle föräldrar, barn och syskon inte förnekas att vara tillsammans lite längre. Vid bröllop och barnsöl förekom ett "omåtteligt skiutande", som inte åstadkommer annat än skada och förargelse. Det hade inträffat allvarliga personskador vid sådana tillfällen. Nu blev allt skjutande på bröllop, barndop och andra samkväm förbjudet.³ För personer med alko-

Danmarks kyrka. Akvarell av E. Flosell, 1868, efter Johan Peringskiöld, Monumenta Uplandica (1710). Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

holbesvär var det inte riskfritt att komma till barnsöl. På en sockenstämma i Danmark 1770 förmanades en församlingsbo som hade lätt för att bli påverkad av starka drycker att avhålla sig från att gå på bröllop, barnsöl och gravöl.⁴ Traditionen med stora gästbud levde vidare långt in på 1900-talet. ”Att man vet så lite, när man tar sig till att bli prästfru. Att man inte ens vet att ett barndop på landet ska vara i tolv timmar”, sa en kyrkvärdsfru tröstande till Astrid Lindroth när hon blev orolig för att hennes man prästen inte kom hem vid sitt första dop i församlingen hösten 1922. ”Gick han klockan fyra, så kommer han hem klockan fyra.”⁵ Vid mitten av 1800-talet kom gästerna dagen därpå tillbaka för frukost, en rest av tvådagars samkvämet.⁶

Dopen i Uppsala ägde under 1700-talet i allmänhet rum på samma dag som födelsen eller dagen därefter. I Danmark kunde det vara lite längre mellan födelse och dop, däremot inte alltid som i Stenbrohult för att få dopet på en söndag men ändå inom några få dagar. När dopet kom så snart efter födelsen verkar det rimligt att en eventuell fest fick vänta några veckor. Ett givet tillfälle gavs vid moderns kyrktagning omkring 40 dagar efter nedkomsten, då även faddrarna fick tid att ordna sin uppvaktning. Det var först vid kyrktagningen som modern åter deltog i det sociala livet i församlingen. Vid dopet var det gudmodern som var närvarande och som bar barnet. I en artikel om Danmark i *Svenskt konversationslexikon* 1845 berättas, att i forna dagar red faddrarna med barnet i famn till kyrkan på en sön- eller helgdagsmorgon och dopakten skedde före gudstjänsten. Den ogifta kvinnofaddern förde sedan barnet hem till modern. Även sedan dopen flyttats till hemmen var det den gifta kvinnofaddern som överlämnade barnet till prästen för vattenbegjuringen och ungfaddern som sedan bar det till modern.⁷

Dop och faddrar inom Linnés familj

För uppgifter om dopet av makarna Linnés första barn måste vi gå till dopboken för Stora Kopparbergs församling i Falun (C:3), eftersom Sara Elisabet reste hem till sina föräldrar för att föda. 1741 antecknades ”Januari 23 Christnades herr Doctor Linnaei Barn, och nämndes Carl.” Manfolks faddrar var barnets morfar Johannes Moraeus och morbröderna Daniel och Johan. Fruntimmers faddrar var barnets mormor och mormorsmor samt Sara Lisas syster jungfru Anna Christina Moraea. Faddrarna har alltså helt hämtats från

den närmaste familjen. Sara Elisabets namn nämns inte i dopanteckningen. Det dröjde ytterligare några år innan mödrarnas namn började skrivas in i dopboken i Falun. Kristning är ett annat ord för dop, jämför christening på engelska.

Makarna Linnés övriga barn är alla födda i Uppsala. I domkyrkoförsamlingens födelse- och dopbok (Ca:4) finns tre av dem införda. Den 14 juni 1743 föddes Elisabet Christina och döptes dagen därpå. Lovisa Linnaea föddes den 12 december 1749 och döptes den 14, och Sophia föddes den 9 november 1757 under dramatiska förhållanden som Linné har berättat om, då han räddade livet på henne genom inandning med mun mot mun-metoden.⁸ Hon döptes dagen därpå. Sara Magdalena, född 1744, och Johannes, född 1754, har inte skrivits in i dopboken.

Det är inte ovanligt att personer saknas i kyrkböckernas olika register. Beträffande familjen Linné vet vi att dopen ägde rum hemma och inte i kyrkan som annars var det vanliga. Det anges både för Elisabet Christina och Lovisa att magister Baelter respektive domprosten Celsius "förrättade dopet hemma." Då var det lätt gjort att prästen försummade att lämna "sedel" med uppgifter om dop och faddrar till den som skrev in uppgifterna i kyrkböckerna eller att det gjordes så sent att de inte blev införda i rätt tidsföljd. Lovisas dop i december 1749 blir antecknat först under 1750 och klockaren eller notarien som fört böckerna gör en anmärkning om det: "För sedelens utebliwande har intet kunnat blifwit inskrifwit för."

Sara Magdalena levde endast ett par veckor, vilket kan vara ytterligare en anledning att hon inte blev införd i födelseboken. Hennes begravning antecknades i församlingens begravningsbok utan angivande av dödsdatum. För församlingen var det viktigare att registrera dag för begravningen och eventuella kostnader i samband med den. Så i församlingens gravbok (F:2) står för september 1744: "den 26 Jordfästes på gången högl[ärde] Herr Prof: Lenaei lilla jungfru dotter och sedan sattes uti Curen. Herr domprosten förrättade acten." Med jordfästes avses här det som numera kallas för begravningsgudstjänsten. Gravsättningen ägde rum mer än ett och ett halvt år senare, den 1 maj 1746 och noterades också i gravboken. Under tiden hade kroppen förvarats i det bårhus vid domkyrkan som kallades för Curen och Linnaeus hade köpt den grav under orgelläktaren som blev hans familjegrav.⁹

Sonen Johannes återfinns inte heller i födelseboken. I den levnadsbeskrivning som kallas *Vita* III ger Linné själv besked om dag och tid när han föddes: "1754 april 7 kl. 3 äfter middagen gifwer Linnaei fru sin man den 6te

arvingen, och andra sonen Johannes.” I kyrkböckerna införs han ett par år senare i församlingens dödbok, då han begrovs i Linnés egen grav i domkyrkan den 13 mars 1757. Den här gången betyder ”begrovs” tydligen både gudstjänst och gravsättning. Det noteras att alla klockorna ringde och vad det kostade, gravöppningen 17 daler och klockorna 24. Om dödsfallet berättar Linné: ”1757. Martii 7. Min lilla son Johannis, som nys begynt tala några ord, får tussim epidemice grassantem et in Triteum cum aphtis degeneratum, och äfter 8 dagars siukdom i natt kl. emällan 12 och 1 biuder detta werldsliga farwähl, som ännu ej fyllt sina 3 åhr.” Dödsorsaken är på svenska kikhosta som övergick till ihållande feber jämte torsk, det vill säga svampsjukdom i munnen. I dödboken sägs Johannes vara två och ett halvt år, men enligt Linné var han alltså en månad från tre år gammal.¹⁰

Till faddrar vid barnens dop anlätades kolleger till Carl Linnaeus och andra betrodda personer från den akademiska världen. Några av de kvinnliga faddrarna var släkt med fru Sara Lisa. Domprosten Olov Celsius, som betydde mycket för Linné när han som student kom till Uppsala, var fadder vid Elisabet Christinas dop och var den som döpte Lovisa. Landshövdingen, ”Landherinnan” och ärkebiskopinnan hörde också till de utvalda.

Makarna Linné fick även vara med om dop av barnbarn. Den 3 april 1765 döptes en liten Carl, son till Elisabeth Christina von Linné och hennes man Carl Fredrik Bergencrantz. Då var Sara Lisa von Linné, som nu blivit ”archiatrinna”, fadder tillsammans med Professor Carl von Linné som här betyder sonen Carl den yngre. Sara Lisas mor assessorskan Morea hade kommit från Falun och ställde också upp som fadder. Dopet förrättades ”hemma” av kom-

Dopklänning i Linnémuseet i Uppsala. Dateras till slutet av 1700-talet. Foto: Barbro Kullenberg.

ministern magister Moman. Denne yngste Carl levde endast tre månader och dog på Hammarby den 4 juli. Hans död noterades i kyrkböckerna både i Danmark och Uppsala. I Danmark (F:1) noterades dödsfallet och begravningen, det vill säga gudstjänsten, den 7 juli, samt att pojken dog av slag, 15 veckor gammal. I Uppsala (F:2) antecknades gravsättningen dagen därefter den 8 juli och kostnaden för gravöppningen.

Carl Fredric Bergencrantz och Elisabeth Christina von Linné fick ett år senare ytterligare ett barn, dottern Sara Elisabeth, född den 28 juli 1766 med dop dagen därefter. Det dopet är antecknat i Danmarks födelsebok (C:2) så då vistades familjen antagligen på Hammarby. Om dopet ägde rum där eller i kyrkan framgår inte av kyrkboken. Både mor och dotter kom så småningom att få sitt hem på Hammarby, när Bergencrantz hade lämnat hemmet och övergett sin familj.

Flera år senare födde Linnés yngsta dotter Sophia, gift med akademiombudsmannen Samuel Christoffer Duse, en dotter som fick namnet Johanna Elisabeth. Hon döptes av dåvarande domprosten Lars Hydrén, som några år tidigare med sin starka stämma hade imponerat så vid Carl von Linnés begravning i domkyrkan. Dopet är antecknat i domkyrkoförsamlingens dopbok (C a:5) och ägde rum dagen efter barnets födelse som var den 13 december 1782. Linné har vittnat om hur kallt det kunde vara i domkyrkan vid den tiden på året, så vi kan anta att även det dopet ägde rum hemma. Barnets mormor var fadder liksom mostrarna fröken Lovisa och fröken Sara Christina.

Dop i kyrkan eller hemma

Dopen skulle enligt kyrkolagen förrättas i församlingskyrkan helst en söndag eller vid annat tillfälle då det fanns en församling närvarande. Som vi har sett innebar det att dopen i Stenbrohult i allmänhet skedde i högmässan första eller andra söndagen efter födelsen. Det ansågs där tydligen viktigare än kyrkolagens föreskrift att dopet skulle ske senast på åttonde dagen. I Uppsala kunde man iakttä både föreskriften att ha dopet inom åtta dagar och vid gudstjänsten i kyrkan genom att det i de större städerna skulle hållas bön i kyrkan alla dagar afton och morgon. Under hela 1700-talet ägde dopen i Uppsala nästan alltid rum på livets första eller andra dag. Eftersom det i dopboken anges, att en del av dopen skedde ”hemma” så får man anta att de allra flesta av de

andra ägde rum i kyrkan. På kort tid kallades tydligen faddrarna samman till dopakten, och de flesta var från staden. Det var sällan långväga gäster som faddrar. Ibland antecknades några av faddrarna som "frånvarande", men då fylldes antalet av närvarande faddrar oftast upp med någon "i dess ställe."

Vid prästmöte i Uppsala 1750 betonades att när barndop infaller på en vardag ska det inte förrättas i prästgården utan i kyrkan "där hon så när är."¹¹ Även vid prästmötet 1755 togs frågan om dop i kyrkan upp med hänvisning till kyrkolagen kap. 3, § 3: "Det heliga dopet skall alltid värdeligen och gudeligen förrättas NB. i kyrkan, när icke nödfall eller andra skäliga orsaker äro, som fordra at barnet skall döpas hemma." Ärkebiskop Henric Benzelius förmanade dock prästerna att om föräldrarna framhärdar att vilja ha dopet hemma, "så går det intet an at därför lemnas dopet oförrättadt, och derigenom föranlåta föräldrarna at söka sig om en annan prestman inom eller utom församlingen."¹² Lagen stadgade nämligen att dop skulle förrättas av de ordinarie predikanterna i församlingen där barnen var födda, helst av kyrkoherden "om han är förhanden och oförhindrad", eljest av komministern. Främmande präster och familjepräster från annat håll godtogs inte, vilket märks även vid dopen hos familjen Linné. I Uppsala var det domprosten och församlingens komministrar som förrättade dopen.

Föreskrifterna om dop i 1686 års kyrkolag är alltså tydliga. Frågan är hur de efterlevdes. De första åren efter 1686 menade Jesper Swedberg, då pastor vid livregementet och extraordinarie hovpredikant, att man i Stockholm helt bortsåg från lagens krav. Han påtalade det i en predikan om sabbatsbrott som ledde till en konflikt med överståthållaren.¹³ Vid samma tid föddes Swedbergs dotter Hedvig. För Swedberg blev det viktigt att visa hur dop enligt kyrkolagen skulle gå till. I all hast måste han få doppräst och faddrar för ett dop i gudstjänsten påföljande söndag, men det var inte så lätt. "Jag får inga faddrar. Ty här i Stockholm äro de intet vane att låt döpa sina barn offentlig i församlingens närvaro efter kyrkolagen. Får alltså varken präst eller faddrar", skriver han i sin *Levernesbeskrivning* flera år senare. På "Stockholms vis" döptes barnen på någon vardag klockan två på eftermiddagen. Kungen Karl XI och änkedrottningen Hedvig Eleonora ställde dock upp som faddrar men med ersättare vid själva dopet. Drottningen blev inte klar med barnet i tid för högmässan utan dopet förrättades i aftonsången. En hovpredikant blev övertalad att vara dopförrättare i en ganska talrik församling som kom för att skåda "ett under, eftersom på den tiden att så låta döpa var helt ovanligt och sällsynt."¹⁴

På sina håll förekom det att själva dopet eller "christningen" var en enkel akt i samband med födelsen, ungefär som ett nöddop, vilken sedan kompletterades med en akt i kyrkan vid moderns tacksägelse vid kyrktagningen. Då kunde faddrar och faddergåvor visas upp och dopordningens alla böner och texter läsas. I dopboken märks inga spår av en sådan sed i Uppsala. Från Danmarks församling berättas 1670, att en fattig adelsman, junker Claes Crafoord, hade begärt att hans barn skulle få döpas hemma "och sedan få bäras till kyrkan, när han får förnäma faddrar", vilket ärkebiskopen nekade. Utan att fråga sin nye kyrkoherde Brunnerus förrättade komministern herr Bengt ändå dopet så som junker Claes önskade. För detta blev han allvarligt tilltalad av domkapitlet att rätta sig efter sin kyrkoherde och handboken.¹⁵ Vid nöddop var det naturligtvis annorlunda. Nöddop skulle bekräftas i en högtidlig akt i kyrkan med bön och sång utan att själva dophandlingen upprepades, men annars skulle hela dopakten förrättas i ett sammanhang.

De kalla kyrkorna

Linné har mycket tydligt uttalat sig mot dop i kalla kyrkor. I dietföreläsningar berättade han att man brukar ha de nyfödda barnen till kyrkan för att döpa dem, och det ofta uti starkaste frost, vilket är ganska skadligt för köldens skull, som barnen är ömtåliga för som kommer från den stadiga värmen i moderlivet. "Och ännu farligare, då en hop oförståndige präster döpa barnen i kallt vatten, vilket av det, att det kommer in på bara huvudet, förorsakar obstructioner (flussar) och till äventyrs farliga huvudpassioner."¹⁶ Alltså förkylningar och farliga lidanden i huvudet. "Döpas i kyrkan är bondfolket mycket angelägne", skriver han. "Föra barnet om starkesta vintren till kyrkan att döpas med iskallt vatten esomoftast, då ännu suturerne stå öppna."¹⁷ Enligt klockarstadgan för Stockholm 1779 bör klockaren "besörja att döpelsevattnet är i tid framtaget och om vinterdag ljummadt."¹⁸ Linné menade dock, att det inte var säkert att det hjälpte att vattnet värmdes upp. "Wid döpelsen bör märkas, at warmt watn kalnar och fryser sen snarare", skriver han.

Risken med kylan vid dop hade uppmärksamats tidigare. I kyrkoordning för Växjö stift 1619 berättar biskop Petrus Jonae att det vid dop har hänt att "foster" dött av köld på vägen till eller ifrån kyrkan. Han vänder sig också mot vidskepelsen att fadern inte får komma in i kyrkan förrän barnet är kristnat

utan går omkring på kyrkogården.¹⁹ Ärkebiskop Carl Fredrik af Wingård (1839–1851) påminde vid visitationer i församlingarna om att dopet för kylans skull kunde vänta en tid, men då avsåg han de åtta dagar som medgavs i kyrkolagen, inte flera veckor. Att genast efter födelsen föra barnen till dop var farligt för barnen, menade han och påminde om att barnen står under Guds beskydd även innan de blir döpta.²⁰

Biskop och domkapitel betonade att dopets plats var i kyrkan och helst i koret och inte i sakristian. Dopets helgd krävde att dopet förrättades i koret, den heligaste delen av kyrkan. När dopen förrättades i sakristian kan en anledning ha varit att det fanns värmekälla där men inte i kyrkorummet. I Danmark installerades kakelugn i sakristian 1755 medan det dröjde till 1877 innan det blev ”värmeapparat” i kyrkan. Vid den tiden talade ärkebiskop Anton Niklas Sundberg om värmekaminer som en ”livsfråga” för kyrkan – annars fanns risken att åhörarna lämnade den till förmån för de varmare bönhusen.²¹ Mer än hundra år tidigare skrev Linné om Andreas Neander: ”Han gick i Domkyrkan ehuru kall wintren war. Han kom dit aldrig sent; aldrig gick han utur kyrkian för än Guds tiensten war hehl och hållen förrättad.”²² Det var kallt att gå i kyrkan och man kunde beundra den som höll ut.

I Uppsala ägde dopen i allmänhet rum i kyrkan och mycket snart efter födelsen. Det var dock flera familjer, även präster, som gjorde som Linnés

Jesper Swedberg, professor, prebendekyrkoherde i Danmark 1693–1695, biskop i Skara 1702–1735. Foto: Danmark-Funbo församling.

Eric Hydrén, professor, prebendekyrkoherde i Danmark 1777–1786. Foto: Danmark-Funbo församling.

Daniel Boëthius, professor, prebendekyrkoherde i Danmark 1790–1810. Foto: Danmark-Funbo församling.

och hade dopen hemma i värmen. Vid 1800-talets ingång flyttades dopen allmänt in i salongerna och prästgårdarna. Till svårigheterna med dop i högmässan hörde buller och oljud under dopakten. Ärkebiskop Petrus Kenicius förmanade prästerna redan 1611 att det måste vara tystnad i kyrkan vid dop. Det sker väl på landsbygden, men i städerna ”bärs icke alltid så till.”²³ Det är förklarligt om man tänker på att det var mycket folk och kanske omöjligt för församlingen både att se och höra vad som försiggick framme vid dopfunten. Det blev ytterligare ett skäl att ha dopet hemma eller i prästgården på annan tid än i högmässan. Först 1864 ändrades kyrkolagen efter det som då hade blivit allmän sed, så att dop fick förrättas i prästens bostad eller å annat lämpligt ställe och av präst utanför den egna församlingen.²⁴

Hur det praktiskt gick till att få dopet förrättat så snabbt som på första eller andra dagen vet vi inte. Nutidens drop-in-dop förrättas också utan större förberedelser men inte så snart efter födelsen. Av förordningar kan man anta att faddrarna kom med barnet till kyrkan vid den allmänna gudstjänsten, då det fanns präst på plats. I Växjö stift stadgades 1679 att predikanterna inte får låta sig förhindras av någonting att komma till kyrkan när bud kommer om barndop. Dör barnet genom prästens försummelse odöpt, så böte han 2 riksdaler.²⁵ Det var förbud för prästen att vägra dop på grund av att föräldrarna inte kunde betala någon avgift eller stod i skuld till kyrkan. Dopföljen

uppmannades också att komma i god tid till kyrkan, så att det blev tillfälle att skriva upp namn på barn och faddrar. Att familjen kunde förvarna om ett väntat dop visar sig i bestämmelsen att namn på faddrarna helst skulle lämnas till kyrkoherden i förväg så att han kunde godkänna de föreslagna personerna, ”på det icke något buller i Kyrkan må förorsakas, om de som otjänliga äro, bortledas skola.”²⁶ På sockenstämma i Danmarks församling 1659 meddelade pastor att ingen må drista sig att med sitt barn komma för sent till dop, sedan det har ringt samman till gudstjänst. Kommer de så sent får de vänta till efter predikan med sin tjänst. Både kyrkogångshustrur och barndop ska anmälas till klockaren lördagen före.²⁷

Fadderskapets innebörd

Familjen Linné anlitas ofta som faddrar i andra familjer än den egna. Till sammans var det 78 barn i Uppsala och Danmarks församling som fick någon eller flera medlemmar av familjen Linné till fadder. Det säger sig självt att med så många fadderbarn gällde deras åtagande inte att garantera att barnen skulle tas om hand vid föräldrarnas sjukdom och död, som många ända in i vår tid har trott är fadderskapets innebörd. Då hade det varit orimligt att stå fadder så många gånger.

I kyrkböckerna kallas faddrarna ofta för ”vittnen”. De skulle vara vittnen till att dopet har ägt rum, så att ingen tvekan behövde råda om att en person var döpt i kyrkans ordning. Enligt kyrkans förväntningar skulle faddrarna dessutom vaka över de döptas kristliga uppfostran, särdeles vid föräldrarnas frånfalle, eller ”deras oförmögenhet att dem uppfostra”, som det stod i katekesen. Det ställde krav på faddrarnas redlighet och kunskap i den kristna tron. Faddrarnas inställning motsvarade inte alltid kyrkans förväntningar. Vid prästmötets avslutning 1780 höll ärkebiskop Carl Fredric Mennander ett tal om barnundervisningen. Talet handlar om betydelsen av goda och gudfruktiga lärare inte minst i en tid, då föräldrar och faddrar inte lever upp till sitt uppdrag att fostra barnen i tukt och Herrens förmaning. Faddrarna kallas på vårt språk gudfäder och gudmödrar, säger han, nämligen barnets andliga föräldrar, som bör vara sorgfälliga om dess handledning till Gud och saligheten. Men, frågar ärkebiskopen, hur beklagligt står det inte nu till? Föräldrarna överlåter ansvaret på lärarna och har inte tid att ägna sig åt barnens fostran i kristendom. ”Vad

åter faddrarnas plikt emot barnen angår, har den nu för tiden, som mycket annat gott, kommit i nästan allmän förgätenhet.”²⁸ Även vid tidigare prästmöten hade prästerna uppmanats att se till att faddrar valdes med omsorg.

Faddrarnas andliga uppgift betonas även i den nuvarande kyrkoordningen för Svenska kyrkan: ”Som fadder kan någon antecknas som är döpt och är villig att dela ansvaret för den döpta personens kristna fostran.”²⁹ Fadderskap manifesterar även en familjs sociala sammanhang. Flera studier av sociala nätverk har utgått från dopböckernas uppgifter om dop och faddrar. Vilka har en familj valt som faddrar, är de från samma sociala skikt som familjen, släkt, vänner, arbetsgivare, grannar?³⁰ I en sådan studie skriver Martin Åberg: ”Traditionellt har det sagts att fadderinstitutionen hade en i första hand ideologisk-andlig funktion: faddrarna skulle sörja för barnets religiösa fostran. Men de hade också en annan och kanske viktigare funktion. Om föräldrarna plötsligt dog representerade faddrarna en form av socialförsäkring och det var därför inte märkligt att de valdes med stor omsorg.”³¹ Det blev därför önskvärt att få faddrar som representerade något mer än föräldrarnas status i samhället. Huruvida fadderskapet i praktiken fungerade som skyddsnät, om barnet blev ensamt och övergivet, behöver undersökas närmare. Då betydde nog släktskap mer, och det är väl därför föräldrar ofta var måna om att till faddrarna skulle höra någon nära släkting.

Att Linné själv lade vikt vid att vara fadder framgår av ett par brev till hans gode vän Abraham Bäck. Det första skrevs dagarna efter att sonen Johannes föddes i april 1754, då Linné berättade att Bäck, tydligen själv ovetande, blivit utsedd till fadder. Anteckning om det här dopet saknas i församlingsboken men om den hade införts skulle Bäck ha antecknats som ”frånvarande” fadder. Även Bäck var som Linné arkiater. Linné skriver:

Wälborne Hr Archiater.

Den högste täcktes förleden söndag hugna mig och M. K. Hustru med en liten son, den wij i går låto komma till dop och Christendom; wid hwilket tillfälle wij fördristade oss, at kalla Hr Archiatren till ett hederligt witne, helt trygt förлитandes oss där på, att W. Hr Archiatren detta officium pietatis oss ej afslå skulle. sonen blef kallad Johannes, om hwilken jag wördsamt anhåller, att om Gud skulle kalla mig uti hans omyndige åhr, som äfter all aparence sker, att Hr Archiatren täckes se äfter huru han upfödes till en ärlig man, där han sielf får lefwa. jag med min K. Hustru anmäla wår wördnad och förbl.

Wälborne Hr Archaitrens wördsame tienare

Carl Linnaeus.³²

Här kallar Linné fadderskapet en fromhetstjänst och förväntar sig att Bäck ska ha tillsyn över Johannes fostran och uppväxt, ifall Linné dör medan pojken är omyndig, vilket han finner sannolikt. Nu blev det inte så. Johannes levde bara tre år, och den 8 mars 1757 skriver Linné ett brev där han befriar Bäck från hans åtagande.

Wälborne Hr Archiater

Som det behagat den allrådande Guden, uti hwars hand människors tider afmätas, att äfter otta dagars toligt utstånd en siukdom ifrån en usel, mödosam och orolig werld hädankalla och i det ewiga försätta, min i lifstiden liufwa son Johannes Linnaeus, som skedde natten emellan d. 6 och 7:de sistledne, så har min skyldighet fodrat att detta notificera des hulda fadrar, ibland hwilka han förnämligast borde räkna sin faders ömmaste wän; hwaraf Min K. Broder nu blifwer frikänd ifrån den obligation, hwar till M. K. Broders egen gunstiga lofwen täckts sig förbundet.

jag förbl. Min Kiäreste Broders lydige tienare

Carl Linnaeus.³³

Några månader efter Johannes död fick Abraham Bäck och hans unga hustru Anna Charlotta Adlerberg en dotter. ”1757 d. 7 aug kl half 2 om morgonen föddes min dotter Margareta Bäck och blef i det heliga döpelse förbundet intagen den 8 aug. Gud välsigne henne, och låta lefwa, om honom tjänligt”, skrev Bäck i familjebibeln. Han räknar även upp de nio faddrarna, av vilka Archiater Linnaeus är en.³⁴ Linné skriver ett brev den 12 augusti och gratulerar till barnet och åtar sig fadderskapet:

Wälborne Hr Archiater, Praeses uti

K. Collechio Medico

Min högtärade Kiäreste Broder.

Till en liuf och söt arwinge, och uti den samma till ett nytt lif, med hwilken Hr Archiatrens och Wälb. Fruens äkta säng blifwit wälsignad, har jag den ähran aflägga min innerliga gratulation, och tillika hiertligen önska nådiga Fruen fullkomlig restitution, och bägge föräldrarne all hugnad af en så kiär planta. Då Wälb. Hr Archiatren täkts räkna mig ibland de hederlige witnen till sin kiäreste Dotters döpelse acht, har skedt mig en besynnerlig ähra; och önskar intet mer än någonsin wara i stånd att tiena en så wälkommen giäst; försäkrar mig och städse skola taga upriktig dehl i hwad öde werlden den lilla fröken täckes tillägga. förblifwer med beständig estime

Wälborne Hr Archiatrens hörsamste tienare

Carl Linnaeus.³⁵

Margareta Bäck fick dock inte något långt liv. Vid ett års ålder fick hon feber och hosta som inte ville ge med sig och avled den 11 september. Någon vecka tidigare hade Linné varit i Stockholm och hälsat på. I ett tackbrev skriver han: "Låt mig wetta huru det går med lilla guddottren; jag tager alltid dehl uti M. K. Broders liuft och ledt."³⁶ Dagen efter dödsfallet skriver han ett kondoleansbrev till Abraham på latin.³⁷ Utan att vara fadder för honom kom Linné att fästa sig mycket vid Bäckes son Carl, som även han dog ung, i lungshot 16 år gammal.³⁸

Det Linné skriver om fadderskapet visar framför allt på en känslomässig anknytning till dopbarnet med ett löfte att följa det med omtanke och intresse, lika som barnets familj genom fadderskapet befäster vänskap och beskydd.

Titlar och namn

Under 1700-talet betydde titlar mycket. Det märks i Linnés brev ovan till sin vän och även i kyrkböckerna. Där kan man avläsa personers sociala ställning från dem som inte får någon titel alls till dem som noteras med allt större vördnad. Herr Doctor Linnaeus 1741 har två år senare blivit Höglärde herr Professor och Sara Lisa är Fru Professorskan Linnaea. Vid ett dop den 1 april 1747 har Linné blivit Herr Archiatern Linnaeus. Han utsågs till arkiater i januari det året. För fru Linnaea dröjer det märkligt nog till 1759 innan hon i kyrkboken kallas fru archiatriinnan, som sedan blir hennes egen titel. Dessförinnan fick hon nöja sig med att vara fru Linaea eller archiatoren Lineii Fru. 1753 utsågs Linné till Riddare av Nordstjärneorden, vilket genast tillfördes hans titel: Archiatern och Riddaren Carl Linaeus, även om "Riddare" inte alltid angavs. Hösten 1759 hade han dock en titel som tycks överglänsa alla andra, han var herr Rector Carl Linnaeus.

När Linnaeus adlades bytte han namn till von Linné, som även blev hans namn i kyrkboken. Vid ett dop i juni 1764 var Archiatern och Riddaren von Linné en av faddrarna. Från och med nu är det sonen som är Professor Carl von Linné eller Medicine Professor Höglärde Carl von Linné. Redan som 18- och 19-åring anlitades han som fadder några gånger. När han första gången uppträdde som sådan i Danmarks församling kallades han Demonstratoren vid Acad. Trägården i Upsala her Carl Linnaeus. Som adlad blev han precis

som fadern "Wälboren", vilket även gällde fru archiatrinnan och hela familjen, som även fick släktnamnet von Linné.

Det var i huvudsak till barn i familjer med akademiska titlar som Linné och hans familj ställde upp som faddrar. Det var professorer, medicine adjunkten, akademisekreteraren och andra från det akademiska Uppsala. Men nästan lika många var borgare: färgare, guldsmed, cardiansmakare och rådmän. Några av dem känns igen från Linnés *Nemesis Divina*, till exempel professorsparet Dahlman med döttrar som Linnés umgicks med. En gång var fru Dahlman tillsammans med makarna Linné hos fältskären Söderberg, när de fick bud om Nils Wallerius dödsfall, som gav anledning till en nemesis-kommentar.³⁹ Det var också i allmänhet akademiker och borgare som var faddrar tillsammans med Linné och hans familj. Flera av dem var släkt som Tomas Tullberg har berättat om i sin studie över Sara Lisa von Linné.⁴⁰

Av dopfamiljer med någon Linné som fadder utgörs en stor grupp av trädgårdsdrängar och mästare. När akademiträdgårdsmästaren Dietrich Nietzel och hans hustru Sophia Lobiller fick en dotter Anna Rebecka 1747 hörde archiatern Nils Rosén och fru professorskan Linnaea till faddrarna. När sonen Jacob döptes 1750 var archiatern Linnaeus och mamsell Roseen faddrar. Vid åtminstone åtta dop av trädgårdsdrängars barn är någon från familjen Linné fadder. Det kan vara fru Linea, herr Carl Linnaeus, wälborna fröken Linnéa och för akademihumlegårdsdrängen Eric Gimbergs son Hinrich både archiatern och hans hustru. 1766 döptes Gustaf Adolph, född den 6 november och döpt dagen därefter. Han var son till trädgårdsmästaren Lars Broberg, värvad och tränad av Linné och som trots det fick ett så dåligt eftermäle i *Nemesis Divina*.⁴¹ Då var det sonen Linné som var fadder. Den enda gången både makarna Linné och sonen är faddrar vid samma dop var den 28 februari 1768, då Carl och Christina Grans dotter blev född och kristnad hemma hos herr archiatern. Fadder var även Mademoiselle Dahlman, en av professor Dahlmans döttrar.

Under åren i Uppsala var Carl von Linné fadder vid 25 dop, fru Linné vid 20, sonen Carl vid 16 och fröknarna Linné vid 6. Vid fyra av dopen var det två faddrar från familjen Linné och vid ett tre. Av fröknarna Linné är det bara en som anges med tilltalsnamn, nämligen Mamsell Lisa Stina Linnea 1762. Det är hon som två år senare gifte sig med Carl Fredrik Bergencrantz. Det är nog även hon som kallas Mamsell Linea vid tre dop 1761. Hon var då 18 år och äldsta dotter. Wälborna fröken von Linnéa och fröken von Linné 1768 bör vara Lovisa von Linné som då var 19 år. Långt senare var dottern Sofia fadder tillsammans med sin man ombudsman Duse vid ett dop hos handelsman

Söderström och hans hustru Maja Stina Hellman. Carl von Linnés sista tjänst som fadder var vid ett högtidligt dop hos professor Boudrie och fru Helena Christina Uggla i mars 1773 med en rad närvarande och frånvarande faddrar med både ärkebiskopen och landshövdingen som medfaddrar.

Som faddrar i Danmarks församling

I Danmarks församling fick Linnés uppdrag som fadder vid 18 dop i 15 olika familjer. Här var archiatern fadder endast vid ett dop men fru Sara Lisa vid tio. Det dop där archiatern var fadder ägde rum redan 1762, fyra år efter köpet av Hammarby, för bonden Anders Anderssons och Brita Persdotters son Jan i Vallby. Pojken dog senare av kopporna, knappt fyra år gammal. Anders Andersson brukade den gård i Vallby som var boställe åt fältskären Abraham Söderberg. Fru Söderberg var även fadder vid dopet. Makarna Söderberg hörde till Linnés umgänge inne i staden. Vid ett dop i Nersävja samma år var Linné den yngre, hans mor, en kyrkvård och en piga faddrar hos Anders Jansson och Brita Jansdotter.

Det fanns inte många ståndspersoner i Danmark. Actuarie Nordenhielm bodde på Bergsbrunna gård och var tre gånger fadder tillsammans med någon från familjen Linné, bland annat hos kronolänsman Sundberg och madame Dikman. Utöver detta var familjen Linné faddrar endast i familjer från Hammarby och Hubby samt i församlingens prästfamiljer. Tolvman Anders Matsson hade en speciell ställning som nämndeman. Han var bonde på Hammarby och hörde därmed till gårdens folk och Linnés närmaste grannar, där olika medlemmar av familjen Linné var faddrar vid ett tiotal dop mellan 1764 och 1803. Det gällde barn till bönder, en torpare, en ryttare, sockenskräddaren och två drängar. Till faddrar från familjen hörde under åren 1792–1801 Mademoiselle Sara Sophia Kalmeter från Falun som den tiden bodde hos sin moster archiatriinnan på Hammarby. Sara Sophia var född 1751 och hennes mor avled i Falun 1791. Hon är inte noterad i husförhörsboken i Danmark men vid tre tillfällen är hon fadder tillsammans med archiatriinnan eller någon annan i familjen och en gång dessutom ensam.

De prästfamiljer som fick faddrar från familjen Linné var komministrarna Sedlin och Norinder, samt kyrkoherden professor Boëthius och nådarspredikanten Philipsson. Wälborna fru Archiatriinnan von Linné från Uppsala var

fadder till makarna Sedlins son Olof redan i maj 1763. Linné har i *Nemesis Divina* skrivit om Sedlins tragiska förhållanden med flera barn som dog i tidig ålder.⁴² Olof som döptes i maj 1763 dog i kikhosta den 31 juli samma år. Hos komminister Norinder och hans fru Magdalena Isopedius var Linnéfamiljen representerad som faddrar vid tre dop och hos professor Daniel Boëthius vid två, i juli 1791 och juli 1792. Båda makarna Norinder dog i nervfeber 1805. Nådårspredikant, präst under året efter dödsfallet, blev Erik Philipsson. Han och hans hustru Margareta Hedvig Werner fick en son Daniel i december 1805 och även då ställde medlemmar av familjen Linné upp som faddrar. Det var makarna Samuel Duse och fru Sophia von Linné och fröken Lovisa förutom kyrkoherde Boëthius med fru.

1764 stod den nya huvudbyggnaden på Hammarby färdig och familjen Linné kunde flytta ut på riktigt över sommaren. I juli hölls två stora familjehögtider där, makarna Linnés silverbröllop den 9 juni samt bröllop för dottern Elisabet Christina och löjtnant Bergencrantz den 12 juli. Vigseln är dokumenterad i Danmarks församlings vigselsbok (E I:1): "Juli 12 Lieutenanten wid Uplands Regemente wälborne herr Carl Fredric Bergencrantz med Fröken Elisabeth Christina von Linné på Hammarby." Vigselpreäst och platsen för vigseln anges inte men det var antagligen på Hammarby.

Redan ett par veckor tidigare det året, vid midsommar, var familjen samlad på Hammarby och deltog i dopet av Lars Erssons och Anna Andersdotters dotter Brita. Anna var dotter till bonden Anders Matsson (född 1700), som var en av brukarna av Hammarby när Linné köpte gården. I husförhörsboken 1754–1772 kallas han "andra bonden" på Hammarby medan tolvmannen Anders Matsson (född 1728) är "första bonden." Lars Ersson och Anna hade gift sig den 23 oktober 1763. Redan den 24 juni året därpå föddes dottern Brita. Det var bara åtta månader efter vigseln och tecken på "otidigt sängelag". Eftersom Anna vid vigseln ändå bar full brudskrud med brudkrona skulle makarna betala böter eller avgift till kyrkan. Det blev tydligen en skuld som betalades först 1765, då det står i kyrkans räkenskaper "LES i Hammarby för otidigt sängelag och brudskrud." Namninitialer angavs ofta så som LES för Lars Ersson. Men midsommardagen 1764 firades Britas dop då både löjtnant Bergencrantz och fröken Lisa Stina von Linné, som skulle gifta sig ett par veckor senare, var faddrar tillsammans med Carl von Linné den yngre och archiatrinnan Sara Elisabet.

1764 var av allt att döma en skön sommar för Linné. I ett brev till Abraham Bäck daterat i Hammarby fyra dagar efter dotterns bröllop skriver han

”desse dagar har jag gjort bröllop till min dotter och haft många slächtingar tillstädes.” Mot slutet av sommaren sammanfattar han ”jag har legat på landet i sommar i mitt lugn och fågnat mig af werlden.”⁴³

Archiatrinnans tid på Hammarby

Efter Linnés död 1778 flyttade fru Linné till Hammarby och bodde där året runt precis som Linné hade tänkt sig att det skulle bli då han köpte gården. Även de åren ordnades stora högtider där. Luciadagen 1781 var det bröllop, då yngsta dottern Sophia gifte sig 24 år gammal med akademiombudsmannen Samuel Duse. I församlingens vigselbok (E I:1) finns vigseln inskriven och lysningen i kyrkan tre söndagar dessförinnan. Paret betalade 1 riksdaler för *charta sigill*, en särskild skatt som tillämpades en tid. 1794 var det dags för Fröken Vålborna Sara Christina von Linné att viga samman med Kapten Vålborne Herr Hans Hindric Duse. Det var den 11 november och har noterats i församlingens lysnings- och vigselbok (E I:1). Även för dem noteras att de betalt 1 riksdaler i statlig stämpelavgift. För bönder och drängar var avgiften betydligt lägre.

Endast ett halvt år efter Sophias bröllop avled den äldsta dottern Linné av *pleuresie*, lunginflammation. Enligt Danmarks dödbok (F I:1) dog Fru Majorskan Lisa Christina Bergencrantz född von Linné på Hammarby den 15 april 1782 och begravdes den 23 april. Som Barbro Håkansson visade i *SLÅ* 2014, 182, kan man i Uppsala domkyrkoförsamlings dödbok (L Iaa:1) se att hon samma dag fördes in till Uppsala och gravsattes i archiater von Linnés familjegrav med kostnader för gravöppning, sammetsbårtäcke, likvagn och listor. Det är samma ordning som tillämpades då hennes son Carl dog 1765 och som beskrevs ovan.

På samma sätt gick det till vid fru Sara Elisabets begravning 1806. I Danmarks dödbok (F I:1) anges dödsfallet: Framledne Hr Archiatern och Rid-daren Carl von Linnés Enkefru, Vålborna fru Sara Elisabet Moraeus på Hammarby, död av ålderdom den 20 april i en ålder av 89 år, 11 månader och 24 dagar, begravning den 1 maj. Sedan kan man läsa fortsättningen i Uppsalas begravnings- och räkenskapsbok (L I aa:1). Det är en enkel notis utan datum som tycks vara inskriven i efterhand när räkenskaperna renskrevs. Den står efter mars månad 1806, fast dödsfallet inte inträffade förrän i slutet av april:

”Fru Linné” och avgifter för gravöppning, likvagn, listor, prestavar, bårtäcke, selar och tömmar.

Inte bara dop, vigsel och begravning

Även livet vid sidan av dop, vigsel och begravning har satt spår i kyrkans böcker. Som jordägare i Danmark hade ”herrsskapet” på Hammarby ett inflytande i församlingen som de dock inte tycks ha utövat särskilt aktivt. I sockenstämmans protokoll är det bara vid två tillfällen som Linné själv nämns (K I:2). Det är 1771 och 1772 då han hade inverkan på beslut om arvode till kyrkvärdarna och om material till nya siffror på nummertavlorna i kyrkan.⁴⁴ Vid båda tillfällena kommer hans ekonomiska sinne till uttryck.

Om ekonomi handlar det även när fru archiatriinnan von Linné nämns i protokollen (K I:2). När det på sockenstämman i maj 1782 redogjordes för kyrko- och fattigkassornas ställning väckte några församlingsbor frågan om fru Linnés skuld till kyrkan. Formuleringen i protokollet visar att frågan var känslig. ”En och annan angav att de ännu uti räkningarna ej hört talas om ifrån Hammarby herrskap vore betalt för ringningen vid kyrkan efter för detta Vålborne herr Archiatern och Riddaren von Linnés död, såsom ock nyligen, efter välborna fru Bergencrants död, inte heller till kyrkan vore för klockor något det minsta betalt.” Kyrkoherden, professor Eric Hydrén, tycks ha räddat situationen. ”Högvärdige herr Doctorn lovade att sådant draga försorg om, då han träffade nådiga herrskapet, och utav dem mottaga penningar till dessa skyldigheters utgörande.” Det var ett så diskret och hedersamt sätt som möjligt att påminna archiatriinnan om hennes försummelse.

Linné själv hade i en anteckning angett, att det vid hans död skulle ringas endast i storklockan i domkyrkan och i Danmarks kyrka. Eftersom begravningen ägde rum i domkyrkan, var det i Danmark antagligen en själa- eller tacksägelseringning en söndag efter gudstjänstens slut. Ringningen utfördes säkerligen av folk från Hammarby, men till kyrkan skulle en avgift betalas för att få använda klockorna. Av räkenskaperna framgår att det var allmän sed att vid dödsfall ge en testamentsgåva till kyrkan. I den ingick tydligen avgiften för klockan. Nu fyra år efter Linnés död hade dödsboet ännu inte betalat någon avgift för ringningen i Danmark. Till domkyrkan hade däremot

mot avgift för "Kläckorna allenast then Stora" betalats redan 1778 (Uppsala domkyrkoförsamling L I:aa1, 1778 10/1).

Några månader efter stämman i maj, då fru Linnés skuld till kyrkan hade påpekats, lämnades 32 skilling som testamentsgåva efter Fru Bergencrantz. Om kyrkoherde Hydrén då hade talat med fru Linné vet vi inte. Någon gåva eller avgift efter Linné själv till kyrkan verkar dock inte ha lämnats. Strax före jul 1784 lämnades 24 skilling, efter "Herr Prof. Linné", men då är det antagligen sonen Linné, som hade dött året innan, och inte archiatern som avses.

Utöver skulden för klockringningen uppmärksammades fru Linné 1782 på ytterligare en skuld till församlingen. På sockenstämman den 1 december lästes en lista upp med namn på dem som för de fattiga resterade med malt och mjöl, bland annat "fru Archiattrinnan v: Linné malt." Alla jordägare i socknen skulle leverera malt och mjöl till de fattiga, och fru Linné hörde till dem som inte hade fullgjort sina åligganden. Utan att vi har någon anteckning om det får vi förutsätta att hon strax därefter såg till att Hammarbys andel lämnades till sockenmagasinet vid kyrkan.

Som änka på Hammarby öppnade fru Linné sitt hem för församlingens husförhör ett par gånger på 1790-talet. Eftersom hon var ståndsperson förhördes hon inte av prästen, men hon är antecknad för nattvardsgång vid ett tillfälle vardera åren 1791, 1794, 1800 och 1805. Vid det sista tillfället finns en markering i husförhörsboken som jag tolkar som tecken på sockenbud, alltså nattvard i hemmet och inte i kyrkan. Som testamentsgåva efter fru Archiattrinnan skänktes till Danmarks kyrka 10 riksdaler banco, vilket var en mycket generös gåva. I bouppteckningen avsattes 1/8 av en procent av inventariesumman (de samlade tillgångarna) till de fattigas andel. Det var en lagstadgad avgift till de fattiga. Den största delen gick till Danmarks fattigkassa och en mindre del till Husby-Långhundra, där fru Linné ägde en gård. Även Uppsala fick en liten del av den här avgiften. För Danmarks del betalades den av kapten Duse och fröken Lovisa Linné i september 1806 långt före arvsskiftet. De lämnade mer än 45 riksdaler, säkert den största privata gåva som fattigkassan fått ta emot. Som jämförelse kan nämnas att motsvarande gåva eller avgift efter Sara Lisa Bergencrantz var 2 riksdaler 17 skilling. År 1786 lämnade "Herrskapet på Hammarby" vad som verkar vara en extra gåva på 8 skilling till de fattiga. Så därmed får man säga att fru Linné har gjort rätt för sig för Danmarks församling.

Noter

- ¹ Gotthard Virdestam, "Kyrkoherde Nic. Linnaeus' släktanteckningar", och Assar M. Lindberg, "Linnés faders Nicolaus Linnaeus släktanteckningar refererade och kommenterade", i *Stenbrohult i forntid och nutid* XIX (Stenbrohult, 2007), 50–142.
- ² Olof Wallqvist, *Ecklesiastique samlingar* IV (Växjö, 1790), 544; Sven Baelter, *Historiska anmärkningar om kyrkoceremonierna* (Örebro, 1838), 411 f.
- ³ G. R. Lilienberg (utg.), *Svensk lagsamling* II (Stockholm, 1875), 17.
- ⁴ Danmarks kyrkoarkiv A I:2, 1770 16/9.
- ⁵ Tomas Anderman, "Drömmen om en prästgård på landet", i *Stiftshistoriska sällskapets i Uppsala småskrifter* 2004:1, 18–20.
- ⁶ P. G. Berg (utg.), *Svenskt konversationslexikon* (Stockholm, 1845), 301.
- ⁷ Berg 1845, 301; Llewellyn Lloyd, *Svenska allmogens plägseder* (Stockholm, 1979), 55.
- ⁸ *Vita Caroli Linnaei, Carl von Linnés självbiografier* (Uppsala, 1957), 128.
- ⁹ Barbro Håkansson, "Linnés familjegrav", i *SLÅ* 2014, 181.
- ¹⁰ *Vita Caroli Linnaei*, 126 f.
- ¹¹ Herman Lundström, *Svenska synodalakter I. Synodalakter från Uppsala ärkestift 1526–1800* (Uppsala, 1903–1908), 367.
- ¹² Lundström 1903–1908, 425.
- ¹³ Henry William Tottie, *Jesper Svedbergs lif och verksamhet* I (Uppsala, 1885), 60–66.
- ¹⁴ Jesper Swedberg, *Levernesbeskrivning* (Stockholm, 1960), 127–131.
- ¹⁵ Johan Erik Fant & August Theodor Lästbom, *Upsala Erkestifts herdaminne* I (Uppsala, 1842–1845), 273.
- ¹⁶ A. O. Lindfors (utg.), *Linnés dietetik, Kollegieanteckningar* (Uppsala, 1907), 11; Carl von Linné, *Diaeta naturalis* 1733 (Uppsala, 1958), 34.
- ¹⁷ Lindfors 1907, *Lachesis naturalis*, 34.
- ¹⁸ Wallqvist V (Växjö, 1791), 83 f.
- ¹⁹ Wallqvist VIII (Växjö 1795), 590 f.
- ²⁰ Mats Sandström & Ragnar Norrman, "Voxnans kontrakt 1593–1999", i *Uppsala stifts herdaminne* II:15 (Uppsala, 2008), 90, 218, 321.
- ²¹ Lars-Otto Berg, "Trögds-Åsunda kontrakt 1593–1999", i *Uppsala stifts herdaminne* II:8:2 (Uppsala, 2007), 248.
- ²² Carl von Linné, "Parentation över Andreas Neander", i Elis Malmeström, *Ur Linnés tankevärld och religiösa liv* (Uppsala, 1932), 87.
- ²³ Lundström 1903–1908, 29.
- ²⁴ Kyrkolagen 1686, 3 kap. 4 §, i Gustaf Robert Lilienberg, *Svensk lagsamling* III (Stockholm, 1879), 858.
- ²⁵ Wallqvist VI (1794), 366.
- ²⁶ Wallqvist VI, 365; Kyrkolagen 1686, 3 kap 5 §.
- ²⁷ Danmarks kyrkoarkiv K I:1, 1659 24/4.
- ²⁸ Lundström 1903–1908, 551.
- ²⁹ *Kyrkoordning för Svenska kyrkan* 2014 (Stockholm, 2014), 19 kap. 7 §.
- ³⁰ Solveig Fagerlund, *Handel och vandel. Var-dagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv. Helsingborg ca 1680–1709* (Lund, 2002), 43–71; Peter Ullgren, *Lantadel. Adliga godsä-gare i Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut* (Lund, 2004), 147–183.
- ³¹ Martin Åberg, *En fråga om klass? Borgarklass och industriellt företagande i Göteborg 1850–1914* (Göteborg, 1991), 79.
- ³² Fries, Th. M. (utg.), *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné* IV (Stockholm, 1910), 270 f.
- ³³ Fries, *Bref och skrivelser* V (Stockholm, 1911), 22.
- ³⁴ Thomas Ihre, *Abraham Bäck. Mannen som reformerade den svesnka sjukvården* (Stockholm, 2012), 112.
- ³⁵ Fries 1911, 29.
- ³⁶ Fries 1911, 54.
- ³⁷ Fries 1911, 54 f.

³⁸ Ihre 2012, 157.

³⁹ Carl von Linné, *Nemesis Divina* (Stockholm, 1968), 129.

⁴⁰ Tomas Tullberg, "Sara Lisa von Linné. En biografisk studie", *SLÄ* 2006, 44.

⁴¹ Linné 1968, 119 f.; Åsa Ahrlund, *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige* (Stockholm, 2006).

⁴² Linné 1968, 181; Tomas Anderman, *Herr Archiatern på Hammarby* (Uppsala, 1999), 83 ff.

⁴³ Fries 1911, 123, 126.

⁴⁴ Anderman 1999, 54 f.

Summary

Christening and Godparents in Carl Linnaeus's Family

By Tomas Anderman

The church records of baptisms, marriages and funerals from the seventeenth and eighteenth centuries give us some insights into the social relationships among families. The records are not complete. Some births were not recorded due to negligence or some other reason. The christening of Carl Linnaeus is recorded in the church records of Stenbrohult's parish in a short note of 1707: "May 19th Carl Nilsson Linnaeus at Råshult was baptized". In a document with personal notes about his family, his father Nils Linnaeus has written that Carl was born on May 13th. The baptism took place on the following Sunday, probably at the worship service in the church of Stenbrohult. Nils Linnaeus tells about his godparents, six men and six women. A month later there was a christening festivity in the family. Carl and Sara Lisa's first child was born at Falun in Dalecarlia. The other children were born in Uppsala. In Uppsala children were usually baptized on the same day they were born or the day after. Most children were baptized in the sanctuary, but Linnaeus's children were all baptized at home. The church buildings had no heating, and in lectures Linnaeus warned his students against taking the newborn children to church for christening. For their own children Linnaeus and his wife chose godparents among family members and academic colleagues. On many occasions members of the Linnaeus family were asked by others to be godparents for their children. Carl had 25 godchildren, his wife Sara Lisa 20 and their son Carl the younger 16 godchildren in Uppsala and in Danmark's parish. The children were of families in the academic part of Uppsala, members of the bourgeoisie, and workers employed at the academic garden of which Linnaeus was in charge. At Danmark most of the godchildren were from families connected with Hammarby, Linnaeus's country estate, where Mrs. Linnaeus lived as a widow 1778–1806. In a couple of letters to his friend Abraham Bäck, Linnaeus shares his view of what it means to be a godparent. It means to take an interest in

the wellbeing of the godchild and to be a good example for it. In the records of Danmark's church one can also find some notes about other contacts between the Linnaeus family and the parishioners.

Författarens adress:

TK Tomas Anderman, Mariedalsgatan 12, 754 53 Uppsala. E-post: tomas.anderman@telia.com.

BJÖRN DAL

Honnings-Dugg og Snee-Spurre

Linné på danska

Linnévännernas bibliografiska bibel är väl tveklöst Soulsby's *A Catalogue of the works of Linnaeus*, London 1933 (med *An Index* av Dr. C. Davies Sherborn, London 1936), i dagligt tal bokvänner emellan bara benämnd "Soulsby". Basil H. Soulsby var Assistent Keeper vid British Museum, Natural history, och bibliografin bygger på denna samling, kompletterad med uppgifter från andra bibliotek (poster som är markerade "Wanted"). De initierade uppfattar detta arbete som högst tillförlitligt, överskådligt och lätt att hitta i med sina "Short-titles". Sedan 2012 finns "Linnaeus Link" som bland annat har uppgiften att föra in rättelser och tillägg i Soulsby-bibliografin och komplettera med senare publicerade verk i "Post-Soulsby". Ansvarig samordnare är för närvarande bibliotekarien vid The Linnean Society i London. Möjligheten att komplettera Soulsby annat än marginellt känns ju närmast omöjlig med tanke på all den forskning och allt det samlande av Linnés verk som pågått i två århundraden. Det blir därför nästan lite överkligt att kunna presentera 27 nya Linnéposter från tiden 1757–1765!

Bakgrunden är sådan att den kanske bäst skisseras i inspirerande lättsam anda à la Birger Strandell, som en uppmuntran till alla de som med stora uppoffringar ägnar sig åt Linné och hans verk. Lördagen den 16 november 2013 drog det ihop sig till bokauktion hos Crafoord i Lund. Alla poster var granskade och mina guldkorn framvaskade, de sista dagarna före auktionen ägnades mest åt avvägningar mellan önskemål och ekonomiska möjligheter. Av en slump, och faktiskt för första gången, hamnade jag under sökningarna på nätet hos Skånes Auktionsverk i Landskrona. Där visade det sig vara en sedvanlig veckoauktion samtidigt som bokauktionen i Lund. Jag gjorde en snabbkoll och såg att där skulle gå något dussintal böcker – och blev lite förvånad när jag såg att de flesta var verk från 1700-talet. Efter några farmakopéer stannade jag till vid posten *Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies*

oeconomiske, physiske og mechaniske afhandlinger for aar 1739 og 1740–1746. De första årgångarna av Vetenskapsakademiens handlingar, utgivna på danska i åtta ”bind” (och här bundna i fyra volymer), tryckta i Köpenhamn 1757–1765. Utropspriset var 2 000 kronor, 5 av de 78 planschererna saknades. Vad var detta? Jag rådfrågade i hast Soulsby, Libris. Ingen klarhet. Jag lade ett ”skambud” på 1 100 kronor. Ont om tid, dags att ta sig till Lund!

Det gick bra på Crafoordauktionen, och hemma igen framt natten kollade jag resultatet på Skånes Auktionsverk – jag hade fått böckerna för 1 100 kronor! Först sedan jag hämtat böckerna på måndagen blev jag riktigt klar över vad jag köpt – en fullständig översättning till danska av Vetenskapsakademiens handlingar 1739–1746. Varför hade jag aldrig hört talas om den, inte en gång av gamle vännen och linnésamlaren Sven-Erik Sander mann Olsen? Men jag noterade en rad om en dansk översättning i Sten Lindroths *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia* (1967, I, s. 215), nästan liksom omnämnd i förbifarten. I de bibliografiska förteckningarna fann jag så ett arbete jag genast skaffade mig, Arne Holmbergs *Kungl. Vetenskapsakademiens äldre skrifter i utländska översättningar och referat* (bilaga till KVA:s Årsbok 1939). Detta faktafyllda arbete borde man ha lusläst tidigare, under ”B. Dansk-norska översättningar och referat” inleds texten med verket jag köpt. En fotnot förklarar genast varför jag inte fått någon träff i Libris: ”Finns i Köbenhavns Universitetsbibliotek men ingenstädes i Sverige.” En viss förvirring inträder också med de många utdrag ur handlingarna som publicerades, bland annat *Extract af det Kongel. Svenske Videnskaps Academiets Afhandlinger, fra 1739 Aars Begyndelse til og med 1750*, tryckt i Kristiania 1762 eller 1763. Det finns upptaget i Soulsby, ”Wanted”.

Det måste väl vara verkets sällsynthet som gör att det blivit förbisett av bibliografer och boksamlare. En fråga till antikvariatsbokhandlare i Köpenhamn gav vid handen att man inte kunde minnas att man haft verket och inte heller kände till det. Från Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn fick jag veta att två exemplar finns registrerade sedan gammalt, ett i Nationalbiblioteket och ett i Universitetsbiblioteket; jag har inte haft tillfälle beställa fram och granska dem.

Det beskrivna exemplaret av Vetenskapsakademiens handlingar 1739–1746 i fullständig översättning till danska, tryckt i Köpenhamn 1757–1765. De fyra enkla bruksbanden rymmer två årgångar var, oktavformatet är något mindre (normalskuren inlaga ca 17 x 10,5 cm) än de svenska och tyska upplagorna (som mäter ca 19 x 11,5 cm). Titelbladen till första och sista bandet.

Men varför dök då detta exemplar upp i Landskrona? Det visade sig vara det gamla läkemedelsbolaget LEO i Helsingborg, numera McNeil AB, som rensat i skåpen när man flyttade verksamheten till Köpenhamn. LEO grundades 1914 av apotekarna August Kongstad och Marius Antons som dotterbolag till Løvens Kemiske Fabrik. Den främre pärmens insida bär i alla fyra banden LEO:s exlibris och en äldre namnteckning som jag tolkar som "N. Sehestedt". *Nordisk familjebok* ("Ugglan") uppger att Sehestedt är såväl en ort i sydligaste Slesvig vid Kielkanalen som två adliga släkter, en tysk i Holstein och en dansk, båda skrivs Sehestedt eller Sehestedt. I pärmarnas övre högra hörn finns färgrester av borttagna röda lacksigill, i första delen så slarvigt gjort att en pappersbit följt med. I den första delen finns också en prisnotering i blyerts, "I / IV 48.-"

Den stora frågan är varför denna översättning till danska överhuvudtaget gjordes. Handlingarna fanns ju på svenska och i fullständig översättning till tyska från 1749 (årg. 1739–1790, ihärdigt publicerade av Abraham Gotthelf Kästner 1749–1792). Den enda förklaring som kan utläsas av förord och inledning är att ett så viktigt verk skulle kunna läsas på danska språket. Kostnaden måste ha varit betydlig, bara att på nytt låta gravera de 78 planschererna i Leipzig borde få en förläggare att titta en extra gång på kalkylen. Kanske är förordets patriotiska förklaring nog eller kanske någon läsare av *SLÅ* kan bringa mera ljus i denna fråga.

Bibliografi

Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies Oeconomiske, Physiske og Mechaniske Afhandlinger, 1–8 (a.u.), Köpenhamn 1757–1765.

Anmärkning: Tryckt i oktavformat med enstaka träsnittsillustrationer i texten, planschererna är nygraverade och tryckta på stort papper och vikta, så att de "ved Læsningen kan udslaaes". De flesta planschererna i band 1–2 är signerade "Brühl. Sc. Lips.". Denna utgåva på danska bekostades och förlades av bokhandlaren Frederik Christian Pelt. Justitierådet Christian Horrebow har skrivit ett förord. Översättning till danska är av läkaren Johan Paulli (Pauli), som också tillagt en och annan egen anmärkning liksom ett och annat efter Kästners tyska upplaga. Holmberg visar att planschererna i flera fall ser ut att vara kopierade efter den tyska upplagans planscher.

[1, 1757]

Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies Oeconomiske, Physiske og Mechaniske Afhandlinger for Aar 1739 og 1740 af svensk paa Dansk oversatte. Første Bind med

IX. Kaaber-Stykker. Kiøbenhavn 1757, bekostet af Fried. Christ. Pelt, Boghandler paa Børsen, i No. 22. og 23. 8:o; [1-16], [1-9] 10-120 [121-123] 124-254 [255-257] 258-376 [377-386] s., 9 pl. (numrerade Tab. I-IX).

[2, 1758]

... for Aar 1740 ... Andet Bind med XII. Kaaber-Stykker. Kiøbenhavn 1758, bekostet af Fried. Christ. Pelt, Boghandler paa Børsen, i No. 22. og 23. 8:o; [1-30], [1-3] 4-104 [105-107] 108-226 [227-229] 230-271 172 273-341 [342-352] s., 8 pl. (numrerade Tab. I-XII, varav Tab. I-IV på en pl.).

[3, 1759]

... for Aar 1741 ... Tredie Bind med X. Kaaber-Stykker. Kiøbenhavn 1759, bekostet af Fridr. Christ. Pelt, Boghandler paa Børsen, i No. 22. og 23. 8:o; [1-8], [1-3] 4-113 118 115-134 [135-137] 138-208 212 210-238 [239-241] 242-313 114 314 316-348 249 350-356 [357-359] 360-399 399 401-448 [449-456] s., 10 pl. (numrerade Tab. I-XII, varav Tab. X-XII på en pl.) och en utvikbar tabell vid s. 428.

[4, 1759]

... for Aar 1742 ... Fierde Bind med X. Kobber-Stykker. Kiøbenhavn, 1759. Bekostet af Frid. Christ. Pelt, Boghandler paa Børsen, i No. 22. og 23. 8:o; [1-11], 12-150 [151-153] 154-262 [263-265] 266-302 403 304-370 [371-373] 374-479 [480-488] s., 10 pl. (numrerade Tab. I-X).

[5, 1763]

... for Aar 1743 ... Femte Bind med VIII Kobber-Stykker. Kiøbenhavn, 1763. Bekostet af Friderich Christian Pelt, det Kongelige Universitets Boghandler paa Børsen, i No. 22. 23. og 24. 8:o; [1-13], 14-96 [97-99] 100-114 511 116-178 [179-181] 182-282 [283-285] 286-365 [366 + 1 blankt blad] s., 8 pl. (numrerade Tab. I-VIII).

[6, 1764]

... for Aar 1744 ... Siette Bind med IX Kobber-Stykker. Kiøbenhavn, 1764. Bekostet af Friderich Christian Pelt, det Kongelige Universitets Boghandler paa Børsen, i No. 22. 23. og 24. 8:o; [1-9], 10-88 [89-91] 92-186 [187-189] 190-304 [305-307] 308-410 [411-416] s., 9 pl. (numrerade Tab. I-IX).

[7, 1764]

... for Aar 1745 ... Syvende Bind med XV Kobber-Stykker. Kiøbenhavn, 1764. Bekostet af Friderich Christian Pelt, det Kongelige Universitets Boghandler paa Børsen, i No. 22. 23. og 24. 8:o; [1-9], 10-98 [99-101] 102-198 [199-201] 202-302 [303-305] 306-398 [399-400] s., 15 pl. (numrerade Tab. I-XV).

[8, 1765]

... for Aar 1746 ... Ottende Bind med IX. Kobber-Stykker. Kiøbenhavn, 1765. Bekostet af Friderich Christian Pelt, det Kongelige Universitets Boghandler paa Børsen, i No. 22. 23. og 24. 8:o; [1–9], 10–102 [103–105] 106–202 [203–205] 206–300 [301–303] 304–394 [395–398 + 1 blankt blad] s., 9 pl. (numrerade Tab. I–IX).

Linnés bidrag

Här redovisas Linnés bidrag ordnade under de nummer, kort-titlar och årtal som den första svenska upplagan har i Soulsby (eftersom nya beteckningar ännu inte erhållits). Jag har i huvudsak följt samma ordning i uppställningen som används av Soulsby, till exempel är opaginerade sidor inte markerade med hakparantes. Men jag har självständigt bifogat uppgifter om planscher och figurer som hör till respektive uppsats.

[343 Rön om Växt. 1739]

Carl Linnæi ... Om Væxters Fortplantelse, grundet i Naturen. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 1, s. 9–36. 8:o. 1757.

[920 Renar. Bröms. 1739]

Om Bylder, som stikkes af Bremse paa Rensdyr i Lapland. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 1, s. 170–185 + tab. III, fig. 5–6. 8:o. 1757.

[1036 Lap. Lim. 1740]

Herr Carl Linnæi Anmerkning over Den Laplandske Liim. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 1, s. 308–310. 8:o. 1757.

[1105 Picus. 1740]

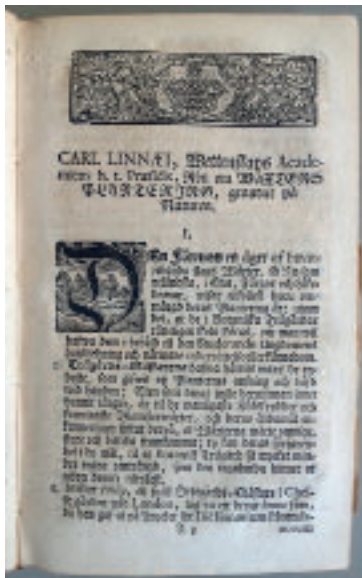
Carl Linnæi Beskrivning paa en nye Fugl: Picus pedibus tridactylis. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 1, s. 311–313. 8:o. 1757.

[1112 Diur. Norr. 1740]

Anmærkning over De Dyr, som siges at komme ned fra Skyerne i Norge. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 2, s. 92–101 + tab. VI, fig. 4. 8:o. 1758.

[1120 Snösparf. 1740]

Beskrivning paa Snee-Spurren. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 2, s. 160–169 + tab. VIII, fig. 9–11. 8:o. 1758.

*Uppslaget med handlingarnas första uppsats av Linné på danska i lätt typografi 1757.
För jämförelse samma sida från svenska upplagan 1739 och tyska upplagan 1749.*

[1128 Guld fisk. 1740]

Carl Linnæi D. Beskrivning om Guld- og Sølv-Fisken *Cyprinus pinna ani duplici, caudæ trifurcæ*. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 2, s. 214–226 + tab. VIII, fig. 3–8. 8:o. 1758.

[1043 OEconom. 1740]

Carl Linnæi Tanker om Grunden til Oeconomien af Naturkyndighed og Physik. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 2, s. 229–258. 8:o. 1758.

[1136 Myrorne. 1741]

Carl Linnæi. M. D. Anmærkning over Viseren hos Myrerne. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 3, s. 68–85. 8:o. 1759.

[354 Medic. Wäxt. 1741]

Fortegnelse paa de Medicinske Væxter, som findes i Apothekerne, og voxer i Sverrig. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 3, s. 137–161. 8:o. 1759.

[362 100 Wäxt. 1741]

Samling af et hundrede Væxter, fundne paa Gothland og Smaaland. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 3, s. 286–338. 8:o. 1759.

[369 Färgegräs. 1742]

Carl Linnæi Fortegnelse paa de Farve-Græs, som bruges paa Gothland og Øeland. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 4, s. 49–62. 8:o. 1759.

[376 Amaryll. 1742]

Anmerkninger over den skønne Amaryllis. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 4, s. 171–182 + tab. VI, a–m. 8:o. 1759.

[380 Sält.-gräs. 1742]

Beskrivning paa Sæltings-Græsset. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 4, s. 247–254 + tab. VI, fig. 1–5. 8:o. 1759.

[384 Sw. Höfrö. 1742]

Svensk Høefrøe. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 4, s. 312–323. 8:o. 1759.

[387 Ostind. Ärt. 1742]

Beskrivning paa et Slags Ostindiske Erter, som ere tienlige ved Steen-Smerter. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 4, s. 327–333. 8:o. 1759.

[935 Fall. Soten. 1742]

Forsøg om Aarsagen til den faldende Sott i Skaane og Wernsherred. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 4, s. 444–451. 8:o. 1759.

[393 Jackash. 1743]

Anmærkning over Jackashapuck. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 5, s. 321–325. 8:o. 1763.

[397 Siber. Bokh. 1744]

Om Siberisk Boghvede. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 6, s. 144–150 + tab. IV. 8:o. 1764.

[401 Hedegräs. 1744]

Udtog af afgangne Hr. Lands-Høfding, Urban Hiernes Actis Laboratorii Chymici Tent. VI. om Hedegræsset. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 6, s. 219–231. 8:o. 1764.

[404 Petiv. 1744]

En Amerikansk Væxt kaldet Petiveria. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 6, s. 384–391 + tab. IX. 8:o. 1764.

[1145 Storm. Väd. Fog. 1745]

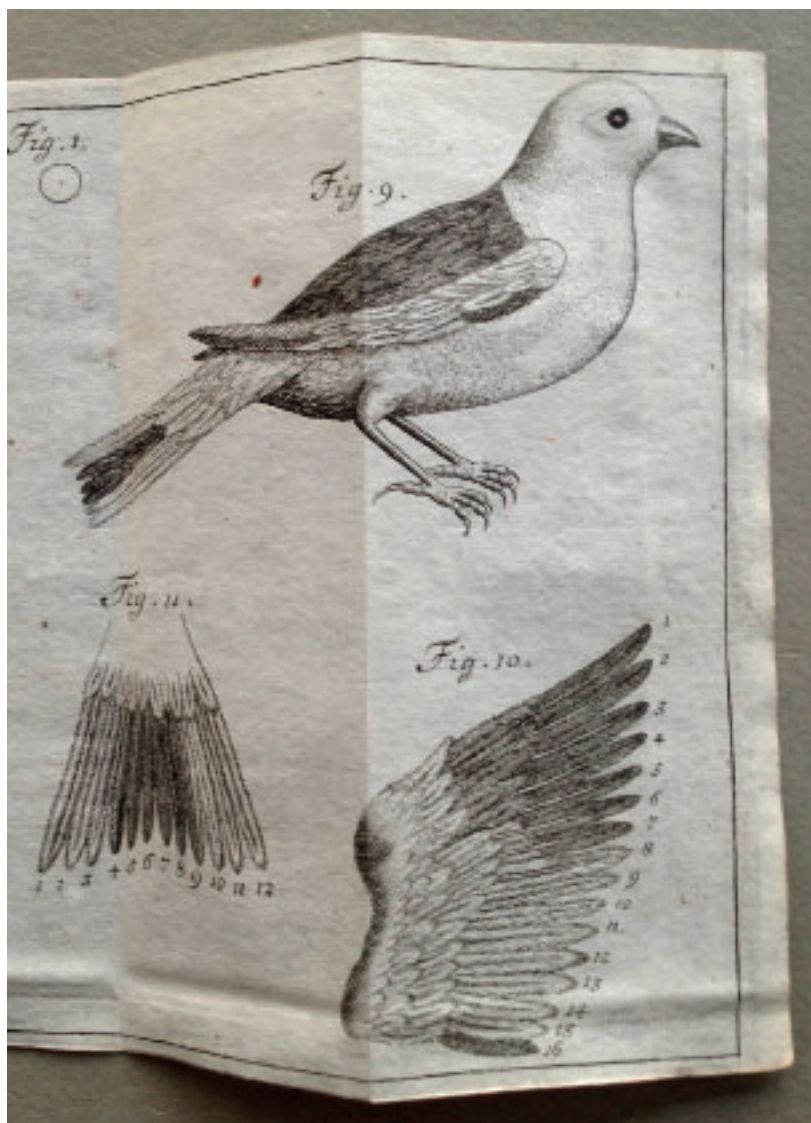
Uveirs-Fuglens Beskrivning. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 7, s. 126–130 + tab. VI. 8:o. 1764.

[1052 Glömska. 1745]

Fortællelse om En, der havde glemt alle Ord, hvormed Ting nævnes, og især Navne. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 7, s. 156–158. 8:o. 1764.

[1149 Hon. Dagg. 1745]

Nogle Erfaringer og Forsøg, angaaende Honnings-Duggen, samt Tanker og Anmærninger derover. Af E. A. A. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlinger, bd 7, s. 321–332. 8:o. 1764.

Del av planschen med snee-spurren (snöspårven), graverad för danska upplagan efter den tyska planschen – som i sin tur kopierades från den svenska. Planscherna skiljer sig bara åt i detaljer.

[412 Pomer. 1745]

En Pommerantz med en igien indsluttet Frugt, indgivet af Deres Excellence, Rigs-Raad og Greve, Herr Carl G. Tessin, og beskrevet af Carl Linnæus. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlingar, bd 7, s. 382–387 + tab. XV. 8:o. 1764.

[1156 Lyckt. Matk. 1746]

Om den Chinesiske Løgte-Orm, indgiven af Hr. Geheime-Raad von Raben, og beskreven af Carl Linnæus. (Forklaring og Anmerkninger over Tab. I. F. 5. Og 6. Som forestiller den Chinesiske Løgte-Orm. Af Carl de Geer.) Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlingar, bd 8, s. 85–93 + tab. I, fig. 5–6. 8:o. 1765.

[417 Limnia. 1746]

Limnia, en ubekjendt Væxt, beskreven af Carl Linnæus. Se Kiøbenhavn. – Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies ... Afhandlingar, bd 8, s. 185–190. 8:o. 1765.

Främre pärmens insida i den första volymen med namnteckningen N. Sehestedt och LEO:s exlibris, i övre högra hörnet signerat "G" och tryckt i mörkgrått på randat papper. Samma exlibris är i de andra volymerna tryckt i grått på gultonat papper.

Summary

Honeydew and Snow Bunting

Linnaeus in Danish

By Björn Dal

An overlooked complete translation into Danish of the transactions of The Royal Swedish Academy of Science 1739–1746 has come into light. It was published in Copenhagen 1757–1765 and could not be found in any bibliography of Carl Linnaeus printed works, including the main catalogue compiled by Basil H. Soulsby, *A Catalogue of the works of Linnaeus* (London, 1933). The eight volumes contain 27 contributions by Linnaeus, which can be added to Soulsby's catalogue. No copies of the work can be found in Swedish libraries so far, but two copies are kept in the old collections of the National Library of Denmark, Det Kongelige Bibliotek – already noticed by Arne Holmberg in *Kungl. Vetenskapsakademiens äldre skrifter i utländska översättningar och referat* (Stockholm, 1939). The Danish translation was made after Abraham Gotthelf Kästner's German edition, and probably published at a high cost. All the 78 plates were engraved anew in Leipzig. The only reason for the publication, that can be found in the foreword, seems to be of patriotism. The edition must have been small or most of it must have been destroyed for some reason (if not by common causes, by fire or water, it could have disappeared during the bombings of Copenhagen by the English Navy in 1807). However, the work is very rare in public and private libraries, and very seldom for sale on the market. It is remarkable that 27 works of such a famous scientist as Linnaeus can be overlooked in spite of 200 years of research.

Författarens adress:

Fil. Dr Björn Dal, Kjugevägen 101, 290 34 Fjälkinge. E-post: dal.bjorn@gmail.com.

ERIK HAMBERG

Entomologisk litteratur hos Charles De Geer

Den 19 december 1778 höll Torbern Bergman åminnelsetalet i Vetenskapsakademien över den under året bortgångne ledamoten Charles De Geer. Vid detta tillfälle berättade Bergman om hur De Geer blev intresserad av insekter när han fick

vid sex eller sju års ålder, af en anhörig, några silkesmaskar: dessa nyttiga kräk fågnade honom oförlikneligen, han ansade dem på det sorgfälligaste, och fann sådant nöje i betrackandet af deras lynne, förvandlingar och hushållning, at han ifrån den stunden, med förundransvärd upmärksamhet, började undersöka andra förekommande insecters art och lefnads-omständigheter, til stor båtнад för vetenskapen [...].¹

Charles De Geer var född på Finspångs slott 1720, men han bodde från tre års ålder i Utrecht på slottet Rynhuysen, dit hans föräldrar, Jean Jacques De Geer (1666–1738) och Jacqueline Cornélie von Assendelft (1683–1754), flyttade med sina barn. Som informator medföljde Olof Hiorter (1696–1750), den blivande astronomen i Uppsala, som vistades hos familjen De Geer till 1727. Hiorter fick även möjlighet att bedriva naturvetenskapliga studier vid universitetet i Utrecht för Pieter van Musschenbroek (1692–1761), en av sin tids mest betydande fysiker, huvudsakligen känd för sina studier av elektriciteten.² Av totalt tretton barn i familjen De Geer nådde tio vuxen ålder. Fyra av dessa var söner och tre av dem återvände till Sverige för att ta hand om släktens gods: Louis (1705–1758), Charles (1720–1778) samt Anthony (1721–1756). Louis fick ansvaret för Finspång, Charles övertog Leufsta och den yngste, Anthony, fick hand om Österbybruk. Samtliga systrar kom att gifta sig och leva i Holland.³ Barndom och ungdomsår tillbringade Charles De Geer i Holland och där fick han under sina studier – troligen redan genom Hiorter – kontakt med Musschenbroek. Denne stimulerade De Geers intresse för naturvetenskaper och en livslång vänskap utvecklades mellan dem bäge, vilken sedan uppehölls brevlades när De Geer flyttat tillbaka till Sverige.⁴ En lång rad av

Musschenbroeks arbeten fann under årens lopp vägen till De Geers bibliotek. Ett av dessa, utgivet kort innan De Geer flyttade till Sverige, handlade om naturvetenskapens grunder, *Beginselen der natuurkunde*, och var utgivet i Leiden 1736.⁵

Vid tio års ålder, 1730, fick Charles De Geer ärva sin ogifte farbror, landshövdingen Charles De Geer den äldre (1669–1730), och blev på så sätt innehavare av fideikommissen Leufsta bruk och Stora Wäsby i Uppland. Den unge Charles De Geer stannade dock kvar i Holland fram till våren 1738.⁶ Han flyttade då tillbaka till Sverige och inledningsvis till Uppsala, dit han anlände på försommaren 1738.⁷ Efter ett par år, 1741, kunde han själv överta ansvaret för sina egendomar och med tiden blev han en framgångsrik förvaltare av Leufsta bruk. Kort därefter, år 1743, gifte han sig med den jämnåriga Catharina Charlotta Ribbing. De fick fyra söner och fyra döttrar, vilka alla nådde vuxen ålder. Den äldste sonen, Charles (1747–1805), övertog omsider skötseln av bruket.⁸

De vetenskapliga, enkannerligen entomologiska intressena, som tagit fart under tonåren i Holland, blev snart kända när Charles De Geer kom till Sverige och han blev redan i december 1739 invald i Vetenskapsakademien, som ledamot 38. Invalet skedde med tanke på att han i första hand skulle kunna bli en god mecenat för den unga akademien, men där misstog man sig. Något ekonomiskt stöd fick Vetenskapsakademien aldrig från honom; istället fick man en ung vetenskapsman som kunde bidra med avancerade artiklar om insekter i akademiens *Handlingar*.⁹

Redan i Holland hade Charles De Geer börjat samla på sig böcker; genom ett rikt utbud av bokhandlare och förläggare fanns där ypperliga möjligheter att orientera sig i och skaffa nyutgiven litteratur. Likaså fanns där en stor marknad med antikvariska böcker. De första bokinköpen gjordes av Charles De Geer redan i början av 1730-talet, när han knappt var tonåring och några år senare studerade han en tid vid universitetet i Leiden.¹⁰

På Leufsta fanns det inte något större herrgårdsbibliotek när Charles De Geer den äldre avled. Herrgården och bruket hade blivit lågornas rov när ryska styrkor drog fram över Uppland året 1719. Hela 1720-talet blev därför en tid av omfattande återuppbyggnad av hela bruksmiljön på Leufsta för Charles De Geer den äldre. Efter honom fick brorsonen ärva 93 böcker, men den unge Charles De Geer kunde med sina goda ekonomiska resurser på kort tid bygga upp ett ansevärt och allsidigt bibliotek på Leufsta för hela familjen, men med en tydlig naturvetenskaplig inriktning, företrädesvis inom

Interiör från biblioteksflygeln på Leufstabruk. Foto: Lars-Owe Wennman, Uppsala universitetsbibliotek.

ämnena botanik och zoologi. Till sin hjälp att göra inköp hade han från 1746 bokhandlarbröderna Johannes och Samuel Luchtman i Leiden, liksom den internationellt orienterade och tyskfödde Gottfried Kiesewetter i Stockholm.¹¹ Biblioteket på Leufsta kom inte att bli ett vanligt herrgårdsbibliotek, utan mer ett forskningsbibliotek, till vilket Charles De Geer skaffade den litteratur som han ville ha eller behövde för sina vetenskapliga intressen och studier. Förutom entomologisk litteratur hade han även nytta av resebeskrivningar från olika delar av världen, i vilka insekter ofta behandlades. Handlingar från olika vetenskapliga sällskap var biblioteket också välförsett med. De författare som representerades av flest antal titlar var dock Linné och Voltaire.¹² Biblioteket växte kraftigt och efter ritningar av Jean Eric Rehn lät De Geer så småningom uppföra två små byggnader intill herrgården för sina samlingar av dels naturalier, dels böcker.¹³ Därigenom var dessa bättre skyddade mot brand.

Entomologiska artiklar i Vetenskapsakademiens handlingar

Redan 1740 kunde Charles De Geer publicera ett första och relativt långt bidrag i *Vetenskapsakademiens handlingar*, ”Rön och observationer öfwer små insecter, som kunna håppa i högden”. Denna uppsats visar att De Geer var både väl insatt i aktuell litteratur i ämnet och dessutom hade en mycket god observationsförmåga. Han var samtidigt en skicklig och noggrann tecknare och utförde själv de illustrationer som publicerades i anslutning till sina artiklar. Detta första rön handlar om de så kallade hoppstjärtarna och De Geer jämför sina iakttagelser med dem som gjorts av ett par välrenommerade holländska forskare, vars arbeten han säkerligen lärt känna under åren i Holland. Det rör sig dels om zoologen Jan Swammerdam (1637–1680), där De Geer nu hänvisar till dennes lovordade studier av insekternas förvandlingar, dels naturforskaren Antoine van Leeuwenhoek (1632–1723) och ett av de många vetenskapliga brev som denne publicerade.¹⁴

I sitt bibliotek hade De Geer fyra tjocka pergamentvolymmer med ryggtiteln ”Leeuwenhoeks Werken”. De bestod huvudsakligen av en lång rad tryckta och kronologiskt ordnade brev, till i första hand Royal Society i London, men även adresserade till olika vetenskapsmän. Dessa volymer gavs ut mellan 1686 och 1718. Av Swammerdam hade De Geer flera arbeten, bland annat hans *Historia insectorum generalis*, utgiven 1669 och den franska översättningen från 1685, *Histoire générale des insectes*.¹⁵

När det tredje kvartalets *Handlingar* för 1740 från Vetenskapsakademien lämnade trycket, publicerades ett nytt bidrag av De Geer. Här liksom annorstädes i dessa publikationer presenterades han för läsarna som ’Carl De Geer’. Denna gång var titeln ”Beskrifning på et särdeles slags flott: *Acarus avium*, pedibus tertii paris mole monstrosis”. I detta fall hade han funnit små insekter i fjädrarna på en bofink: ”De äro så små, at man näpeligen se dem med blåtta ögonen; [...]. Men när jag skärskådade dem genom et gott microscope, wart jag mycket undersam öfwer des skapnad; aldrig har jag set en så särdeles skapnad på något diur.” De Geer åberopar den italienske naturforskaren Francesco Redi (1626–1697), men menar att denne blandat ihop gruppen *Acarus* (kvalster) med ”lösse ock låpporne”. Bland det halvdussin arbeten av Redi som De Geer hade i sitt bibliotek, fanns bland annat ett par om insekter: *Esperienze intorno alla generazione degl’insetti* (1668) och *Opuscu-*

lorum pars prior, sive experimenta circa generationem insectorum (1686). Redi är annars känd för att han genom experiment kunde avfärda uralstringsteorin.¹⁶

Ett tredje bidrag av De Geer trycktes i det sista kvartalets *Handlingar* 1740: "Beskrifning på en märkvärdig fluga, kallad Ichneumon ater, antennis ramosis". Här rörde det sig om en fluga, vars larver angrep blad på träd och växter. I sina studier jämför han här sina egna iakttagelser med Leeuwenhoeks, men även med sin store förebild och inspirationskälla inom insektsstudierna, den franske fysikern och zoologen René Antoine Ferchault de Réaumur (1683–1757), vars *Mémoires pour servir l'histoire des insectes* nu återopas.¹⁷ Detta arbete började ges ut 1734 och fullbordades åtta år senare, 1742. Utgivningen pågick således som bäst när De Geer började använda detta då helt moderna arbete, som kom att ges ut i sex delar. Både denna första upplaga i kvarto och en senare i mindre format (duodes), utgiven 1737–1748, fanns i biblioteket på Leufsta.¹⁸ För Charles De Geer kom Réaumurs arbete att bli den självklara utgångspunkten för hans entomologiska studier och författarskap, även om han ibland kunde kritisera honom. Till Linné skrev han i mars 1775 att han "dock fant mycken oordning" hos Réaumur när han började läsa honom. "Men sedan jag kom hit till Sverige och feck läsa herr archiaterns wärk, då feck jag först rätta begrepet om insecterne, och huru de til deras genera och species böra uhrskiljas".¹⁹ Det var också De Geer som såg till att Musschenbroek och Réaumur valdes in bland de första utländska ledamöterna i den svenska vetenskapsakademien, som nummer 3 respektive nummer 9. De Geer föreslog även att utländska ledamöter skulle få särskilda kallelsebrev, utfärdade på pergament, något som genomfördes med början nyåret 1750.²⁰

I slutet av 1741 infördes ett nytt bidrag i *Vetenskapsakademiens handlingar*. Här sammanfattas observationer som De Geer gjort 1737, då blott 17-årig, innan han flyttade från Holland. Detta relativt långa bidrag får titeln "Beskrifning uppå et insect, som lefwer uppå mäst alla örter ock trän uti et hwitt skum [...]". Denna insekt har enligt De Geer beskrivits av bland annat Swammerdam, såväl i hans *Biblia naturæ* som i *Histoire générale des insectes* (1685).²¹ De Geer menar dock att den franske läkaren och entomologen François Poupert (död 1708) "hafwer lemnat oss nogare observationer öfwer dem" i den franska vetenskapsakademiens handlingar 1705 och återopar honom flitigt.²² Här liksom annorstädes kan man konstatera att De Geer för det mesta är mycket noggrann med att lämna referenser i sina artiklar. Réaumur var inte alls lika noggrann. Andra forskare, vars arbeten här återopas är – och som naturligtvis finns representerade i De Geers bibliotek – den holländske

läkaren och entomologen Steven Blankaart (1650–1704) och hans *Schou-burg der rupsen, wormen, maden en vliegende dierkens* från 1688, vidare Réaumur samt Linné och hans *Systema nature*.²³ Av den sistnämnda kom De Geer att äga ett flertal upplagor allt eftersom de utkom, men vid den här tidpunkten hade han bara den andra upplagan till hands, från 1740.²⁴

En ny artikel införs i *Vetenskapsakademiens handlingar* år 1743, ”Beskrifning på en insect, kallad: Podura fusca, globosa, nitida, antennis longis, articulis plurimus”. De Geers beskrivning inleds med: ”Ingen autor, af dem jag vet, har kundskap om denna insecten; derföre vil jag beskrifva honom, så noga som görligit är.” Detta var den så kallade klothoppstjärten, vilken senare kom att benämnas *Sminthurus fuscus*, men här blev namngiven med De Geers beskrivande ord. ”Man vet at *insecten* håppar i vädret, medelst sin två-uddade svans; han gör stora språng. Detta gör han i synnerhet, när man rör vid honom”, rapporterar De Geer.²⁵

Året därpå, 1744, kommer ytterligare ett bidrag, nu under det första kvartalet, samtidigt som De Geer är akademiens preses. Artikelns titel ”Beskrifning på en insect af ett nytt slägte (genus,) kallad physapus”. Här åberopas den respekterade Carl von Linné: ”Denna berömde auctor har gifvit oss namn på alla hit tils bekante genera insectorum; men alla vetenskaper, i synnerhet historia naturalis, äro tillökningar underkastade.” De Geer ger sig därpå in på att beskriva denna tidigare inte iakttagna insekt.²⁶ Med denna artikel lämnar De Geer de långa beskrivande namnen på insekterna och börjar, kanske något motvilligt, anpassa sig till Linnés binära nomenklatur.

Som den gode hushållare han var, så intresserade sig De Geer även för skadeinsekter, en plåga som kunde ställa till med mycket bekymmer. I det första häftet som utgavs av *Handlingarna* under 1746 så blir därför insektsbekämpning aktuell. Nu skriver De Geer om: ”Beskrifning af små hvita maskar (Erucae) som upäta och förtära spannemålen uti magaziner och bodar; samt försök til at utrota och öda dem.” Till beskrivningen finner De Geer som vanligt stöd i sina bokhyllor. Réaumur åberopas, likaså ett av Leeuwenhoeks lärda brev. Ett relativt nyttgivet arbete, som De Geer nu också får nytta av, är André-François Boureau-Deslandes’ (1689–1757) *Receuil de differens traités de physique & d’histoire naturelle*, från 1736, med anvisningar om hur spannmål skall förvaras och skadeinsekter bekämpas. Även en nyttgiven uppsats om hur sjömans proviant skall förvaras, av den engelske växtfysiologen Stephen Hales (1677–1761) kommer till användning: ”Troisième dissertation, contenant des instructions pour empêcher que le biscuit et le bled qu’on embarque sur

les navires, ne soient mangés par les haneton, les cossons, les calandres, les scarabées et autres insectes”.²⁷ Artikeln fanns att läsa i en liten skrift av Hales som utgavs på franska i Haag 1740.²⁸

Redan påföljande år, 1747, fick De Geer ett nytt bidrag infört i akademiens handlingar, ”Rön öfver små vattu-diur af en besynnerlig art”. Artikeln handlar denna gång om de små klockdjuren som De Geer funnit sittande på insekter i dammar och han häpnade, som så ofta, när han undersökte dem i sitt mikroskop. Genom att skilja dem från sina värddjur

beskådade jag [dem] genast genom microscop, och blef med förundran varse, att de alle rörde sig, och at de summo af och an i vattnet, med mycken färdighet; ibland skedde det alt i rund, virvelvis och horisontalt, och ofta såg jag dem stupa kullerbytta, som man plägar säja, eller de summo i rund och verticalt, hvilket var rätt artigt at åskåda.

De Geer hänvisar till Leeuwenhoek, och i klassifikationen till Linné och hans *Fauna Svecica*, men även Réaumur och den tredje delen av hans ”oförlikneliga *Memoires sur les insectes*” blir åberopade. I en helt nyutgiven bok av den engelske biologen och prästen John Turberville Needham (1713–1781), *Nouvelles découvertes faites avec le microscope*, publicerad i Leiden 1747, hade De Geer dessutom hittat ett bidrag av schweizaren Abraham Trembley (1710–1784), *Mémoire sur les polypes à bouquet*, ”hvaruti han gifver oss härliga och helt nya rön om dessa små vattndiur.” Réaumur och Trembley menar att de bör räknas som polyper och De Geer föreslår att de bör betecknas som ”grenade polyper”.²⁹ Av Trembley, som var en föregångsman inom den experimentella biologin, hade De Geer även hans kanske mest betydande verk, publicerat i Leiden 1744, *Mémoires pour servir à l’histoire d’un genre de polypes d’eau douce, à bras en forme de cornes*.³⁰

Charles De Geer kom att bli Vetenskapsakademiens främste expert på insekter och han fick även uttala sig när insekter eller entomologiska frågor sändes till akademien. Den utländske ledamot som invaldes först var det danska geheimerådet Frederik Raben, vilket skedde 1747.³¹ Denne sände snart in två fjärilar som han ville ha examinerade, den ena från Kina, den andra från Danmark. De Geer publicerar 1748 artikeln ”Beskrifning om en chinesisck och en inländsk fjäril; ingifne af H. geheime-rådet Raben, jämte några anmärkningar öfver fjärillarne i gemen”. De bägge fjärilarna avritas av De Geer och publiceras i *Handlingarna*, men han hänvisar även till två avbildningar (i färg) som finns

Amiralffjäril i olika utvecklingsstadier. Illustration ur Eleazar Albin, A natural history of English insects (London, 1720). Leufstasaml., UUB.

Fig. 1 och 2 visar apollofjärilar. Illustrationer ur August Johann Rösel von Rosenhof, *Der monatlich-herausgegebenen Insecten-Belustigung*, 3, tab. XLV (Nürnberg, 1755). *Leufstasaml.*, UUB.

i den skicklige engelske insektsillustratören Eleazar Albins (cirka 1690–1742) *A natural history of English insects* från 1720, som han har i sitt bibliotek. De Geer undersöker Rabens fjärilar, men han föredrar att mer ingående studera levande insekter och deras beteenden och skriver därför: ”Blotta beskrifningar i synnerhet af döda insecter, til deras utvärtas skapnad och färgor, äro ej synnerligen nögsamme, och endast gagnelige för dem, som hafva lust at göra cataloguer på alla bekante *species insectorum*. (Et vidlyftigt och, om jag törs säga, föga nyttigt arbete!)”. Han passar nu på att i ett relativt långt bidrag mer allmänt skriva om fjärilarnas uppbyggnad för *Handlingarnas* läsare och hänvisar därvid till Réaumur och hans ”makalösa *Memoires* öfver insecterne”, vidare Linnés *Fauna Svecica*, men även den italienske läkaren Marcello Malpighi (1628–1694) och hans ”Tractat om silkesmaskarne”. Den franske insektsforskaren Giles Augustin Bazin (1681–1774), vars studier De Geer läst om hos Réaumur, liksom Jan Swammerdams *Biblia naturæ*, blir även åberopade.³²

Under 1749 och 1750 fick De Geer yttra sig över rapporter insända av andra, dels från den några år tidigare invalde ledamoten, provinsialläkaren Johan Hesselius ”om en myckenhet maskar och skridfä, som lefvande äro fundne på snön”, dels från bruksbokhållaren Algot Fahlberg, som bidragit med ett ”Rön, angående åhl-fiskens alstrande och förökelse”.³³ I *Handlingarna* för år 1752 kom dock ytterligare ett bidrag av De Geers egen hand. Nu redogör han för ”Rön om mask-lejonet gjorde och inlemnade til hennes kongl majestet”, det vill säga drottning Lovisa Ulrika. Bakgrunden var att Réaumur ”skickade förleden våras med påsten några af dem lefvande til Hennes Majestät, uti en låda, fylld med sand. Af 7 eller 8 maskar som blifvit inlagde, var allenast en enda vid lif, då asken kom fram”. De Geer redogör för hur han fick ta hand om den överlevande lilla masken, föda den och se hur den gömmer sig i sanden i väntan på ett byte.³⁴ I en uppföljande artikel, ”Ytterligare anmärkningar öfver sand-masken, eller mask-lejonet”, kan De Geer berätta om hur denna mask så småningom förvandlas till en fluga.³⁵

År 1755 började De Geer att samla in en sorts långa, vita och något gulaktiga maskar från en äng, för att se vad de skulle utvecklas till. Försöken gick dock inte så bra och det skulle dröja till 1760 innan han lyckades med denna experimentella maskodling. Det visade sig att dessa maskar utvecklades till bromsar. Om detta berättar Charles De Geer i ett rön om ”Brömsarnas ursprung” som publiceras i *Vetenskapsakademiens handlingar* för det sista kvartalet 1760. De Geer berättar om maskens förvandling till insekt och fortsätter sedan med ingående beskrivningar, vilka kompletteras med

hela 18 egenhändiga och noggrant utförda illustrationer. För artbestämningen hänvisas till de två största auktoriteterna, dels Linné och hans *Systema Naturæ*, som just utkommit i sin tionde upplaga, dels Réaumur och den fjärde delen av hans *Mémoires*, med en jämförande avbildning.³⁶

1700-talets kanske främste insektsillustratör var den tyske miniatyrmålaren August Johann Rösel von Rosenhof (1705–1759) i Nürnberg. Han utgav 1758 ett arbete om grodor, *Historia naturalis ranarum*, men har nog blivit mer känd för att han under en följd av år (1746–1755) regelbundet publicerade en rad häften med illustrationer av olika insekter. Dessa häften sammanställdes i tre delar, *Der monatlich-herausgegeben Insecten-belustigung*; en fjärde del gavs ut 1761 efter upphovsmannens bortgång. Rösels vackra volymer fann snart vägen till biblioteket på Leufsta och användes säkert flitigt av De Geer.³⁷ I hans två sista bidrag i *Vetenskapsakademiens handlingar* återopas också Rösel. Dessa artiklar, ”Beskrifning af klot-masken” och ”Djur, som med en sträng i ändan äro fäste vid andra lefvande djur” publicerades 1761 respektive 1768.³⁸

I den första av dessa uppsatser beskrivs klotmasken, som lever i vatten. De Geer visar sin skicklighet att fånga läsarens intresse även när det gäller de mest obetydliga varelser. Här skriver han: ”Kan något vara mer särdeles, än at se et litet lefvande kräk, stort som et rof-frö, aldeles klot-rundt, skrida och vältra fram i vattnet, som et klot på marken, och det utan at hafva några lemmar, hvarken fötter, fenor eller andra dylika delar?” De Geer studerar inte bara klotmaskens rörelser, han får även bevittna hur de föds. Han jämför de exemplar som han upptäckt i ett kärr med dem som Rösel avbildat. Klotmasken hittar han även beskriven hos den engelske naturforskaren Henry Baker (1698–1774).³⁹ Av denne hade De Geer ett par arbeten i översättning i sitt bibliotek, dels *Essai sur l'histoire naturelle du polype*, utgivet i Paris 1744, dels Bakers bok om mikroskop, i såväl holländsk som fransk översättning.⁴⁰ Det förefaller som om De Geer gärna undviker böcker på engelska; går det att få tag i översättningar så föredrar han dem. Förklaringen kan vara lite sämre kunskaper i engelska eller också att hans bokhandlare fanns i Holland och där var litteraturen främst holländsk eller franskspråkig.

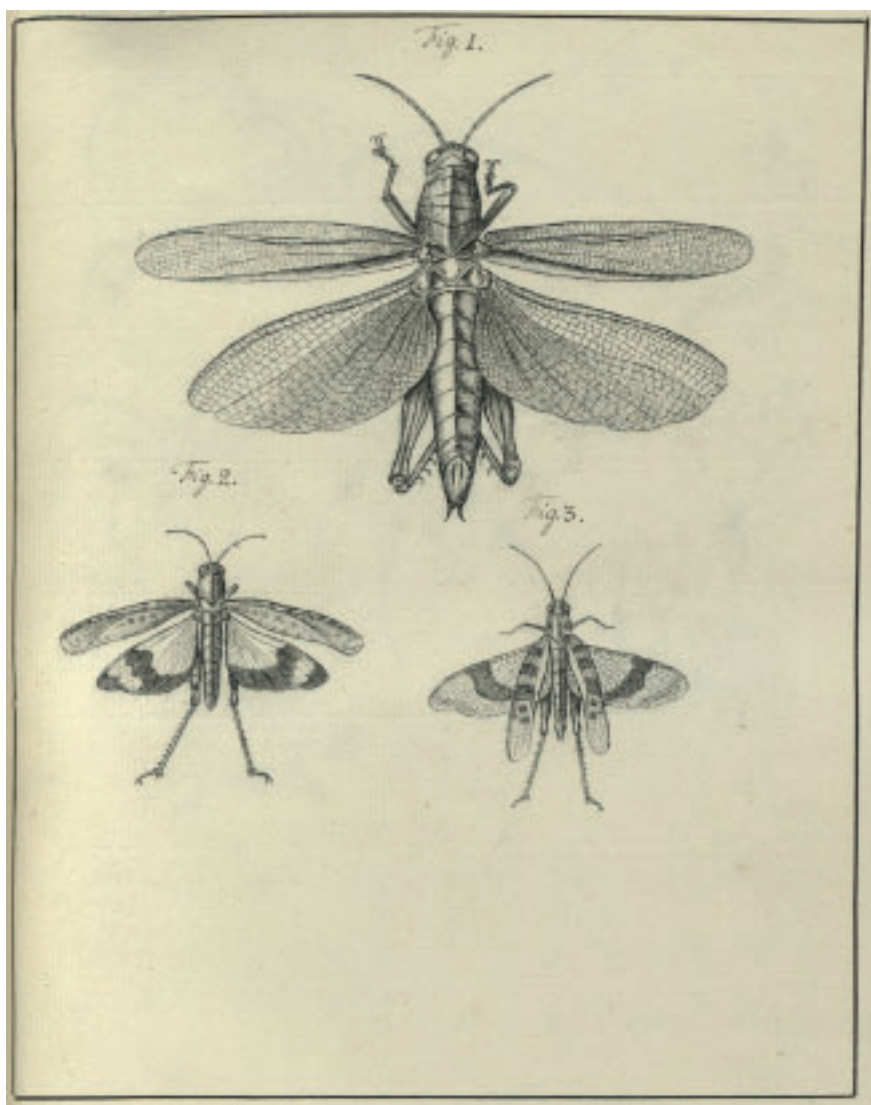
I uppsatsen från 1768, som publicerades i det andra kvartalets handlingar från Vetenskapsakademien, beskriver De Geer ”små insecter, som äro förenade vid et större insect, medelst en sträng, en stjelke eller såsom en stjert, liksom örterne äro planterade på jordens yta.” De Geer finner olika exempel på dessa parasiterande insekter och kommer fram till att det här rör sig om en typ av kvalster som suger näring ur andra insekter.⁴¹

Presidietal om insekter i Vetenskapsakademien

Vid två tillfällen var Charles De Geer preses i Vetenskapsakademien och avslutade sina respektive presidieskap traditionsenligt med att hålla tal, vilka trycktes. Det allra första presidietalet som över huvud taget hölls i Vetenskapsakademien hade ett entomologiskt tema. Det upplästes av Carl von Linné den 3 oktober 1739; titeln var *Tal om märkvärdigheter uti insecterne*.⁴² Kontakten med Linné blev viktig för De Geer. Av breven till Linné framgår att De Geer vid besök i Uppsala gärna gjorde besök hos honom för att diskutera olika entomologiska spörsmål. De Geer blev också uppmuntrad att fortsätta sina insektsstudier och kunde diskutera nyupptäckter och systematiska frågor med Linné.⁴³

Den 18 april 1744 höll Charles De Geer sitt första presidietal: *Tal om nyttan, som insecterne och deras skärskådande, tilskynda oss*. Anförandet var påfallande utilistiskt och tog upp den nytta man kunde ha av insekter i fråga om "vårt lifs uppehälle", "vår hälsas bibehållande", "vår klädnad" och "vår oeconomie eller hushållning". Det faller utanför ämnet att här studera detta tal närmare, men vi kan konstatera att Réaumur åberopas flitigt, dels bidrag av honom i den franska vetenskapsakademiens handlingar, dels i hans *Mémoires*. De Geer kan även hänvisa till en annan fransk akademiledamot, läkaren Guillaume Nissole (1647–1734) samt den tyske botanisten och entomologen Johann Philipp Breyne (1680–1764). Även den franske entomologen Étienne Louis Geoffroy (1725–1810) blir omnämnd; av honom hade De Geer två olika arbeten i sitt bibliotek.⁴⁴

I januari 1754 höll De Geer sitt andra presidietal, kallat *Tal, om insecternas alstring*. Här inleder De Geer med att för akademiledamöterna påtala betydelsen av att både Redi och Leeuwenhoek kunde avfärda uralstringsteorin. "Ännu för hundra år sedan varade denna mening, ej allena hos olärdt folk, utan ock hos uplyste filosofher", erinrar De Geer. Även Swammerdam måste räknas till dem som klargjort hur insekter kommer till. Andra författare som De Geer hänvisar till är den holländske insektsforskaren och gravören Pierre Lyonnet (1708–1789) och hans kommentarer om spindlars parning i den franska upplagan av den tyske teologen och naturforskaren Friedrich Christian Lessers (1692–1754) *Théologie des insectes ou démonstration des perfections de Dieu dans tout ce que concerne les insectes*. "Alt hvad herr Lyonnet

Av Charles De Geer egenhändigt ritade gräshoppor. Leufstasamlingen vol. 16, Handskrifts- & musikenheten, Uppsala universitetsbibliotek. Dessa illustrationer är publicerade i De Geer, Mémoires pour servir à l'histoire des insectes, 3, pl. 41 (text s. 692). Foto: UUB.

här berättar, har jag äfven sett och förundrat mig öfver lik som han; kunnandes således intyga hans röns riktighet”, kommenterar De Geer. De Geer tar även upp polyperna i detta sammanhang och åberopar den tidigare nämnde Tremblay.⁴⁵

Bidragen i *Vetenskapsakademiens handlingar* vände sig i första hand till en svensk, eller möjligen skandinavisk publik, som begrep det svenska språket. Den internationella forskarvärlden, däremot, hade säkert svårigheter att tillgodogöra sig dessa uppsatser till fullo, även om illustrationerna var begripliga. Det internationella språket för vetenskapsmän var ännu latin, även om allt fler vetenskapliga arbeten nu kom att publiceras på holländska, franska, tyska och engelska. Så hade det inte varit under 1600-talet, då nästan allt i denna väg trycktes på latin.

Artiklar för en internationell publik

Uppsatserna i *Vetenskapsakademiens handlingar* publicerades på svenska, men Charles De Geers entomologiska studier kunde dock snart lättare nå den internationella forskarvärlden. I november 1743 utsågs han till medlem av Vetenskaps-Societeten i Uppsala, samtidigt som bland andra historieprofessorn Algot Scarin i Åbo och matematikern Pehr Elvius invaldes.⁴⁶ Året därpå, 1744, trycktes De Geers artikel om hoppstjärtarna i latinsk översättning, ”Experimenta et observationes de parvulis insectis, agili saltu corpuscula sua in altum levantibus, quibus Poduræ nomen est”, i societetens skriftserie, *Acta Societatis Regiæ scientiarum Upsaliensis*.⁴⁷ Här kunde illustrationerna, utförda av Carl Bergquist, återanvändas. Långt senare, 1773, publicerades ytterligare ett bidrag av De Geer i Vetenskaps-Societetens nya handlingar, *Nova acta Regiæ Societatis scientiarum Vpsaliensis*. Titeln var ”Tipula, fusca, antennis simplicibus, alis longitudinaliter plicatis”.⁴⁸ Denna gång var de kopparstuckna illustrationerna signerade av Anders Åkerman. Han var sedan 1757 Vetenskapssocietetens gravör, men är för eftervärlden bäst ihågkommen för sin globtillverkning i Uppsala.⁴⁹

Uppsatser för Franska vetenskapsakademien

Internationellt erkänd kan De Geer sägas ha blivit när han år 1748 utsågs till korresponderande ledamot i den franska vetenskapsakademien.⁵⁰ Förmodligen hade Réaumur ett finger med i spelet och kunde återgälda hedersbetygelsen att ha blivit invald i den svenska vetenskapsakademien. För de utländska ledamöternas bidrag inleddes 1750 utgivningen av en särskild skriftserie, *Mémoires de mathématique et de physique, présentés à l'Académie Royal des Sciences, par divers sçavans, & lus dans ses assemblées*. De Geer fick ett bidrag om stora insektslarver med 14 ben infört redan i den första volymen som gavs ut.⁵¹ I denna uppsats hänvisar han till Réaumur, som han utbytt erfarenheter med. Förmodligen var det också Réaumur som presenterade De Geer och hans opus i den lärda akademien.

I den andra volymen av den franska vetenskapsakademiens skriftserie för utländska bidrag, utgiven 1755, fick De Geer två uppsatser publicerade. Den första av dessa handlade om lysmasken och den byggde på iakttagelser som han gjort under maj månad 1746. Här inleder De Geer med att hänvisa till Linnés *Fauna Svecica* och fortsätter med att konstatera att det uppenbarligen inte är samma art som den engelske naturalhistorikern John Ray (1627–1705) observerat och beskrivit i sin *Historia insectorum*.⁵² Denna skrift ägde De Geer i en engelsk upplaga från 1710. Totalt hade Charles De Geer åtta olika arbeten av Ray i sitt bibliotek, nästan alla på latin.⁵³ De Geer menar däremot att hans lysmask nog är densamma som han funnit avbildad i *De animalibus insectis* av den italienske renässansauktoriteten Ulisse Aldrovandi (1522–1605).⁵⁴ De Geer anser dock att Aldrovandis avbildning ”est bien défectueuse” och hänvisar till en egenhändigt utförd illustration. De Geer åberopar även iakttagelser som engelsmannen Richard Waller (ca 1650–1715) redovisade i *Philosophical Transactions*.⁵⁵

De Geers andra bidrag utgår från ett brev som han skickade till Réaumur i början av maj 1746. Denna uppsats handlade bland annat om dagsländor och bladlöss (pucerons du prunier) och fick titeln: ”Observations sur les éphémères, sur les pucerons, et sur des galles resineuses”. I sina jämförelser med andra författare hänvisar De Geer i det första fallet till Réaumurs *Mémoires* och Svammerdams *Biblia Nature*. I fråga om bladlössen, där tre olika arter omnämns, jämför De Geer sina iakttagelser med dem som gjorts av holländarna Leeuwenhoek och Lyonnet, samt fransmannen Charles Bonnet (1720–1793), men även med observationer gjorda av tysken Johann Leonhard

Frisch (1666–1743). Hans *Beschreibung von allerlei Insekten in Deutschland*, som utgavs i Berlin, fanns i Leufstabiblioteket. Även den ovan nämnde tysken Friedrich Christian Lesser och hans *Théologie des insectes*, blir omnämnd. De Geers exemplar var utgivet i Haag 1742.⁵⁶

Även den tredje volymen i den franska vetenskapsakademiens serie, publicerad 1760, kom att innehålla en uppsats av De Geer. Denna artikel verkar dock knappast ha uppmärksammats tidigare. I detta bidrag skriver De Geer om ett slag av tusenfotingar, "Observations sur un jule ou millipied cylindrique, brun-noirâtre ...". De Geer noterar att denna tusenfoting föds med sex ben, men redan efter några dagar får ytterligare åtta. Detta gör honom fascinerad: "& je fus frappé de ce que je voyois", skriver han.⁵⁷ Vid denna tid hörde tusenfotingarna till insekterna, men numera räknas de till en egen grupp inom leddjuren. Illustrationerna till De Geers artiklar för den franska vetenskapsakademien kom att graveras i Frankrike, dit De Geer sannolikt skickade egna originalteckningar.

De Geers magnum opus sammanställs

De uppsatser som De Geer publicerade i den svenska vetenskapsakademiens handlingar kom att bli pusselbitar i ett större arbete, som han började ge ut på franska 1752, *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes*. Det kom att publiceras i sju delar fram till 1778. Att använda samma titel som Réaumur gjort i sitt stora arbete om insekterna blir en hyllning till honom och ett sätt att fortsätta i samma anda: "Je me fais donc gloire de regarder Mr. Reaumur comme mon maitre", skriver De Geer i förordet.⁵⁸ De Geers *Mémoires* gavs ut i samma format som den första upplagan av Réaumurs arbete från åren 1734–1742; stilsort, marginalhänvisningar och satsyta är också förvillande lika. Även planscherna har ett likartat utseende. Den första volymen trycktes hos boktryckaren Lorentz Ludvig Grefing i Stockholm, medan övriga delar, publicerade långt senare med början 1771, trycktes av Peter Hesselberg. Hela arbetet kom även att översättas till tyska och utges i Leipzig 1776–1783.⁵⁹

Den första delen av De Geers *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes* avhandlade dag- och nattfjärilar, den andra fortsatte med fjärilar, bin, dagsländor och myror, den tredje (1773) med bladlöss, bärfisar, gräshoppor, trollsländor med mera. Volymerna fyra (1774) och fem (1775) behandlade olika

Titeluppslag, med Charles De Geers porträtt, till den första delen av Mémoires pour servir à l'histoire des insectes (Stockholm, 1752). Foto: UUB.

Merparten av kopparplåtarna till Mémoires pour servir à l'histoire des insectes finns bevarade i sju trälådor, motsvarande de sju delarna av arbetet. Kart- & bildenheten, Uppsala universitetsbibliotek. Foto: Magnus Hjalmarsson, UUB.

typer av skalbaggar och den sjätte (1776) handlade om flugor. I den postumt utgivna sjunde delen (1778) presenterades kräftdjur, spindlar, skorpioner, tusenfotingar och andra djur som vid denna tid räknades som insekter.⁶⁰

Insamlandet av material till sitt stora arbete sysselsatte Charles De Geer under hela hans vuxna liv. Anteckningarna med observationer växte oavbrutet och var i många fall daterade. Ofta anges år och månad för de iakttagelser som han gjort i naturen, ibland även dag. I den sista delen av sina *Mémoires* anger han vid ett tillfälle till och med tidpunkten på dygnet när han funnit en särskild spindel: "L'an 1736, le 28 au soir du mois de Décembre, je trouvais à Utrecht sur la muraille d'un escalier une petite araignée".⁶¹ Detta är för övrigt en av hans tidigaste daterade iakttagelser, som han mer än fyrtio år senare kunde relatera till. Studierna fortsatte år efter år, samtidigt som skötseln av bruket och många Stockholmsbesök krävde sin tid. Vintertid hänvisades De Geer att studera de insekter som fanns inomhus, men så fort våren kom gjordes insamlingar i Leufstas omgivningar. Under 1770-talet drabbades De Geer av ohälsa, men ännu sommaren 1777 gjorde han observationer som återopas i den sista delen av hans *Mémoires*.⁶²

De Geers *Mémoires* vittnar även om hans stora beläsenhet och noggranna studier av befintlig litteratur. I den första, tredje och fjärde delen återopas nära tjugo olika författare, i den andra ungefär trettio och i den sista delen nära femtio olika forskare. Iakttagelser och rapporter från ett flertal svenskar kan också användas, kommenteras och meddelas till en internationell publik. Hänvisningar till Linné görs när en ny insekt presenteras för läsaren. Såväl hänvisning till *Fauna Svecica* som *Systema naturæ* blir utgångspunkter i De Geers beskrivningar.

Men det är inte bara Carl von Linné som återopas, utan även många andra svenskar. De Geer stöder sig framför allt på Daniel Rolander (1725–1793), med vilken han förde samtal om dennes iakttagelser under vistelsen i Surinam under tiden juni 1755–januari 1756. De Geer gav Rolander ett ekonomiskt bidrag på 600 daler inför hans resa och i gengäld kunde Rolander förse honom med insekter efter hemkomsten, för de fortlöpande insektsstudierna och naturaliekabinettet på Leufsta.⁶³ Rolander blir särskilt flitigt återopad i delarna tre, fyra och fem av De Geers *Mémoires*.⁶⁴

De Geer kan också i många fall stödja sig på prästen Israel Acrelius (1714–1800), som under tiden 1749–1756 vistades i Pennsylvania. I den tryckta beskrivning över de svenska församlingarna i Nordamerika som utkom i Stockholm efter Acrelius' hemkomst, skriver han "har jag dock med flit undwikit

natural-historien, aldenstund [...] profess. Kalm, något för[e] och under min tid, [...], wistades i samma orter uti denna afsikt." Vid sidan av sin roll som själasörjare där gjorde han dock naturalhistoriska iakttagelser och skapade tydligen även samlingar, eftersom De Geer i sina *Mémoires* skriver att han fick överta insekter från honom.⁶⁵

Andra svenskar som återopas bland de internationella auktoriteterna är Mårten Strömer, Abraham Bäck och Torbern Bergman (del 2), Adolph Modéer (del 3), Johan Hesselius (del 4), Pehr Kalm (del 5), Carl Clerck (del 6–7), Peter Forsskål och Anders Sparrman (del 7). Linné, Bergman och Clerck var de främsta insektsforskarna i Vetenskapsakademien bortsett från De Geer. Bergman uppskattades av De Geer, som däremot var kritisk till Clerck och hans illustrationer av spindlar: "Jag har sedt Clerckens målningar på fiärlilarn; färgorne och fläckarne äro wäl lika, men ställningen på kropparnes figur är mig intet till nöjes; han är icke braf contrefejare af insecter, och det är skada."⁶⁶

Bland de utländska entomologer som De Geer använder sig av i sina *Mémoires* märks särskilt Geoffroy, men även Frisch, Bonnet och Lyonnet återopas ofta vid sidan av Réaumur. Med Réaumur korresponderade De Geer fram till hans död 1757 och med den jämnåriga Charles Bonnet hade han brevkontakt i mer än tjugo års tid. Bonnet räknade för övrigt De Geer som en av sin tids främste entomologer.⁶⁷ Någon enstaka hänvisning görs även till den holländske läkaren, zoologen och samlaren Albert Seba (1665–1736), som Linné besökte när han var i Holland.⁶⁸ De Geer kunde använda sig av de många insektsillustrationer som fanns i Sebas delvis postumt utgivna *Locople-tissimi rerum naturalium thesauri accurata descriptio et iconibus artificiosissimis expressio per universam physices historia*, ett väldigt arbete utgivet 1734–1765 i stort folioformat.⁶⁹ Hänvisningar till äldre auktoriteter som Aldrovandi och Mouffet förekommer ibland i De Geers *Mémoires*, men de har mer historiskt intresse för honom.⁷⁰

Illustrationerna till det stora arbetet gjordes av Charles De Geer själv. De många kopparsticken till de sju banden verkar samtliga ha utförts av Carl Bergquist. En del av planscherna i delarna 2–7 av De Geers *Mémoires* har signerats av Bergquist, men långt ifrån alla. Troligen har han utfört samtliga, eftersom gravyrerna är gjorda i samma manér. De Geer var dock inte helt nöjd med att Bergquists gravyrer blev grövre än hans originalteckningar med tunna tuschlinjer.⁷¹ I brev till Linné skrev han att "jag ser ingen möjlighet få figurerne graverade som jag will, ty här finns ingen graveur, som jag får

disponera om. [...] Dertil borde jag hafwa en sådan hos mig i huset, att han kunde göra figurerna under min öfwerwaro, ty eljest blefwo de aldrig richtige eller mig till nöjes”.⁷² De flesta kopparplåtarna till det stora sjubandsverket har bevarats till vår tid, liksom det prydliga manuskriptet.⁷³ Totalt kom de sju delarna att omfatta drygt 5 000 sidor och 238 planscher.

I det föregående har vi kunnat konstatera att Charles De Geer i sitt författarskap till största delen använde relativt ny entomologisk litteratur. Helt dominerande är hänvisningarna till Réaumur, som nog kan betraktas som den ledande entomologen vid denna tid, men även Linné citeras ofta, särskilt när det gäller namngivning av insekter. Självt föredrog De Geer länge en äldre, mer beskrivande namngivning. Av en tidigare generation vetenskapsmän är det egentligen bara hänvisningar till Redi och Leeuwenhoek som görs mer än vid enstaka tillfällen.

Äldre entomologisk litteratur

Charles De Geer fick dock med åren ett omfattande innehav av äldre böcker med entomologiskt innehåll i sitt bibliotek. Dessa arbeten skaffade han sannolikt för att få ett perspektiv på de framsteg som gjorts inom området fram till hans egen tid. En stor del av den äldre litteraturen köpte De Geer direkt från Olof Rudbeck den yngre. Från honom införskaffades dock även böcker av helt annat slag. Genom Georg Swebilius, fram till 1735 förvaltare vid Leufstabruk, inhandlades del 1 och 2 samt planschbandet av Olof Rudbeck den äldres *Atlantica* till Leufsta redan 1732. Uppdragsgivaren måste ha varit den 12-årige Charles De Geer själv, som dock inte skulle återvända till Sverige än på flera år. Året efter sin återkomst till Sverige, 1739, gjorde han själv flera betydande förvärv direkt från Rudbeck, bland annat *Campus Elysii*, tolv folianter med botaniska planscher och den så kallade *Fogelboken* samt ett antal handskrifter.⁷⁴

I mars 1740 avled Olof Rudbeck den yngre, nyss fyllda 80 år. Ett knappt år senare, i februari 1741, hölls auktion på hans bibliotek i Uppsala. Av allt att döma gjorde Charles De Geer flera inköp av äldre naturalhistorisk litteratur vid detta tillfälle. Sålunda verkar han ha köpt in i stort sett samtliga av den inflytelserike italienaren Ulisse Aldrovandis arbeten i en mångfald olika zoologiska ämnen.⁷⁵ Aldrovandi verkade i en tid när aristotelismen och den

Naturstilleben ur Archetypa stydiaque patris Georgii Hoefnagelii, P. 1. (Frankfurt am Main, 1592). Arbetet utgörs av fyra delar med tolv illustrationer i varje del. Leufstasaml., UUB.

skolastiska traditionen fortfarande var stark. Hans många arbeten trycktes dock först mot slutet av hans liv och hans inflytande kom att vara stort under hela 1600-talet, eftersom nya upplagor publicerades under flera decennier. I De Geers bibliotek fanns den tidigare nämnda *De animalibus insectis libri VII* av Aldrovandi, i en upplaga tryckt i Bonn 1638, rikligt illustrerad med träsnitt.⁷⁶

Bland de äldre entomologiska böckerna hos De Geer fanns även *Insectorum sive minorum animalium theatrum* av den engelske läkaren Thomas Mouffet (1553–1604), publicerad först 1634 i London. Linné kom senare att använda sig av Mouffets namngivning för många av sina släkten.⁷⁷ Av John Jonston (1603–1675), en polack med skotska rötter, som var en efterföljare till Aldrovandi och Mouffet, hade De Geer hans *Historiae naturalis de insectis libri III*, såväl den latinska utgåvan från 1650–1653, som den holländska översättningen, utgiven 1660. Jonston kunde ersätta föregångarnas illustrationer i träsnitt med kopparstick, något som möjliggjorde förbättrad detaljrikedom.⁷⁸ Bland

1600-talets auktoriteter inom entomologin finner vi även den engelske läkaren Walter Charleton (1619–1707), vars *Onomasticon zoicon* från 1668 fanns på en av De Geers hyllor.⁷⁹ Där kunde även tre arbeten av schweizaren Emanuel König (1658–1731) återfinnas, varav ett var hans *Regnum animale*, i en upplaga utgiven i Köln 1698.⁸⁰

Böcker för mikroskopianvändaren

En av de äldre böckerna med insektsillustrationer i biblioteket på Leufsta var det nätta planschverket *Archetypa studiaeque patris Georgii Hoefnagelii* av den flamländske konstnären Joris eller Georg Hoefnagel (1542–1601) med avbildningar av insekter, växter och frukter, vilket utkom i Frankfurt am Main 1592. I detta arbete medverkade även sonen Jacob Hoefnagel (1573–1632), som senare, 1630, publicerade *Diversæ insectarum volatiliū icones*, en liten volym med illustrationer av insekter.⁸¹ Dessa avbildningar är bland de första som gjorts med hjälp av mikroskop. De allra första insektsillustrationerna som utfördes genom att använda ett mikroskop gjordes kort innan, 1625. De visar honungsbiet och gjordes av italienaren Francesco Stelluti (1577–1652), en av grundarna av Accademia dei Lincei.⁸² Användningen av mikroskop blev ett stort framsteg i 1600-talets vetenskap och reformerade synen på omvärlden genom att vetenskapsmännen började göra egna iakttagelser och nya upptäckter.

Mikroskopet var De Geers främsta arbetsinstrument och i hans bibliotek fanns ett flertal böcker som handlade om mikroskopets användning och vad man kunde se när man betraktade ett preparat genom okularet. Bland föregångsmännen fanns den mångsidige engelsmannen Robert Hooke (1635–1703), vars berömda bok *Micrographia* från 1667 fanns i De Geers bibliotek. Till de tidiga användarna av mikroskop hörde Jan Swammerdam, som med ett sådant kunde undersöka insekternas anatomi, men även Malpighi, som också fanns representerad hos De Geer. Även Leeuwenhoek är känd för sina trägna studier med mikroskop, men i hans fall var det en mycket enkel typ av mikroskop som användes, mer som en lupp med en justerbar hållare för preparatet. Samtidigt utvecklades mindre mikroskop som var ett mellanting mellan förstoringsglas och traditionellt mikroskop, eftersom det endast hade en lins, men var försett med stativ och bottenstycke. Ett mikroskop av denna

typ ägdes för övrigt av Linné, medan De Geer ägde ett mer påkostat mikroskop av traditionell typ, vilket efter hans frånfälle kom till Vetenskapsakademien.⁸³

Från De Geers egen tid har arbeten av Henry Baker och John Turberville Needham redan nämnts. Av den senare hade De Geer, förutom den tidigare nämnda franska editionen från 1747, även originalet på engelska från 1745 och ytterligare ett arbete, *Nouvelles observations microscopiques*, publicerat i Paris 1750. I Nürnberg verkade naturforskaren Martin Frobenius Ledermüller (1719–1769) som tillverkade egna mikroskop och publicerade litteratur i ämnet. Charles De Geer ägde den franska upplagan av ett av hans arbeten, *Amusement microscopique tant pour l'esprit, que pour les yeux*, utgivet i tre delar 1764–1768 med 50 färgplanscher i varje volym.⁸⁴

Guds storhet i naturen

I De Geers bibliotek fanns även en del föråldrade böcker med entomologiskt innehåll, till exempel flera arbeten av den tyske jesuiten och vetenskapsmannen Athanasius Kircher (1601–1680), såsom hans berömda *Mundus subterraneus* från 1664. Kircher hade med ett avsnitt om insekter i den andra delen av detta arbete, men det som han hade skrivit var sedan länge förlegad kunskap och hade på De Geers tid enbart kuriosaintresse. En annan tysk, teologen Wolfgang Franz (1564–1628) skrev en *Historia animalium*, även utgiven som *Animalium historia sacra*. Bägge dessa arbeten, helt utan illustrationer, fanns hos De Geer.⁸⁵ Franz kan hänföras till fysikoteologerna, de som i studiet av naturen såg bevis om Guds storhet och förnuft. Till denna grupp av religiöst färgade forskare kan även räknas Swammerdam och den schweiziske naturforskaren och resenären Johann Jakob Scheuchzer (1672–1733). Förutom flera schweiziska resebeskrivningar publicerade han en *Kupfer-Bibel*, en med kopparstick illustrerad bibel i flera band. Flera arbeten av honom fanns på hyllorna i De Geers biblioteksflygel.⁸⁶

Den tyske naturforskaren Jacob Christian Schäffer (1718–1790) i Regensburg var mycket väl företrädad hos Charles De Geer. En lång rad uppsatser och arbeten av honom införskaffades till biblioteket på Leufsta; ett flertal av dem behandlade insekter. Schäffer skrev även om lämpliga verktyg och instrument som kunde användas i samband med entomologisk forskning. Sålunda ägde

Trollsländor, skalbaggar och steklar i Jacob Christian Schäffer, Icones insectorvm Ratisbonensivm, 1:1 (Regensburg, [1766]). Leufstasaml., UUB.

Fig. 1 och 2 visar ekoxar. Illustrationer ur Jacob Christian Schäffer, *Icones insectorvm Ratisbonensivm*, 2:2 ([Regensburg, 1766]). Leufstasaml., UUB.

De Geer bland annat Schäffers *Abhandlingen von Insecten*, som gavs ut i två band 1764, samt *Elementa entomologica* (med 135 planscher) från 1766, bägge arbetena i exemplar med vackert handkolorerade och utomordentligt väl utförda illustrationer. Dessutom fanns *Icones insectorum circa Ratisbonam*, ett entomologiskt arbete som behandlade insekter i regionen runt Regensburg, avbildade i 200 ypperliga planscher i färg.⁸⁷

Några Linnéanhängare i bokhyllorna

En annan tysk forskare som var väl representerad hos Charles De Geer var Peter Simon Pallas (1741–1811), för övrigt en av Linnés korrespondenter. Han är kanske mest känd för sina resor i Sibirien och Ryssland, men innan de genomfördes publicerade han två zoologiska arbeten, *Miscellanea zoologica* 1766 och *Spicilegia zoologica* 1767, som i någon mån tog upp insekter. Hos De Geer fanns även ett arbete om zoofyter, *Elenchus zoophytorum* från 1766.⁸⁸ Hos De Geer fanns även ett av den österrikiske läkaren och naturforskaren Johann Anton Scopolis (1723–1788) arbeten, *Entomologia Carniolica exhibens insecta Carnioliae indigena*, som gavs ut 1763. Scopoli var under en följd av år verksam i den slovenska regionen Krain och gav även ut en flora i två band över området. Han anslöt sig till Linnés systematik och tillämpade den i bägge dessa arbeten.⁸⁹ Den danske linnélärjungen Otto Friedrich Müller (1730–1784) fanns representerad med tre arbeten, *Fauna insectorum Fridrichsdalina* från 1764, vidare *Vermium terrestrium et fluviatilium, seu animalium infusorium, helminthicorum et testaceorum*, som kom i två delar 1773–1774, samt *Zoologia Danica*, som började komma ut kort före De Geers bortgång.⁹⁰

Skickliga insektsillustratörer

En samtida insektsillustratör av rang, som fanns representerad i Leufstabiblioteket, var den engelske entomologen Dru Drury (1725–1803). Han publicerade åren 1770–1773 *Illustrations of natural history* i två band. I dessa avbildade han med utomordentlig noggrannhet 460 insekter av olika slag, alla i färg. I förordet till det första bandet hänvisade han till den 12:e upplagan av Linnés *Systema naturæ* och skrev att han följt ”*Linnaeus*, whose excellent plan, for the

knowledge and classing of insects, demands the utmost thanks and regard from every lover of this branch of science.”⁹¹ Drurys volymer kom dock inte att användas av De Geer i hans *Mémoires*, eftersom de troligen nådde honom först när han var mitt i publiceringen av sitt arbete. Däremot kunde han i sina insektsstudier använda sig av illustrationer i skrifter av de tidigare nämnda Eleazar Albin, också engelsman, samt tysken Rösel, vars arbeten publicerades något tidigare.⁹²

En skicklig illustratör, som levde långt tidigare, var Maria Sibylla Merian (1647–1717). Hon fick möjlighet att resa till Surinam, där hon mellan 1699 och 1701 kunde teckna ned insekter och växter. Efter hemkomsten till Europa i september 1701 publicerade hon snart *Dissertatio de generatione et metamorphosis insectorum Surinamensium*.⁹³ Det var ett praktfullt planschverk i stort folioformat, som hos De Geer fanns i en utgåva från 1726, publicerad i Haag. Visserligen fick De Geer förstahandsinformation från Rolander om detta område, men här fick han kompletterande kunskaper om de sydamerikanska insekterna i form av utmärkta illustrationer, något som han kunde använda i flera delar av sina *Mémoires*. Ytterligare ett magnifikt planschverk i folioformat av Merian som fanns i Leufstabiblioteket, var *Histoire des insectes de l'Europe*, i en upplaga utgiven i Amsterdam 1730.⁹⁴

En annan insektsillustratör var den holländske konstnären Jan Goedart (1620–1668), som hos De Geer fanns representerad med en engelsk upplaga av *De insectis*, utgiven i London 1685 och en fransk version från år 1700, *Métamorphoses naturelles ou histoire des insectes*, publicerad i Amsterdam. Bägge volymerna var utgivna i mindre format och hade ett begränsat antal planscher. De ursprungliga volymerna hade givits ut på holländska under 1660-talet.⁹⁵ Den engelska utgåvan av Goedarts arbete gavs ut av den engelske naturalhistorikern Martin Lister (1639–1712), men även Lister själv fanns företrädd bland böckerna hos De Geer. Lister hade år 1678 givit ut *Historiæ animalium Angliæ tres tractatus*.⁹⁶ De Geers exemplar hade tidigare ägts av Olof Rudbeck den yngre.

*

Vid ett besök i biblioteksflygeln på Leufsta och genom att titta närmare på bibliotekskatalogen, kan man lätt konstatera att Charles De Geer var väl rustad att idka entomologiska studier av hög klass. Han införskaffade det mesta som gavs ut eller hade givits ut när det gällde entomologisk litteratur. Allt

köpte han dock inte; av ett brev till Linné framgår att han i Uppsala skulle titta på Linnés exemplar av den schweiziske entomologen Johann Heinrich Sulzers (1735–1813) *Die Kennzeichen der Insekten, nach Anleitung des Königl. Schwed. Ritters und Leibarzts Karl Linnaeus ... erläutert*, utgivet i Zürich 1761, men något exemplar köpte han inte in.⁹⁷ I sitt herrgårdsbibliotek hade Charles De Geer på nära håll all den litteratur som han behövde för att följa och deltaga i den samtida utvecklingen på området. I några av dessa entomologiska böcker finns för övrigt hans egna anteckningar och noteringar instoppade än i denna dag.

Noter

¹ Torbern Bergman, Åminnelsetal, öfver Kongl. Maj:ts tro-man ... högvälborne friherren, herr Carl De Geer (Stockholm, 1779), 6.

² N. V. E. Nordenmark, *Astronomiens historia i Sverige intill år 1800*, Lychnos-bibliotek 17:2: Naturvetenskapernas historia i Sverige intill år 1800, 2 (Uppsala, 1959), 192. Henrik Sandblad, "Olof Hiorter", *SBL* 19 (Stockholm, 1971–1973), 82.

³ Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* 2 (Stockholm, 1926), 197; Holger Frykenstedt, *Jean Jacques och Aurora Taube De Geer af Finspång och deras värld*, Svenska Humanistiska Förbundet 98–99 (Stockholm, 1987), 19–20.

⁴ Bergman 1779, 8.

⁵ E. G. Lilljebjörn, *Katalog öfver Leufsta bruks gamla fideikommissbibliotek* (Uppsala, 1907), 153.

⁶ Fadern Jean Jacques De Geer avled den 16 september 1738. Elgenstierna 1926, 2, 197.

⁷ Under resan till Sverige passerade Charles De Geer Danmark i slutet av maj 1738. Charles De Geer, *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes* 2 (Stockholm, 1771), 46.

⁸ Elgenstierna 1926, 2, 213 f.

⁹ E. W. Dahlgren, *Svenska Vetenskapsakademiens protokoll för åren 1739, 1740 och 1741* (Stockholm, 1918), 133, 135; E. W. Dahlgren,

Kungl. Svenska Vetenskapsakademien: personförteckningar 1739–1715, 40 (Stockholm, 1915).

¹⁰ E. W. Dahlgren & A. Tullgren, "Charles De Geer", *SBL* 10 (Stockholm, 1931), 482 f.; Thomas Anfält, "Baronen och 1700-talets informationssamhälle", *Biblioteken, kulturen och den sociala intelligensen*, red. Lars Höglund (Borås, 1995), 333.

¹¹ Ulla Ehrensvärd, "Leufsta bruks fideikommissbibliotek", *Biblis* 1968, 133; Anfält 1995, 333.

¹² Lilljebjörn 1907, 130–132, 245 f.

¹³ Ehrensvärd 1968, 127. Biblioteket, där merparten av böckerna härstammar från entomologen Charles De Geer, omfattar ung. 8 500 volymer och ägs sedan 1988 av Uppsala universitet. Ett urval rariteter förvaras numera i Carolina Rediviva och har nyligen blivit katalogiserade. Om försäljningen av biblioteket till Uppsala universitet, se vidare: Thomas Tottie, *När Leufstabiblioteket räddades till Sverige* (Uppsala, 2000).

¹⁴ Charles De Geer, "Rön och observationer öfver små insecter, som kunna häppa i högden", *Kongl. Svenska Wetenskaps akademiens handlingar* 1740, 271–287.

¹⁵ Lilljebjörn 1907, 124 f., 226.

¹⁶ De Geer, "Beskrifning på et särdeles slags flott: *Acares avium*, pedibus tertii paris mole monstrosus", *KVAH* 1740, 351–353; Lilljebjörn

1907, 196 f.; Sten Lindroth, "Uralstringen", *Lychnos* 1939, 179–181.

¹⁷ Antoni van Leeuwenhoek, *Vijfde vervolg der brieven, geschreven aan verscheide hoge stanspersonen en geleerde luijden* (Delft, 1696), 68 f.; De Geer, "Beskrifning på en märkvärdig fluga, kallad Ichneumon ater, antennis ramosis", *KVAH* 1740, 464–469; René Antoine Ferchault de Réaumur, *Mémoires servir pour l'histoire des insectes* 3 (Paris, 1737), 20.

¹⁸ Lilljebjörn 1907, 195.

¹⁹ De Geer till Linné 9/3 1775. *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné* 1:5 (Stockholm, 1911), 354. Samtliga brev från De Geer t. Linné finns även reproducerade i Thomas Tottie, Ädle och höglärde H. archiater: om Charles De Geer och hans brevväxling med Carl von Linné (Uppsala, 2007).

²⁰ Sten Lindroth, *Kungl. Vetenskapsakademiens historia* 1:1 (Stockholm, 1967), 170; Dahlgren 1915, 117 f.

²¹ De Geer, "Beskrifning uppå et insect, som lefwer uppå mäst alla örter och trån uti et hwitt skum ...", *KVAH* 1741, 221–236. Swammerdams *Biblia naturæ* utgavs först 1737–1738 av Herman Boerhaave, mer än femtio år efter författarens död och det var därför nyttgivet, men inte helt aktuellt när det användes av De Geer; under arbete med denna artikel hittades De Geers anteckningar i del två av detta arbete.

²² François Poupert, "Des écumes printanières", *Histoire de l'Académie Royale des sciences* 1705 (Amsterdam, 1707), 162.

²³ De Geer, "Beskrifning uppå et insect ...", *KVAH* 1741.

²⁴ Lilljebjörn 1907, 131 f.

²⁵ De Geer, "Beskrifning på en insect, kallad: Podura fusca, globosa, nitida, antennis longis, articulis plurimis", *KVAH* 1743, 296–305; Lindroth 1967, 1:2, 587.

²⁶ De Geer, "Beskrifning på en insect af et nytt släkte (genus,) kallad physapus", *KVAH* 1744, 1–9.

²⁷ De Geer, "Beskrifning af små hvita maskar (Erucae) som upåta och förtära spannemålen uti magaziner och bodar; samt försök til at utrota och öda dem", *KVAH* 1746, 47–59.

²⁸ Stephen Hales, *Instructions pour les marini-ers, contenant la manière de rendre l'eau de mer potable; de conserver l'eau douce, le biscuit, le bled; et de saler les animaux, et diverses autres expériences physiques, lûes dans la Société Roiale de Londres* (La Haye, 1740).

²⁹ De Geer, "Rön öfver små vattu-diur af en besynnerlig art", *KVAH* 1747, 209–214; Lindroth 1967, 1:2, 588.

³⁰ Lilljebjörn 1907, 233.

³¹ Dahlgren 1915, 117.

³² De Geer, "Beskrifning om en chinesisk och en inländsk fjärl", *KVAH* 1748, 208–230; R. A. Ferchault de Réaumur, *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes* 4 (Paris, 1738), 250.

³³ Hesselius invaldes 1745. Dahlgren 1915, 44; *KVAH* 1749, 75–78; Algot Fahlberg, "Rön, angående åhl-fiskens alstrande och förökelse", *KVAH* 1750, 194–197.

³⁴ De Geer, "Rön om mask-lejonet gjorde och inlemnade til hennes kongl majestet", *KVAH* 1752, 180–192.

³⁵ De Geer, "Ytterligare anmärkningar öfver sand-masken, eller mask-lejonet", *KVAH* 1752, 261–265.

³⁶ De Geer, "Om brömsarnas ursprung", *KVAH* 1760, 276–291.

³⁷ Lilljebjörn 1907, 209.

³⁸ De Geer, "Beskrifning af klot-masken", *KVAH* 1761, 111–116; De Geer, "Djur, som med en sträng i ändan äro fäste vid andra lefvande djur", *KVAH* 1768, 176–183.

³⁹ De Geer, "Beskrifning af klot-masken", 111–116.

⁴⁰ Lilljebjörn 1907, 12; Baker var en av sin tids främsta auktoriteter på mikroskop. Brian J. Ford, *Single-lens. The story of the simple microscope* (New York, 1985), 91–111.

⁴¹ De Geer, "Djur, som med en sträng i ändan äro fäste vid andra lefvande djur", *KVAH* 1768, 176–183.

⁴² Carl von Linné, *Tal om märkvärdigheter uti insecterne* (Stockholm, 1739).

⁴³ De Geer till Linné 10/12 1744 & 4/5 1755. *Bref och skrivelser* 1:5, 337, 340 f.

- ⁴⁴ De Geer, *Tal om nyttan, som insecterne och deras skärskådande, tillskynda oss* (Stockholm, [1744]); Lilljebjörn 1907, 86.
- ⁴⁵ De Geer, *Tal, om insecternas alstring* (Stockholm, 1754), 2, 13.
- ⁴⁶ Axel Liljencrantz, *Kungl. Vetenskaps-Societets protokoll 1732–1784*, Uppsala universitets årsskrift 1957:4, 47.
- ⁴⁷ De Geer, "Experimenta et observationes de parvulis insectis, agili saltu corpuscula sua in altum levantibus, quibus Poduræ nomen est", *Acta Societatis Regiæ scientiarum Upsaliensis* [1], 48–67 (Stockholmia, 1744).
- ⁴⁸ De Geer, "Tipula, fusca, antennis simplicibus, alis longitudinaliter plicatis", *Nova acta Regiæ Societatis scientiarum Vpsaliensis* 1, 66–77 (Upsalia, 1773).
- ⁴⁹ Lindroth 1967, 1:2, 815–820.
- ⁵⁰ Dahlgren & Tullgren 1931, 488.
- ⁵¹ De Geer, "Observation sur la propriété singulière qu'ont les grandes chenilles à quatorze jambes & à double queue, du saule, de seringuer de la liqueur", *Mémoires de mathématique et de physique, présentés à l'Académie Royal des Sciences, par divers sçavans, & lus dans ses assemblées* 1 (Paris, 1750), 530–538.
- ⁵² De Geer, "Mémoire sur un ver luisant femelle, et sur sa transformation", *Mémoires de mathématique et de physique ...* 2 (Paris, 1755) 261–275.
- ⁵³ Lilljebjörn 1907, 194.
- ⁵⁴ Aldrovandi, *De animalibus insectis libri septem* (Bononia, 1638), 495.
- ⁵⁵ Richard Waller, "Observations on the Cicindela volans, or Flying glowworm, with the figure thereof made", *Philosophical transactions* 15 (Oxford, 1686), 841–845; Charles De Geer, "Mémoire sur un ver luisant femelle, et sur sa transformation", 261, 270.
- ⁵⁶ De Geer, "Observations sur les éphémères, sur les pucerons, et sur des galles résineuses", *Mémoires de mathématique et de physique ...* 2 (Paris, 1755) 461–476; Lilljebjörn 1907, 80, 127.
- ⁵⁷ De Geer, "Observation sur un jule ou millipied cylindrique, brun-noirâtre, à deux raies feuille-morte tout le long du dos, & qui est pourvu de deux cent jambes", *Mémoires de mathématique et de physique ...* 3 (Paris, 1760), 61–67.
- ⁵⁸ De Geer, *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes* 1 (Stockholm, 1752), förordet, opag.
- ⁵⁹ Dahlgren & Tullgren 1931, 487–489.
- ⁶⁰ Felix Bryk, "Charles De Geer", *Swedish men of science. 1650–1950* (Stockholm, 1952), 119.
- ⁶¹ De Geer, *Mémoires* 7 (Stockholm, 1778), 310.
- ⁶² De Geer, *Mémoires* 7, 597.
- ⁶³ Linné till Abraham Bäck 1/11 1754 & 19/11 1754. *Bref och skrivelser* 1:4 (Stockholm, 1910), 314, 316 f.
- ⁶⁴ Daniel Rolander's journal. The Linnaeus apostles: global science & adventure 3:3 (London & Whitby, 2008). De Geer, *Mémoires* 3: 201–203, 206, 224, 332, 340, 369, 404, 519, 541 557 f., 567, 580, 585, 595, 599 f., 611; 4: 26, 48, 80, 95, 104, 107, 161, 224, 317, 320; 5: 52, 101, 109, 178, 182, 350, 392 (Stockholm, 1773–1775).
- ⁶⁵ Israel Acrelius, *Beskrifning om de svenska församlingars forna och närvarande tilstånd, uti det så kallade Nya Sverige, sedan Nya Nederland, men nu för tiden Pensylvanien, samt nästliggande orter wid älfven De la Ware, Wäster-Yersey och New-Castle county uti Norra America* (Stockholm, 1759), företalet; De Geer, *Mémoires* 3 (Stockholm, 1773), 339, 352, 562, 565, 582–584, 586.
- ⁶⁶ De Geer till Linné 24/11 1762. *Bref och skrivelser* 1:5, 350; Lindroth 1967, 1:2, 580n.
- ⁶⁷ Lindroth 1967, 1:2, 587n.
- ⁶⁸ Th. M. Fries, Linné. *Lefnadsteckning* 1 (Stockholm, 1903), 207; Wilfrid Blunt, *Carl von Linné* ([Stockholm], 1971), 95 f.
- ⁶⁹ De Geer, *Mémoires* 7, 352; Lilljebjörn 1907, 219.
- ⁷⁰ Se t.ex. De Geer, *Mémoires* 2 (Stockholm, 1771), 733.
- ⁷¹ Björn Dal, *Med kolorerade figurer. Handkolorering i Sverige under 1700- och 1800-talen* (Fjälkinge, 2001), 76–77.
- ⁷² De Geer till Linné 12/11 1759. *Bref och skrivelser* 1:5, 345–347.

- ⁷³ Merparten av kopparplåtarna till de sju delarna, förvarade i trälådor, samt manuskript och handritade illustrationer, finns i UUB.
- ⁷⁴ Ehrensverd 1968, 138 f.
- ⁷⁵ *Catalogus bibliothecæ ... D:n Olai Rudbeck, archiatri et profess. med. Upsaliensis* (Holmiæ, 1741), 6.
- ⁷⁶ Lilljebjörn 1907, 4.
- ⁷⁷ Max Beier, "The early naturalists and anatomists during the renaissance and Seventeenth Century", *History of entomology*, red. R. Smith, T. Mittler & C. Smith (Palo Alto CA, 1973), 86.
- ⁷⁸ Lilljebjörn 1907, 152, 108; Beier 1973, 86.
- ⁷⁹ Lilljebjörn 1907, 41.
- ⁸⁰ Lilljebjörn 1907, 14, 115; Beier 1973, 87.
- ⁸¹ Lilljebjörn 1907, 101.
- ⁸² Martha Ornstein, *The rôle of scientific societies in the Seventeenth century* (Chicago IL, 1928), 74, 76; Ford 1985, 19 f. Beier 1973, 88.
- ⁸³ Lilljebjörn 1907, 102, 138; Beier 1973, 90; Ford 1985, 113–115; Linnés mikroskop finns avbildat hos Blunt 1971, 75, medan De Geers mikroskop är avbildat hos Tottie 2007, 20.
- ⁸⁴ Lilljebjörn 1907, 155, 124; *Deutsche Biographische Enzyklopedie* 6 (München, 1997), 285 f.
- ⁸⁵ Lilljebjörn 1907, 112, 78; Athanasius Kircher, *Mundus subterraneus* 2 (Amstelodami, 1664), 353–377.
- ⁸⁶ Lilljebjörn 1907, 216.
- ⁸⁷ Lilljebjörn 1907, 218 f.
- ⁸⁸ Lilljebjörn 1907, 165.
- ⁸⁹ Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* 33 (Wien, 1877), 210–215; Lilljebjörn 1907, 219.
- ⁹⁰ Lilljebjörn 1907, 154.
- ⁹¹ Dru Drury, *Illustrations of natural history* 1 (London, 1770), xvi, xviii.
- ⁹² Se t.ex. De Geer, *Mémoires* 1: 141, 201, 226; 2: 140; 3: 373; 4 (Stockholm, 1774): 298, 330–331; 7: 10, 212, 339, 357.
- ⁹³ Maria Sibylla Merian, *Dissertatio de generatione et metamorphosis insectorum Surinamensium* (Hagæ, 1726), preface.
- ⁹⁴ Lilljebjörn 1907, 145.
- ⁹⁵ *Biographisch woordenboek der Nederlanden* 7 (Haarlem, 1862), 237–239; Beier 1973, 92; Lilljebjörn 1907, 87.
- ⁹⁶ Lilljebjörn 1907, 132.
- ⁹⁷ De Geer till Linné 24/II 1762. *Bref och skrivelser* 1:5, 350; jfr. Lilljebjörn 1907, 226.

Summary

Entomological Books in Charles De Geer's Writings and Library

By Erik Hamberg

Besides being a prosperous industrialist in eighteenth-century Sweden, the nobleman Charles De Geer (1720–1778) had scientific interests and became the leading entomologist besides Linnæus. This essay looks at the entomological references he used in his writings, i.e. in his contributions to the proceedings of the Academy of Sciences in Stockholm (1740–1768), the Society of Sciences in Uppsala (1744, 1773) and the Academy of Sciences in Paris (1750–1760), as well as in his major work, *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes*, published in seven volumes during the period 1752–1778. De Geer lived in a manor house at Leufsta, northeast of Uppsala, where he created a large

French-orientated library with an impressive number of old and new entomological and botanical works, and a cabinet of natural history. De Geer was a keen user of the microscope, collecting and breeding larvae to insects and made all the illustrations for his writings by himself.

Författarens adress:

Fil. dr Erik Hamberg, Walleriusvägen 9, 752 36 Uppsala. E-post: erikhamberg@telia.com.

SABIRA STÅHLBERG & INGVAR SVANBERG

Orangutans Never Made It to Uppsala

Notes on Asian Great Apes in Captivity

Few inhabitants of Uppsala know that the town hosts an original orangutan skull. This skull belongs to the Uppsala University zoological collection and is now kept in the Museum of Evolution. Carl Peter Thunberg's (1743–1828) protégé Claës Fredrik Hornstedt (1758–1809) tried to bring a live orangutan by ship to Uppsala from Batavia, Java, in 1785. Unfortunately this great ape died on the way, along with many other exotic animals such as parrots, turtles and monkeys Hornstedt brought along on the ship *Concordia* from Jakobstad (now in Finland, previously a Swedish town) to Sweden. Other travellers did not even think about the almost impossible task of transporting a tropical ape to the frozen north. Therefore the Academic Garden in Uppsala could never add a live orangutan to its menagerie collection.¹

Orangutans are the only Asian species of the great apes. Today the orangutan is divided into two taxa, the Sumatran species *Pongo abelii* Lesson 1827 and the Bornean species *Pongo pygmaeus* (Linnaeus, 1760). The latter is divided into three subspecies. In a recent published article, historian of sciences John van Wyhe and Peter C. Kjærgaard review the gradual discovery and presence of orangutans in Europe. The subject has been discussed earlier by among others Gunnar Broberg and Olav Ertl-Röhrer. An early depiction of an orangutan has recently been uncovered in the explorer Daniel Baeckman's *A Voyage to the and from the Island of Borneo* (1718). Here we wish to add a couple of marginal notes on orangutans kept in captivity, especially those linked to Scandinavia.²

In 1982 Marvin L. Jones estimated that over 1,400 orangutans had been removed alive from Borneo and Sumatra since the early eighteenth century. They were sent to menageries, research institutions and zoological gardens around the world. More than 600 were born in captivity. It is generally accepted that the first orangutan arriving in Europe alive was a specimen sent

for Willem V, Prince of Orange. The orangutan was kept in the Prince's private menagerie Het Loo near The Hague from 29 June 1776 to 22 January 1777. It was described in detail by naturalist Arnout Vosmaer in 1778. This individual survived the cold climate only for a few months, but attracted great attention during its lifetime. It is pictured on paintings from 1777 by Tethart Philipp Christian Haag together with other exotic animals. Another orangutan in Europe was a young female which lived for a few months in Empress Josephine's menagerie at her residence Jardin de la Malmaison near Paris in 1808. It was a gift from General Decaen, Governor-General of the French Indies. This orangutan was dressed up and taught to eat at the table.³

There is yet an overlooked note which deserves attention when clarifying the history of orangutans in Europe. Swedish Admiral Carl Tersmeden noted in his memoirs that he observed an orangutan at a market place in Amsterdam in 1735. He writes that it was "one of the most cruel wild beasts, therefore it was also tied with a strong iron link around its neck". Unfortunately for modern researchers he gives no description of the "beast", so we have no clue if it was really an orangutan. Naturally this animal could have been any ape or monkey – perhaps a chimpanzee or some kind of gibbon – which its owner wanted to make more interesting by calling it an orangutan.⁴

It is not unlikely that one or more orangutans were brought alive to Amsterdam on the Dutch East India Company's regular trade ships. Many exotic animals were imported and notoriously Blauw Jan and his inn at Kloveniersburgwal kept up an extensive trade in exotic animals, brought from the colonies by sailors. There is also a note that a Mr Pallavicini brought two orangutans alive to Europe in 1759, but already the Dutch philosopher Jean-Nicolas-Sébastien Allemand at the University of Leiden, who himself mentions the orangutans, doubts about their safe arrival in Europe. No other sources corroborate their presence.⁵

European travellers to Southeast and East Asia sometimes encountered captive orangutans in the region. So did for instance the Swedish chief mate on a ship, Carl Johan Gethe. In Canton, southern China, in 1748 he observed a female orangutan which came from Borneo. It was sitting down, tied on an English ship in the harbour.⁶

Carl Linnaeus gathered a rather impressive collection of living animals, including a range of primates and lemurs, raccoons, parrots and other animals from several continents in his menagerie in Uppsala. However he never received any live orangutan, neither his successor (his son) or the above mentioned

Thunberg, who in 1781 after the son's death became professor and head of the Academic Garden. One person only is known in history for trying to bring a live orangutan to Uppsala – Claës Fredrik Hornstedt. His efforts were all in vain. The dead orangutan was placed in a barrel of *arrack*, strong Indonesian spirits, for transport to Stockholm, but nothing except the skull is preserved until today; its location is the Museum of Evolution in Uppsala. Another dead orangutan in the form of a skin and parts of the skeleton is said to have been donated somewhat earlier to the Academy of Sciences in Stockholm by naturalist Anders Sparrman (1748–1820), probably purchased by him in The Netherlands.⁷ After the effort by Hornstedt it would take another 200 years before live orangutans set foot in Sweden.

Live orangutans

Early European audiences generally had nothing to compare with when they were confronted with live orangutans. Throughout the nineteenth and even in the twentieth century orangutans were thought to be dangerous, wild and perilous for humans. Traditional superstition in some countries against red hair might have been a reason for prejudice. Yet there were also writers who saw the red apes as intriguing. French author Jules Verne wrote in 1874 *The Mysterious Island*, where a group of Americans, who accidentally land on Captain Nemo's island in the Pacific, domesticate a red ape which they call Jupiter. English writer Thomas Love Peacock wrote already in 1817 a novel, *Melincourt*, where an orangutan called Sir Oran Haut-Ton imitates humans and runs for parliament elections. In Disney's animated film from 1967, based on Rudyard Kipling's *Jungle Book* (1894), the orangutan King Louie is added – and he wants to be human.

With the emergence of zoological gardens in Europe in the nineteenth century and better knowledge about the apes and their habits, which improved the conditions for the animals during the long transport from Asia, live orangutans became more common in Europe. They lasted not very long in captivity, however. In 1816 and 1818 two orangutans arrived in London. The latter was a Sumatran specimen and imported by the British naturalist Clarke Abel (1780–1826). It was later described as a new taxon by the French surgeon René Primevère Lesson in 1827. London zoo received a young male

which was sent by a Mr Swinton from Calcutta, India, in 1830. The transport was hardly healthy for the sensitive animal and within a few days after arrival it died. A female, named Jenny or “the first Lady Jane” came in 1837 and survived for 18 months in the London zoo. It was replaced in 1839 by another female, also named Jenny, which lived for nearly four years. The second Jenny was appreciated by many visitors, among others Queen Victoria herself. The ape triggered the imagination of several artists and writers. The most famous piece of literary orangutan fantasy is probably the short story by Edgar Allan Poe from 1841, *The Murders in the Rue Morgue*, where the killer proves to be an orangutan. The ape had been brought from the tropics by a sailor and did not murder the two victims in cold blood, but because it was under stress, pursued by its owner and scared of his whip. The theory put forward is that the animal remains an animal, furious and unconscious about its own strength, and the real culprit was the sailor. The Hague Zoo in The Netherlands received its first live orangutan in 1839, the first of many which during this century were imported from Dutch India.⁸ Early zoo holdings of orangutans are known also from Amsterdam (1839), Antwerp (1847), Berlin (1872), Cologne (1863), Dresden (1895), Hamburg (1873), Leipzig (1894), Marseilles (1892), Rotterdam (1875), Copenhagen (1888), Stuttgart (1899) and Vienna (1878). Most of these apes lived only for a few months, although some exceptions are known.⁹

Left: *Orangutan*, from Arnout Vosmaer, *Natuurlyke Historie van der Orang-outang van Borneo* (1778). Right: Tethart Philipp Christian Haag's painting from 1777 of an orangutan in Palace Het Loo, Apeldoorn, the Netherlands (Collection of Mauritshuis, The Hague).

Scandinavian orangutans

Many European zoological gardens have kept orangutans throughout the twentieth century. Rotterdam had for instance over a hundred specimens until 1960, but in Scandinavia orangutans have been very rare zoo animals. Copenhagen has hosted orangutans since the end of the nineteenth century. Two adult specimens were shown at the zoo in 1888, but they did not survive very long. A catalogue mentions a male in the zoo in the year 1900. It was named Samson and was given as a gift by Privy Councillor H. N. Andersen. Unfortunately Samson died before a female, named Dalila, arrived as a gift from the Danish Consul in Padang, Sumatra.¹⁰

In 1907 the zoo received Peter, a male which survived for a couple of years. Peter spent a large part of the summer outdoors and was allowed to climb trees outside the ape house. It built night nests in the trees by pulling together branches in the same way as wild orangutans do in the jungle. An impressive Bornean male, Jacob, arrived at the age of three, sent by a German animal dealer in 1932. He never had a mate, but thrived until he died in 1942 of a disease in the central nervous system. In November 1943 the orangutan Musse was transferred, in connection with the war damages, from Berlin to Copenhagen zoo. It was kept there until its death in October 1946, after living almost ten years in zoos. Musse was replaced by the Sumatran male Tarzan and the female Suma, both from Rotterdam, in August 1952. Two young orangutans were born in February 1958, but did not survive. Suma died of a chronic kidney inflammation in January 1959. Tarzan was in 1979 transferred to Berlin where he died in 1991. In 1959 the zoo received two young wild-born, Plumrose (born 1958) and Borneo (born 1959) as a gift from the Conservator of Forests in Colony of North Borneo. Plumrose was transferred to Zurich in 1972, while Borneo was given to Vejle Zoo in 1969. An old female was transferred from Zurich to Copenhagen in 1972 and stayed there until it died in 1976.¹¹

Aalborg zoo in Denmark received a wild captured male named Charlie in 1960. Simultaneously a female named Sussi was acquired. Both were two years old at the arrival. They reproduced from 1972 and received seven offspring before Sussi passed away in 1988. Charlie died in 2002, 44 years old, a record age for orangutans in European zoos. Aalborg continues until today to keep orangutans. In 1986 a wild captured male arrived from Edinburgh Zoo, in 1996 a female from Rotterdam. Further specimens have been arriving from

Rotterdam, London and Borås. In 2011 Aalborg kept, according to the studbook, three males and two females.¹²

In Sweden it took a long time before live orangutans were imported. Two zoological gardens provided a home for orangutans in the 1980s. Sumatran species has been kept by Furuvik zoo outside Gävle north of Stockholm since 1988. The first male arrived from Chester zoo and passed away in 2000. The first female was born in Munich and after arriving in Furuvik, the couple had their first reproduction in 1995. Currently there is also a couple at Furuvik zoo, the male Naong (born 1990 in Basel) and the female Donja (born 1991 in Dresden). Bornean species is kept at Borås zoo since 1990. According to the studbook of 2011 they had one male (Bako) and two females (Sabine and Storma). The zoos in Helsinki, Finland (Korkeasaari/Högholmen, opened in 1889), and in Norway (Kristiansand Zoo and Amusement Park, opened in 1966) have as far as we know never hosted any orangutans.¹³

Some orangutans have also performed as circus animals and there are examples from Scandinavia as well, but it would be the topic for a separate study. In the end Hornstedt would have been satisfied, despite his failure to bring a live orangutan to Uppsala. Orangutans are now living in Sweden and modern Swedes can get acquainted with this peaceful, intelligent great ape.¹⁴

Notes

¹ Christina Grantroth & Kees Rookmaaker, “Han var mera egentlig zoolog än botanicus”, in C. F. Hornstedt, *Brev från Batavia: En resa till Ostindien 1782–1786* (Helsingfors, 2008), 81; Ingvar Svanberg, “‘Deras mistande rör mig så hierteligen’: Linné och hans sällskapsdjur”, *SLÅ* 2007, 106 n. 194.

² D. Brandon-Jones, A. A. Eudey, T. Geissmann, C. P. Groves, D. J. Melnick, J. C. Morales, J. M. Shekelle & C.-B. Stewart, “Asian primate classification”, *International Journal of Primatology* 25 (2004), 153–154; John van Wyhe & Peter C. Kjaergaard, “Going the whole orang: Darwin, Wallace and the natural history of orang-utans”, *Studies and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 51 (2015 B); Gunnar Broberg, *Homo sapiens*

L. (Uppsala, 1975), 188–190; Olav Ertl-Röhler, “Zur Erforschungsgeschichte und Namengebung beim Orang-Utan, *Pongo satyrus* (Linnaeus, 1758), synonym *Pongo pygmaeus* (Hoppius, 1763)”, *Spixiana* 6 (1983), 301–332; *Daily Mail* 19 March 2014.

³ Martin L. Jones, “The Orang Utan in captivity”, *The Orang Utan: Its Biology and Conservation*, ed. L. E. M. de Boer (The Hague, 1982), 17; Gustave Loisel, *Histoire des menageries de l'antiquité à nos jours* 2 (Paris, 1912), 34; F. F. J. M. Pieters & L. C. Rookmakker, “Arnout Vosmaer, topcollectionneur van naturalia en zijn Regnum animale”, in *Een vorstelijke dierentuin: de menagerie van Willem V*, eds. B. C. Sliggers & A. A. Wertheim (Walburg, 1992), 29; Arnout Vosmaer, *Natuurlyke Historie van der Orang-outang van Borneo*

(Amsterdam, 1778); Bernard Chevallier, "Empress Josephine and the Naturelle Sciences", in *Of Elephants and Roses: French Natural History 1790–1830*, ed. S. A. Prince (Washington DC, 2013), 5.

⁴ Carl Tersmeden, *Memoarer* (Stockholm, 1915), 141; cf. Broberg 1975, 188; Svanberg 2007, 67, 106 n. 194.

⁵ L. C. Rookmaaker, "J. N. S. Allamand's additions (1769–1781) to the Nouvelle Edition of Buffon's Histoire Naturelle published in Holland", *Bijdragen tot de Dierkunde* 61 (1992), 144 f.

⁶ Bo Rydén, "Carl Johan Gethe, Dagbok hållen på resan till Ostindien 1746–1749", *SLÅ* 1975–77, 96.

⁷ L. C. Rookmaaker, "A living orangutan in Uppsala in 1785", *Zoologische Garten* N.F. 59 (1989), 275–276; Broberg 1975, 189; Hornstedt 2008, 276, 278.

⁸ Clarke Abel, "Some accounts of an orang-utang of remarkable height found on the island of Sumatra", *Asiatic Research* 15 (1825), 489–498; Wilfrid Blunt, *The Ark in the Park: the Zoo in the Nineteenth Century* (London, 1976), 38.

⁹ Jones 1982, 20; D. Hermes, "Die anthropomorphen Affen des Berliner Aquariums", *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie* (1876), 88–94; D. H. Bolau & A. Pansch, "Der erste erwachsene orang-utan

in Deutschland", *Zoologische Garten* 35 (1894), 97–102; for Copenhagen, see below.

¹⁰ Johann Büttikofer, "Das neue Affenhaus des Zoologischen Gartens in Rotterdam", *Zoologischer Garten* 47:2 (1906), 33–42; Jul. Schiøtt, *Vejleder i den Zoologiske Have ved Kjøbenhavn* (Kjøbenhavn, 1900), 41; Frands Carlsen, Head of the Zoology section, research and conservation, at Copenhagen zoo has kindly provided further information on the orangutans at Zoologiske Have in Copenhagen (e-mail 8 May 2015).

¹¹ Th. Alving, *Zoologisk Have i støbeskeen: fortid, nutid, fremtid* (København, 1934), 63, 106, 151; Axel Reventlow, *Fører gennem Zoologisk Have* (København, 1953), 40; Holger Poulsen, *Zoo København* (København, 1963), 42; for war damages in Berlin zoo and the efforts to evacuate animals, see Heinz-Georg Klös, Hans Frädriich & Ursula Klös, *Die Arche Noah an der Spree* (Berlin, 1994), 125; Frands Carlsen, e-mail 8 May 2015; Megan Elder, 2011 *International Studbook of the Orangutan (Pongo pygmaeus, Pongo abelii)* (Saint Paul MN, 2012), 76, 77, 88, 91.

¹² 75 år med dyrebare oplevelser: Aalborg zoo (Aalborg, 2010); Elder 2012, 14, 28.

¹³ Data from Elder 2012, 20, 29, and www.zootierliste.de.

¹⁴ Kurt Møller Madsen, *Cirkus* (København, 1964), 76.

Summary

Orangutans Never Made It to Uppsala

Notes on Asian Great Apes in Captivity

By Sabira Ståhlberg & Ingvar Svanberg

The article discusses the presence of orangutans in European and Scandinavian captivity. An attempt to import an orangutan to Sweden by Claës Fredrik Hornstedt in 1785 failed – the ape died on the way from Java. Some zoos in Europe kept orangutans in the nineteenth century, but most of them were short-lived in captivity and only during the early twentieth century they became more common. Rotterdam had for instance over a hundred specimens until 1960, but in Scandinavia orangutans have been very

rare zoo animals. Copenhagen zoo received its first orangutans at the end of the nineteenth century, but only in 1907 the zoo received a male which survived for a couple of years. He was succeeded by several others. Sweden received its first orangutans only in the 1980s, when Furuvik zoo got its first Sumatran specimen. The Bornean species is kept at Borås zoo since 1990.

Authors' addresses:

Sabira Ståhlberg, sabirien.wordpress.com. E-mail: sabira.stahlberg@spray.se; Ingvar Svanberg, Uppsala Centre for Russian and Eurasian Studies, Uppsala University, Box 514, 751 20 Uppsala. E-mail: ingvar.svanberg@ucrs.uu.se.

Smärre meddelanden

Recensioner och anmälningar

Förlinneanskt

JORDBRUKSKLASSIKER. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien igen. *Cato om Jordbruket och Varro Samtal om lantbruken* (2015), red. Sten Hedberg och Örjan Wikander, ca 550 sidor. Columellas jordbruksbok kom för några år sedan. Snygg form av Lars Paulsruud och med ett flertal fina illustrationer. Bidrag från, förutom redaktörerna, Janken Myrdal, Barbro Santillo Frizell, Kerstin de Verdier, Håkan Tunon, Dominic Ingemark, David Dunér och Leif Runefelt som i tolv artiklar om trehundra sidor beskriver liv, lantbruk och livsmedel i Catos och Varros värld ur olika aspekter uppbackat med säker dokumentation, litteraturförteckning och nödiga register. Karin Martinsson har gjort växtregistret. Vad kan man mer begära än att rikta tack till initiativtagare, medarbetare och finansörer. Det ska tilläggas att de här båda klassiska texterna inte tidigare förelegat på svenska. I det här sammanhanget kan särskilt nämnas Leif Runefelts avslutande artikel om det antika inflytandet på svensk-dansk agrarlitteratur mellan 1700–1850, som handlar om slutet på den klassiska traditionen.

Gunnar Broberg

MEDELTIDA KIRURGI. På Kungliga biblioteket i Stockholm förvaras en nära fem och en halv meter lång rulle med över 130 medicinska illustrationer. Handskriften, *De arte phisicali et de chirurgia* (XI18), om läkekonst och praktisk kirurgi, är daterad till 1412 och utgör ett av Sveriges mest unika medicinska manuskript från medeltiden. Författaren John Arderne hade varit fältskär i den engelska armén, verkat som kirurg i Newark, för att sedan slå sig ner i London som mästarkirurg. Han skapade sig rykte och berömmelse särskilt för sin framgångsrika kirurgiska behandling av analfistlar. Manuskriptet, som utmärker sig genom sina rika, färglagda bilder över sjukdomsfall, har nu givits ut i sin helhet på Fri Tanke förlag i samarbete med Hagströmerbiblioteket (2014), med översättning och kommentarer av Torgny Svenberg och Peter

Murray Jones. Utgåvan kompletteras med en konsthistorisk tolkning av handskriften av Eva LQ Sandgren.

Handskriften förvärvades av Kungliga biblioteket 1758, men dess tidigare historia är höljt i dunkel. En teori som lagts fram är att den kom till Sverige med den engelska prinsessan Philippa som vid tolv års ålder 1406 hade blivit bortgift med Erik av Pommern. Arderne var husläkare till John Gaunt, närmare bestämt Philippas morfar. Philippa dog 1430, så om denna historia stämmer, så måste handskriften alltså vara gjord innan dess. Lundgrens tolkning av bildprogrammet kan delvis stödja en tolkning där handskriften var ämnad för just en förnäm, välbärgad dam. Det ovanliga formatet, att det är en rulle och inte en kodex, är svårare att finna en rimlig förklaring till.

Vecklar man ut denna rulle framträder en mängd i det närmaste burleska och komiska bilder av människokroppen och olika sjukdomstillstånd, i en sorts medeltida *commedia dell'arte* med gyckelspel och lyten. Här framvisas naturligtvis Ardernes paradgren, analfistelkirurgin, men också olika symptom och behandlingar mot exempelvis berusning, huvudvärk, röda ögon, fallandesjuka, finnar, sned mun, tandvärk, svullen gomspene, lungsot, hjärtproblem, för stor aptit, hicka, framfall av ändtarmen, och mycket mer. Även havandeskap och förlossning beskrivs. Bakom de till synes burleska bilderna finns mörkare stråk. Efter ett tag stiger också döden fram, den medeltida världens farsoter, svåra förhållande med sjukdomar, skador och ohälsa. Medeltidsmänniskan vänder sig till oss. Figurerna förevisar sina sjukdomar. Inga pekpinningar eller pekande händer riktar vår blick, inte som i många andra medeltida medicinska manuskript där läkaren distanserat pekar ut för oss vad vi ska uppmärksamma. I stället finns en omedelbarhet, en närhet, en direkthet. Här är det patienterna själva som delger sina bekymmer för oss. Patienterna kommer till oss och visar upp sina sjuka kroppsdelar som de söker bot för. I några fall ser de på oss, som domkyrkoprästen som sitter på en bänk och med bekymrad blick visar sitt brunaktiga, variga skenben (s. 121). Arderne tog emot honom och skriver: "När jag såg detta talade jag om för honom att detta var *malum mortuum* [dödlig sjukdom]."

ANATOMINS RENÄSSANS. I Basel 1543 publicerades en bok som kom att förändra den medicinska vetenskapen och undervisningen i grunden. Andreas Vesalius praktverk *De humani corporis fabrica libri septem* presenterade människokroppen på ett nytt sätt, med detaljerade, till synes naturalistiska bilder av hur människan egentligen såg ut under skinnet. Hudlösa muskelmannekänger står här i ett pastoralt italienskt landskap i trakten kring staden Padua.

De inre organen tas ur kroppen och visas upp i sin skarpa detaljrikedom. På frontespisen står Vesalius själv vid ett uppsprättat lik, visar den öppnade buken för oss, omgiven av studenter och andra nyfikna, däribland de antika auktoriteterna Aristoteles, Hippokrates och Galenos. Med Vesalius följde ett nytt sätt att se, en framväxande empirisk vetenskap där det gällde att själv, med egna ögon, se hur människans kropp ser ut; inte förlita sig enkom på auktoriteter, inte heller likt hans samtids medicinprofessor sitta som ”kajor, uppflugna på sina stolar, kraxande om saker de inte har någon egen erfarenhet av”, som Vesalius ironiskt uttryckte det. Han kunde därmed korrigera självaste Galenos och visade att han troligen aldrig hade dissekerat en människa, utan utgått från observationer gjorda av olika djur.

Med boktryckarkonsten kunder bilder och texter få spridning. I det dåtida bildfattigare Sverige kopierade Magnus Celsius och Lars Roberg i Uppsala bilder ur Vesalius *Fabrica* för sina egna verk. I dag finns det i Sverige framstående bevarade samlingar av Vesalius. En förstudie av titelbladet, exempelvis, finns på Nationalmuseum i Stockholm, men än viktigare är de rika medicinhistoriska samlingar som förvaras på Uppsala universitetsbibliotek – i Erik Wallers medicinhistoriska bibliotek – och på Hagströmerbiblioteket vid Karolinska institutet. Dessa samlingar ”Vesaliana” ligger till grund för en utställning som öppnades den 22 maj 2015 på Carolina Rediviva i Uppsala, ”Andreas Vesalius och den anatomiska renässansen”. Till utställningen föreligger även en vacker, välillustrerad bok om Vesalius och hans anatomiska illustrationer, *Vesalius. Anatomins mästare* (Fri Tanke, 2015), redigerad av konsthistorikern Anna Lantz och latinisten Krister Östlund.

Som biografisk inledning till Vesalius har Östlund översatt den klassiska levnadsteckningen som sammanställdes av Hermann Boerhaave och Bernhard Sigfried Albinus inför deras utgåva av Vesalius *Opera omnia anatomica & chirurgica* (1725). Förutom att vara ovanligt balanserad och tillförlitlig, ger Boerhaaves och Albinus biografi en intressant inblick i det tidiga 1700-talets vurm för den anatomiska illustrationen och den empiriska vetenskapen, den mödosamma vägen till kunskap: ”Hur benägna är inte alla människor att avvika från det tunga forskningsarbetet och hemfalla till godtycklig auktoritetstro!” Vesalius räddes inte detta. Bakgrunden till Boerhaaves och Albinus utgåva av Vesalius samlade verk tecknas initierat av Eva Nyström, forskningssekreterare vid Linnékorrespondensen. De två utgivarna var ju framstående medicinare på sin tid, Boerhaaves iatromekanik var mycket inflytelserik, inte minst för Linné, och Leiden framstod som ett centrum för anatomi och medicinsk vetenskap

som lockade studenter från hela Europa, inte minst från Sverige. Anna Lantz vid Hagströmerbiblioteket i Solna ger en översikt över Vesalius och den anatomiska illustrationskonsten, dess tekniker, framställningssätt och vetenskapliga innehåll. Som användbart referensmaterial ingår också en katalog över Vesalius verk i Bibliotheca Walleriana och Hagströmerbiblioteket, sammanställd av Ove Hagelin; en förteckning över bevarade exemplar av Vesalius böcker på svenska bibliotek; samt själva utställningskatalogen. Se med egna ögon.

FRANKENIA. Den förste framstående botanisten i Sverige var Johannes Franckenius, fastställer Linné i *Flora lapponica* (1737). I *Flora svecica* (1755) säger han vidare att Franckenius är den förste som räknar upp Sveriges växter. Följaktligen ska han också få sitt växtsläkte, det salthärdiga släktet *Frankenienia*. Den tyskättade medicinaren Johannes Franckenius (Johan Franck) utnämndes 1624 till professor i botanik och anatomi i Uppsala, och blev därmed Sveriges förste professor i botanik. Som botanist blev Franckenius en pionjär och föregångare, en förlinneansk namngivare, en samlare och förmedlare av svenska växtnamn. Innan han borrhade ner sina rötter i den uppsaliensiska, akademiska myllan hade han studerat vid tyska lärosäten och i Rostock publicerat ett verk om signaturläran, *Signatur* (1618), det vill säga läran som säger att det finns ett samband mellan växternas yttre kännetecken och deras läkande egenskaper. Blåsippans leverformade blad, anför Franckenius exempelvis, är ett tecken på att den fungerar som botemedel mot leversjukdomar.

Franckenius främsta bidrag till den vetenskapliga botaniken var emellertid verket *Speculum botanicum* som utgavs 1638, och i en andra utökad upplaga 1659, som till synes kan framstå som en herbarietorr lista med växtnamn. Men bakom nomenklaturen, skriver språkvetaren Mats Rydén, ”döljer sig en levande, om än stundom svårtolkad, värld av vilda och odlade växter” (s. 13). I *Johannes Franckenius och den svenska floran. En studie i växt- och namnkunskap i 1600-talets Sverige* (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 2015) företar sig Rydén en floristisk och nomenklatorisk utredning av de vilda fanerogamer och kärllkryptogamer som förekommer i Franckenius *Speculum botanicum*. Rydén identifierar inte mindre än cirka 480 taxa av vilda fanerogamer och kärllkryptogamer i Franckenius botaniska spegel. Här redogörs för deras dåtida svenska namn och nuvarande vetenskapliga och svenska standardnamn. Till inledning, kommentarer och artlistor har också fogats juridikprofessorn Israel Bringius begravningsprogram över Johannes Franckenius från 1661, i översättning av Hans Helander.

Speculum botanicum skiljer sig från de örtaböcker som florerade under 1600-talets första hälft, som till exempel Arvid Månsson Rydaholms örta-bok, inriktade som de var mot växternas medicinska användning. Franckenius tycks inte vara enkom intresserad av växternas nytta – även om han på 1640-talet höll en serie föreläsningar i botanisk farmakologi. Också de vilda växterna var intressanta att få grepp om. Man kan förstå att det fanns något nytt i svensk botanik, som Linné såg i Franckenius botaniska förteckningar, ett försök att samla ihop och få överblick över kunskapen om de olika växterna, ett försök att reda ut och identifiera de olika namnformerna.

David Dunér

Linneana

NYTRYCK. James Edward Smiths *A selection of the correspondence of Carl Linnaeus* från 1821 finns från våren 2014 i smidig paper-utgåva. Breven är från Peter Collinson, John Ellis, Alexander Garden, Albrecht von Haller, John Dillenius och en rad andra kortare sviter mestadels översatta från latinet, bland andra Rousseau (originalets franska annars engelska). Man skulle gärna ha sett en inledning till de cirka 1 200 sidorna. Utgåvan är en i raden i Cambridge Library Collection där också Richard Pulteneys *A general view of writings of Linnaeus* (2:a uppl.) och Benjamin Dayton Jacksons avkortade version av Thore Fries stora Linnébiografi ingår. Serien upptar också en hel del darwiniana, victoriansk trädgårdslitteratur liksom tvåvolymsbiografen över James Edward Smith, skaparen av Linnean Society och utgivaren av här inledningsvis nämnda värdefulla brevutgåva. Sammanlagt erbjuds ett drygt trettio-tal av kvalitetspocket för *SLÅ:s* intressekrets.

FORSKNING PÅGÅR på många håll, mer eller mindre samordnad: Michael R. Dove, "Linnaeus' study of Swedish swidden cultivation (svedjebruk): Pioneering ethnographic work on the 'economy of nature'", *Ambio* 2014. Linné om svedjebruket. Apropå det växande intresset för Peter Forsskål, se Tore Frängsmyr i *Axess* 2014:9 om Forsskål och Göttingen, och Nils Erik Forsgård, "Från Helsingfors till Arabien", i *Fältpost. En vänbok till Peter Luthersson* (2014); mis-sad tidigare i *SLÅ* är David Dunér om Forsskål och Niebuhr i *Kulturen* 2014.

Carl Frängsmyr, "Once again, a celebration in Uppsala. The European dimension of the anniversary of the death of Carl Linnaeus in 1878, i Pieter Dhondt (red.), *National, Nordic or European? Nineteenth-century university jubilees and Nordic cooperation* (Brill, Leiden 2011). Linnés arbetsmetod är temat för uppsatser av Staffan Müller-Wille och Isabelle Charmantier, "Carl Linnaeus' botanical paper slips (1767–1773)", i *Intellectual History Review* 2014, 1–24, och "Natural history and information overload: the case Linnaeus", i *Studies in History and Philosophy of science*, vol. 43, 2012; Staffan Müller Wille, "Systems and how Linnaeus looked at them in retrospect", i *Annals of science*, vol. 79, 2013:3, och "Worlds of Paper", i *Early science and medicine*, vol. 19, 2014. På Youtube ger Isabelle Charmantier, från samlingarna i Linnean Society, London, en snygg lektion sju och en halv minut i hur Linné arbetar. Fredrik Albritton Jonssons avhandling *Enlightenment's frontier. The Scottish Highlands and the origins of environmentalism* (Yale University Press, 2013) ägnar en stor del av det andra kapitlet, "Natural history och civil cameralism", åt Linnés inflytande på Edinburghbotanisten John Hope. Ewen Callaway, "Linnaeus's Asian Elephant was wrong species" (*Nature* 4/11 2013) handlar om Lovisa Ulrikas elefantfoster som visas vara av den afrikanska typen. Rotem Kower och Christina Skott, "East Asians in Linnaean taxonomy: Sources and implications of racial images", i *Race and racism in modern East Asia*, vol. 2 (Brill, forthcoming 2015). Kenneth Nyberg, Hanna Hodacs och Stéphane van Damme (red.), *System of nature. A global history of Linnean science in the long eighteenth century* (Voltaire Foundation, Oxford, forthcoming 2015). Ett projekt, The Linnaeans and the Bible, under ledning av Bernd Roling (Berlin) pågår vid University of Kent och med fokus på översättningar och kommentarer av Skriften, reseberättelser, dissertationer, filologi och språkkunskaper med namn som – igen – Forsskål, Olof Celsius och Carl Aurivillius. En avhandling vid Indiana University, Martin Earl, *Linnaean intellectual economics* (2014) utgår från Linné som kameralist/merkantilist i sina resor liksom nyttosyn på naturalhistorien, alltså längs de linjer som framförallt Lisbet Koerner studerat i sin *Nature and nation* (1999). Läs gärna Torsten Schichtknecht, "Omkring den Hamburgske Hydra", i *Magasin fra det Kongelige Bibliotek* 2015:1. Uppräkningen är svår att sammanfatta annat som att, som sagt, forskning pågår. – Tack Ulf Marken, Växjö, för tips.

LINNAEUS LINK. Det kan vara dags att påminna om detta stora projekt som har nätadressen www.linnaeuslink.org. An international online resource and bibliography devoted to the works of Carl Linnaeus and his students. Lin-

naeus Link is the most comprehensive online catalogue of Linnaean titles. It includes information from institutions large and small holding Linnean material. The Catalogue records include detailed bibliographic descriptions. Participants are among others Botanischer Garten Berlin-Dahlem, British Library, Linnean Society of London, Hagströmerbiblioteket, and Uppsala universitetsbibliotek. Funding from 2004 The Linnean Society of London and Natural history Museum London.

HOMO SAPIENS L. Bland många texter som anknyter till Linnés klassificering av människan efter världsdel och färg finns några svenska bidrag: Ann-Marie Tung Hermelin, "Vem är nyfiken gul?", i *Ord och Bild* 2014:3–4, om varietetet *Homo sapiens asiaticus* i *Systema naturae* (1758–); – "Galet roligt är att historien om Gustav III:s idé kring den svenska kolonin (1784–1878) berättad av en fnoskig Carl von Linné" – i Unga Klaras uppsättning av "X" av Dimen Abdulla, Erik Uddenberg och så vidare efter *Dagens Nyheter* 9/3 2015 (också rasbiologen Herman Lundborg medverkar). Den produktive Herman Lindqvist tar i sin senaste bok, *Våra kolonier. De vi hade och de som inte blev av* (Bonniers, 2015), upp ett viktigt ämne, nämligen svenska kolonialdrömmar och slavhandel under svensk flagg. Rubriken till en recension, "Muntra historier om svensk kolonialism", antyder visst lättsinne med källhanteringen. Så är det också, bildtexten till den bekanta illustrationen till Linnés dissertation *Antropomorpha* (1760), sägs visa fyra "människotyper". Men de är alltså "människolika" vilket inte gör dem till "människotyper" och de värderingar som därmed följer. Elementärt, Käraste Herman.

Gunnar Broberg

Linneaner

SE BLOMMAN, FÅNGA DAGEN. Kanske någon väntat sig en roman, men Kerstin Ekman kan skriva både biografi och vetenskapshistoria. Det visar hon i *Då var allt levande och lustigt. Om Clas Bjerkander. Linnélärjunge, präst och naturforskare i Västergötland* (Bonniers, 2015). Denna, hennes snart trettionde bok, ansluter till den fina *Se blomman* (2011), skriven tillsammans med Gunnar Eriksson, och *Herrarna i Skogen* (2007) liksom till *Mine Herrar* (1986), analy-

sen av inträdestalen till Svenska akademien. Och hon rör sig hemvant i floran och historien. Bjerkander är inte någon av de mer kända linneanerna, detta eftersom han inte var någon resande apostel utan med modesta medel måste tillbringa sitt liv i tillbakadragenhet som församlingspräst i Skara stift. Men han är typisk, en illustration till Sten Lindroths bekännelse till lärdomshistorien: ”Välkända röster når mig, jag ser bondestudenten på Uppsala gator och kyrkoherden i sitt bibliotek med den svenska sommaren utanför”. Bjerkanders öde har tidigare skildrats av Henrik Sandblad (”Linneansk pastoral”, i *Vetenskapens träd*, 1974) och tidens västgötska kulturliv av Benny Jacobsson (avhandlingen *Den sjunde värdsdelen*, 2007), bägge värda att lyftas fram. Men här är utförligheten större, synpunkterna fler, psykologin djupare, läsnöjet större. Läsaren får följa en begåvad gosses väg från bondstugan till gymnasiet och akademien till predikstolen, framför allt på herbation och entomologiska exkursioner på Kinnekulle och i socknarna däromkring. Ekman söker maxima in minimis, det stora i det undangömda. Bjerkander ”tycktes dra på sig sin samtids alla ringhetsklichéer; han skulle aldrig ta sig från dunklet av en torftig hydda till glansen av samhällets äreställen. Ändå fick han en märkvärdig levnad.” Han lämnade efter sig tjugoen dagböcker där introspektion praktiskt taget saknas, men som utgör en sorts levnadsteckning i sak. Det är just skildringen av vardagens alla detaljer som gör att biografin övertygar. Giltighet sträcker sig också över det enskilda ödet, till livet i Uppsala som student under Linné, lantprästens villkor, vetenskapens plats. Läsaren erbjuds ett rikt mått vetenskapshistoria sedd i markperspektiv med deltagare från Skaragymnasisternas Topographiska sällskapet med Bjerkander som mentor för Andreas Dahl med dahlia uppkallad efter sig, entomologen och swedenborgaren Leonhard Gyllenhal med flera. Notabel är till exempel tyngdpunktsförskjutningen under andra halvan av seklet från flora till entomologi. Bjerkander var en flitig myra i den lärda världen och hann publicera nästan femtio bidrag i Vetenskapsakademiens handlingar. Han levde undangömd, men blev inte, förefaller det, bitter för att han satt där han satt. Sådan är tillvaron och den kan ändå vara god. Flera andra personer rycks in handlingen, det glömda fotfolket träder fram, också de samhällets sämre lottade som Bjerkander ömmade för. Självt har han sent omsider fått rätt talesperson.

LINNÉ-KRIMI. Henrik Senestad, *Lärjungen. En berättelse om Fredrik Hasselquist* (Eget förlag, 2015). Två och ett halvt sekel efter Hasselquists död i Smyrna har ett dokument hittats om hur det egentligen gick till, närmare bestämt vid auktionen efter familjen Celsing på Biby. Sådan är ramen, här och liknande

i många tidigare romaner. Nu ska sanningen alltså fram. Fast moderniserad och försedd med dialog: ”Ok Tack!” (124) säger docenten Benzeliuss, utsänd av Linné och Drottning Lovisa Ulrika för att forsla hem kvarlåtenskapen efter Hasselquist. Modernisering slår sönder den tidskänsla som ligger just i språket låt vara att det också skapar svårigheter. En kriminalgåta växer i anslutning till svenska konsulatet där liken radar upp sig. När i efterskriften ytterligare upplysningar om det funna originalmanuskriptet meddelas har nog läsaren redan anat hur det är med sanningshalten. – Om Hasselqvist, se bland annat F. S. Bodenheimer och Arvid Hjalmar Uggla i *SLÅ* 1952 och Tord Silverbarks biografi (anmäld i *SLÅ* 2008, 218 f.).

ETT PS TILL EN THUNBERGBIOGRAFI. Marie Christine Skunckes Thunberg-biografi anmäldes av Kenneth Nyberg med rätta berömmande i förra *SLÅ*. Den får en stor, likaså mycket positiv recension i *Times Literary Supplement* den 8 maj 2015 av David Mabberley, professor emeritus i botanik i Leiden. Avslutningen är värd att citera, till exempel för engelska språkets ordrike-dom: ”It seems that Thunberg was not only an effective networker at home and abroad, but also an obsequious, parsimonious, calculating and ruthless academic operator, a vituperative, reactionary chauvinist – and a rather successful entrepreneur, who became an embittered, opinionated, curmudgeonly incubus.” Det sista tillmälet, incubus, blir översatt snåljåp. Dags att döpa om Thunbergssalen och Thunbergsvägen?

Gunnar Broberg

HUR BLIR MAN LÄKARE? Den 13 december 1738 försvarade i Uppsala Gustaf Fredrik Voigtlander sin medicinska dissertation *De erroribus in curandis febribus inflammatoriis*. Preses var Lars Roberg. Som handledare och lärare i sina studier hade Voigtlander haft Nils Rosén (1768 adlad Rosén von Rosenstein), och denne skrev också företalet till denna avhandling.

Rosén inleder sitt företal med att erinra om att medicinstudierna vid akademierna är omfattande och kräver hårt arbete och stora uppoffringar. Nattliga studier och brist på sömn kan i vissa fall till och med leda till en för tidig död. Nu finns det dock medicinska system som indelar sjukdomarna i klasser och för varje sjukdom anger bestämda botemedel. På så sätt kan man ”på någon vecka” lära sig att behandla alla sjukdomar. Så botas till exempel intermittenta febrar (andra

klassen) med kräkmedel och bark, typiska kvinnosjukdomar (åttonde klassen) avhjälpas med *Pillulae polychrestae Stahl*i. Detta har gjort Rosén betänksam om den traditionella läkarutbildningen verkligen är något att rekommendera. Mängder av sådana korttidsutbildade utövare av läkaryrket åker nu land och rike kring, agerar självsäkert och högljutt och uppnår både ryktbarhet och uppskattning. Varför då, som Voigtlander, anstränga sig och försaka, när det finns så mycket enklare sätt att ”nä stjärnorna, inte som läkare, utan genom att efterapa läkare”?

Både Voigtlander och hans kolleger måste ha upplevt Roséns framställning som roande men också träffande i sin milda ironi. Förakt för gedigen utbildning och kompetens var inget nytt varken då eller nu. Rosén hoppas dock att Voigtlander inte vill ställa honom till svars för att ha lockat sin adept in på slingriga vägar upp till medicinens höjder, där han med ”högsta beröm” och ”till stor glädje” för sin handledare nu står och kan blicka ner på alla fuskläkare (*medicatri*).

Roséns företal, publicerad i faksimil, har fått en ledig och elegant tolkning av Urban Örneholm, *Hur blir man läkare? En milt ironisk text av Nils Rosén* (Bibliotheca Neolatina Upsaliensis I, 2014). I ett inledande kapitel behandlar han Nils Roséns viktiga roll vid den medicinska fakulteten och situationen för medicinutbildningen i landet. Urban Örneholm kommer också in på en intressant fråga när det gäller Roséns ironiserande över metoden att indela sjukdomar i klasser. Var detta också ett angrepp på Linné? Metoden lanserades av François Boissier de La Croix de Sauvages i *Nouvelles classes de maladies* (1731). Under sin vistelse i Hartecamp hos George Clifford skriver Linné den 20 juni 1737 ett ytterst entusiastiskt brev till Sauvages, där han höjer verket till skyarna. ”Jag såg hur oerhört lyckosamt du ensam gjort en ytterst svår vetenskap ytterst enkel [...]. Jag kan absolut inte vara utan din bok, varje dag utan den är en plåga”. Detta brev blev början på en livslång vänskap och korrespondens. När Linné alltså läste Roséns företal kan han knappast ha undgått att känna sig träffad!

Ett särskilt beröm förtjänar Urban Örneholms utmärkta förklarande noter. Utan dessa skulle mycket intressant information gå en modern läsare förbi. Vem vet väl idag vad *pulvis polychrestus* eller *liquor cornus cervi succinatus* är? Tack vare hans översättning och gedigna bearbetning blir Roséns korta, milt ironiska företal en mycket roande, intressant och lärorik läsupplevelse. Det öppnar ett fönster och ger en spännande inblick i universitetsvärlden på 1730-talet. *Hur blir man läkare?* är alltså en mycket lyckad och lovande debut för den nystartade serien Bibliotheca Neolatina Upsaliensis. I inledningen

säger redaktörerna Peter Sjökvist och Krister Östlund att syftet med serien är att rädda något av vårt kulturarv från glömskan och ”under anspråkslösa men vederhäftiga former tillgängliggöra ett material som är svåråtkomligt för ett allt större antal människor”. Detta är en synnerligen lovvärd ambition värd allt stöd och uppmuntran. *Quod bonum felix faustumque sit!*

Johnny Strand

FLORA DANICA. År 1761 utkom det första häftet till vad som skulle komma att bli det mest omfattande illustrerade floraverket i världen: det danska praktverket *Flora Danica*. Enligt planen skulle *Flora Danica* omfatta alla vildväxande växter i det danska kungariket, som vid starten inbegrep Norge (fram till 1814) och några tyska hertigdömen (fram till 1864). Arbetet avslutades först 1883 och kom att innehålla totalt 3 240 kopparsticksplanscher. Floran finansierades av kungahuset, initialt av Fredrik V genom det år 1752 inrättade botaniska forskningsinstitutet Kongelige botaniske Anstalt. Syftet med floran var att öka kunskapen om inhemska växter och deras nytta hos allmänheten, för att i förlängningen gagna landets ekonomi. Därför överlämnades friexemplar till landets biskopar, för utdelning till präster och lärda skolor. Som motprestation förväntades mottagarna lämna upplysningar från sina regioner till Det Kongelige botaniske Anstalt. I Danmark är *Flora Danica* numera mest känt genom den exklusiva servisuppsättning som började tillverkas 1790 med kopparsticken som förlaga.

När arbetet påbörjades saknades en förteckning över vilka arter som växte i det danska kungariket, och man kunde därför inte veta hur omfattande det skulle bli. Att det skulle ta 122 år innan det fullbordades hade dock ingen kunnat ana. Enligt planen skulle verket årligen utkomma med ett häfte om 60 planscher och även om den takten inte hölls fortsatte utgivningen trots statsbankrutter och landavträdelser. I den ursprungliga planen ingick en textdel som skulle behandla botaniken, samt växternas nytta och skadeverkningar, men den kom inte att fullföljas. Endast de ark med kortfattade textupplysningar om artnamn och fyndplats som medföljde varje häfte kom till stånd. Den första utgivaren, Georg Christian Oeder, hann slutföra 600 planscher, vilket motsvarar cirka en femtedel av hela verket, innan han år 1772 avsattes i samband med Johann Friedrich Struensees fall. Oeder ersattes av zoologen O. F. Müller, och därefter följde sex olika botanister fram till verkets avslutande 1883.

Med sina 3 240 planscher i folioformat är *Flora Danica* ett mastodontverk. Med sina 250 planscher är även Henning Knudsens *Fortællingen om Flora Danica. Illustreret med 250 oprindelige Flora Danica-tavler* (Köpenhamn: Lindhardt og Ringhof, 2014) ett mastodontverk sett till format och vikt. Det är inte ett verk man tar med sig ut på strövtåg i naturen. Det är inte ens ett verk man enkelt sitter med i läsfåtöljen. Det kräver ett stadigt bord om man vill läsa och betrakta längre stunder. Knudsen är mykolog och föreståndare för Statens Naturhistoriske Museums bibliotek som inrymmer det tidigare Botanisk Centralbibliotek, grundat 1752 för att rymma all referenslitteratur som krävdes till arbetet med *Flora Danica*.

Efter en kortare inledning om *Flora Danicas* utgivningshistoria följer planschdelen, där varje art åtföljs av en text som delvis kan ses som ett slags dansk botanisk kulturhistoria, med upplysningar om växternas utbredning och historia i Danmark. I *Flora Danica* var texten till de enskilda arterna kortfattad, endast några rader till varje plansch, eftersom tanken var att en särskild beskrivande publikation skulle utges. På de enskilda planscherna finns ingen uppgift om växternas namn, endast ett nummer som hänvisar till den inledande texten. Växterna avbildades i naturlig storlek, oftast med en art per plansch, för att ägarna senare skulle kunna lägga dem i lämplig systematisk ordning, som i ett herbarium, när tillräckligt många blivit utgivna. Verket började ges ut innan Linnés system hade fått sitt genomslag och Georg Christian Oeder var inte heller någon linnean. Oeder var född i Bayern och var elev till den berömda schweiziske naturvetenskapsmannen Albrecht von Haller, dåtidens mest framträdande motståndare till Linnés växtindelnings-system. I praktiken kunde planscherna omplaceras vid behov då systematiken omstrukturerade växtriket. För att de skulle bli behändiga och bläddringsbara som böcker bands de dock vanligen in i den ordning de kom ut, det vill säga helt utan botanisk ordning. Att vänta tills samtliga häften utkommit för att därefter sortera och låta binda in dem hade av naturliga skäl blivit problematiskt.

Knudsen har disponerat sitt urval i nio olika kapitel. Liksom i varje enskilt häfte av *Flora Danica* inleder han sitt verk med särskilt vackra och karakteristiska arter, ”Den smukke flora”. De mest uppseendeväckande växterna skulle snabbt fånga läsarens intresse. Därefter följer i återutgivningen ”Fra alle vore riger”, med exempel på arter från det tidigare geografiskt omfångsrika kungariket Danmark med Grönland, Island, Färöarna, Norge och Slesvig-Holstein. När man vid det skandinaviska naturforskarmötet år 1847 bestämde att även

ta med svenska växter, för att göra floran skandinavisk, var det därför endast ett fåtal arter som behövde kompletteras, främst sådana från östra Sverige med Öland och Gotland.

Att ge ut samtliga växter i ett land förutsätter att man känner till alla växter i landet. *Flora Danica* innebar därmed samtidigt en kartläggning av den danska floran. Det innebär dock en definitionsproblematik, vilket alla som vill ge ut en fullständig flora, oavsett geografisk utbredning, ställs inför, dels beroende på artbegreppet, dels på vad som ska räknas som en inhemsk art. Under rubriken "Den dynamiske flora" presenterar Knudsen exempel på arter som inte längre finns kvar eller är på väg att utrotas i Danmark. Kapitlet "Nytteplanter" innehåller nyttoväxter, vilka med tanke på den ursprungliga floras ekonomiska syfte var särskilt viktiga i verket. Härunder har Knudsen valt att placera snapsörter, medicinalväxter, giftiga växter och ogräs.

I "Den varierede flora" visar Knudsen den stora variationen av arter som vid utgivningen ingick i växtriket, det vill säga även svampar och bakterier. Mykologin var då outforskad och därför finns en del felaktigheter i avbildningen och beskrivningen av svamparna. År 1841, vid den fjärde utgivaren Jens Wilken Hornemanns död, gjordes en utredning av det då 80-åriga verket. Resultatet blev en kunglig resolution där det bestämdes att verket skulle bestå av totalt 50 häften med 3 000 tavlor med alla danska kärlväxter, men att mossor, alger, lavar och svampar skulle begränsas till ett representativt urval.

De planscher som avbildas i *Fortellingen om Flora Danica* är reproduktioner av de så kallade mönsterarken, det vill säga de avdrag som färglagts av konstnären och granskats och godkänts av utgivaren för att sedan användas som förlaga vid koloreringen av de olika exemplaren av verket. De flesta av dessa mönsterark är bevarade, men alla är inte original. Även många av kopparplåtarna finns kvar, däremot finns endast ett fåtal originalakvareller bevarade. Varje utgivare presenteras utförligt, medan illustratörerna enbart nämns med namn i slutet av boken, totalt fyra stycken, trots att det framförallt är planscherna som gjort verket berömt. De första elva häftena illustrerades av Martin Rössler, och de överfördes till kopparstick av hans far, Michael Rössler. Far och son Rössler hade hämtats från Tyskland, liksom Oeder, då det varken ansågs finnas någon lämplig dansk botanist eller någon tillräckligt skicklig konstnär i Danmark. Att även enstaka andra illustratörer varit verksamma framgår av texten till norna, *Calypso bulbosa*, som inte finns i Danmark. Knudsen anger att förlagan delvis är målad av hustrun till den svenske botanisten N. J. Andersson (anges felaktigt som A. N. Andersson i

texten, korrekt i listan över florister längst bak i boken), det vill säga Amanda Andersson, som var verksam som illustratör till makens arbeten.

Fortellingen om Flora Danica är ett vackert och påkostat verk, men ett urval är alltid ett urval och det avspeglar författarens intressen. Vilka arter får exempelvis vara under ”Den smukke flora” och vilka under ”Den varierede flora”? Henning Knudsen anger inte vilka urvalskriterier han har haft och därmed blir syftet oklart. Å andra sidan kan en utgivare aldrig helt förutse en boks kommande användningsområden. *Flora Danica* uppnådde aldrig sitt upplysningssyfte. Genom återutgivningen sprids nu en del av bilderna i större upplaga, vilket kanske kan öka växtkunskapen bland allmänheten. Med tanke på det nya nordiska kökets intresse för att använda vilda växter i maten kan det därmed även uppfylla det ursprungliga ekonomiska syftet. De flesta växter som förekommer i Danmark finns även i Sverige, men den tillhörande texten gör Knudsens verk mer intressant för danskar än för svenskar. Huvudvikten i detta verk är dock, liksom i det ursprungliga, själva planscherna och för att uppskatta dem finns inga språkliga eller nationella gränser.

Gunilla Törnvall

DEN FÖRSTA FOODIEN. Kungliga skogs- och lantbruksakademien fortsätter sin bokutgivning genom att i en praktvolym publicera Bengt Bergius *Tal om läckerheter* (KSLA, 2015), ursprungligen hållet för Vetenskapsakademien 1780. Med företal av Gunnar Broberg och Bengt Jonsell, och en längre introduktion av bokens redaktör Jakob Christensson tas läsaren med på en närmare sexhundraårig utflykt i det sena 1700-talets vetenskapliga front på det kulinariska området.

Bengt Bergius var liksom sin broder Peter Jonas en av centralgestalterna i det sena 1700-talets Vetenskapsakademi. Båda oerhört ambitiösa. Bergius ägnade under tidigare år sina mödor åt mera nyttoinriktade sidor av livsmedelsområdet som ängsskötsel och lanthushållning, förutom sitt ordinarie arbete som bankokommissarie. Men uppenbarligen fanns det hos den närmast maniskt arbetande mannen också plats för de mera njutningsfyllda aspekterna på mat och dryck. Även om han i texterna inte är blind för sådant som näringsinnehåll eller ekonomiska aspekter är det gommens upplevelser av födoämnen som står i fokus. Sakligt redogör han för vad olika resenärer tyckt om de kulinariska kvaliteterna på växter och djur, och också ofta till-

lagningsrekommendationer eller vad som brukar serveras tillsammans med födoämnet. Till skillnad från andra tidiga gastronomer som Brillat-Savarin, Talleyrand och Grimod de la Reyni  res har Bergius befriande lite av normerande omdömen. Han är ingen gastronom som ser som sin uppgift att kultivera folks smak, snarare är han genuint nyfiken på vad som faktiskt kan anses välsmakande.

Att nyutgåvan kommer just nu är knappast någon tillfällighet. Intresset för läckerheter är betydligt större än någonsin tidigare, och den avvaktande och oftast skeptiska hållning till kulinariska utsvävningar som funnits inom akademien har till sist försvunnit. Påfallande mycket i texten känns modernt. Redogörelsen för de olika källorna i de ofta mycket långa fotnoterna, liksom diskussionerna av olika källors tillförlitlighet hade kunnat passera med gillande även på ett seminarium idag. Visserligen g  r Bergius viss skillnad mellan olika sagespersoner, han föredrar dem som ”i kr  slighet blivit uppfödda och sålunda f  r  rvat sig fin smak” framför den som aldrig haft tillfälle att smaka läckra saker, men det är knappast en orimlig ståndpunkt. Inte heller att han litar mer på en tracteur i Paris än en g  stg  fvare i Trosa.

Men framför allt är det ämnet som känns nutida. Letandet efter det ätbara, och framför allt det läckra känns igen från många nutida reseskildringar. Den som l  st Mons Kallentofts *Food Junkie* (2013) eller något annat i foodiegenren förstår vad jag menar. Det är ett ständigt sökande efter nya läckerheter, med öppet sinne oavsett var i världen ursprunget finns. Framför allt när det gäller växter diskuterar Bergius utförligt olika odlingsplatser och vad lokalbefolkningen anser om smakerna. Givetvis filtrerat genom de företrädesvis europeiska resenärer som Bergius citerar, men dock.

Den främsta skillnaden med nutida ”foodies”   r snarare att Bergius inte själv smakat särskilt mycket av det han skriver om. Medan Kallentoft åker jetplan och besöker finkrogar och gatust  nd i fjärran länder, sitter Bergius på sin kammare, plågad av magbesvär och plöjer igenom en enorm mängd litteratur och g  r noteringar. Eftersom arbetet blev för betungande och Bergius dog innan han var klar, fick hans bror Peter Jonas och Samuel Ödman sammanställa materialet till publiceringsbara manuskript f  r växt- respektive djurriket. De fick göra en hel del arbete. Även om talet i sig   r så långt att det skänker stor respekt för åhörarnas förmåga att sitta och lyssna till det, tar fotnoterna upp den största delen av volymerna, och   r f  r övrigt oftast både mer informativa och underhållande   n brödtexten. L  ckerheterna var för Bergius ett arbete som ständigt sv  llde. Förutom sitt arbete som bankokom-

missarie lade han ner ett enormt arbete på att plöja igenom litteratur och sammanställa materialet, liksom han tidigare gjort på att egenhändigt skriva av brev och andra källor från arkiven, ett arbete som pågick under trettio år och som nu fyller tjugo band.

Att ägna sig åt bokliga studier av läckerheter må låta som en ofarlig selsättning, men kombinationen av hårt arbete, stillasittande, och möjligen också vissa praktiska tester av läckerheter tog ut sin rätt. Plågad av hemorrojder och tarmvred avled Bengt Bergius 1784 innan manuskriptet var publiceringsbart. Frågan är om han någonsin hade blivit klar. I ärlighetens namn finns det många sorters läckerheter som aldrig tas upp. Delen om växtriket behandlar huvudsakligen frukter. Där är han å andra sidan desto mer utförlig. Inte ens den mest välsorterade stormarknad kommer idag upp i en bråkdel av de av Bergius relaterade frukterna. *Tal om läckerheter* skulle mycket väl kunna användas av frukt- och gröntansvariga på ICA när de vill vidga sitt sortiment. Här har de en närmast outsärlig källa till sortimentsutvidgning, dessutom med färdiga smakbeskrivningar som bara väntar på att infogas i stormarknadernas foldrar med helginspiration. Vad gäller djurriket är det nog snarare lyxrestauranger som kan dra nytta av boken. Noma fick mycket uppmärksamhet när de serverade bäver på menyn, men det hade inte överraskat Bergius. Han behandlar bäver, liksom sadeldelfin, lammgam, elefant, svartbjörn, flamingo, marsvin, tandsjöping och murmeldjur, för att bara ge ett lite axplock av de animaliska läckerheter som Bergius går igenom.

Bergius levde i den första stora globaliseringsvågen, när livsmedel från jordens alla hörn började färdas i betydligt större skala än tidigare. Varor som socker, kaffe och te började långsamt omvandlas till vardagsvaror på de välbemedlades bord, och allt mer även av den inhemska produktionen inlemades i penninghushållningen. Även om Bergius på det stora hela är positivt inställd till globaliseringen har han kritiska synpunkter på den moderna livsmedelsproduktionen. Han citerar källor som hävdar att giriga trädgårdsmästare bevattnar meloner för mycket för att få upp storleken på bekostnad av smaken. Kritiken mot vattniga växthustomater och hetsade färskpotatisar är alltså inget nytt, om nu någon trodde det. Tvärtom finns det nog få områden där nostalgin fått så fritt spelrum som inom gastronomi. Idén om att maten var bättre förr är en stark föreställning, om än på det stora taget felaktig.

Vad är då en läckerhet? För Bergius är det något som då en frisk människa förtär det ”på ett ljufligen förnöjande sätt retar dess nervpapiller på tungan och i gommen”. Han påpekar också att läckerheten förhöjs då en behaglig

lukt tillkommer. Han var således väl bekant med både smaklökar och aromernas betydelse. Hans indelning av grundsmakerna är intressant och inte helt i överensstämmelse med den nutida sensoriken. Där denna endast erkänner smakerna sött, salt, surt, beskt och umami, gör Bergius en annan indelning som bygger på vad som uppfattas som läckert eller osmakligt. Han hävdar att det är bland det som smakar sött, syrligt, salt, fett eller kryddaktigt som läckerheterna främst står att finna, medan det som är strävt, skarpt, härsket, hett och brännande, ruttet eller fade och osmakligt i allmänhet inte älskas för smakens skull. Men undantag finnes, medger Bergius, som är väl medveten om att det inte finns några självklara gränsdragningar mellan vad som uppfattas läckert och osmakligt.

Olika kulturell bakgrund gör att livsmedlen uppskattas olika. Om tumlarna skriver Bergius att dess kött sägs vara svart, hårdsmält och likt gammalt kokött, men då det trots allt äts med begärlighet i Finnmarken förtjänar de en plats bland läckerheterna. Bergius är heller inte omedveten om den gamla sanningen att hungern är bästa kryddan och han (eller möjligen hans renskrivare Ödman) hävdar att det för tumlarna liksom annat ätligt gäller "att vanan gör dem drägelige och nöden läckra". Och om smöret konstaterar Bergius att i länder med annat klimat och bete kan det bli lika illasmakande som det i Norden är läckert. Manteca, som kokas ur boskapens kött och märe i Sydamerika är där ett bättre alternativ än smör. Det är en matens kulturell relativism som känns uppfriskande i en tid där ätandet tillhör de få områden där moraliserande baserat på kulturella normer är fullt accepterat när det gäller till exempel sockerkonsumtion och barnfetma.

Utöver inledningarna och själva de ursprungliga volymerna om växt- respektive djurrikets läckerheter är boken försedd med utdrag ur Bergius excerpter, alltså de avskrifter han gjorde ur de många reseskildringar som var hans huvudkällor. Därutöver finns en imponerande litteraturförteckning och sak- och personregister, för den som inte förtröttats av Bergius omfångsrika texter och vill fortsätta fördjupningen i ämnet. Boken är illustrerad med främst planscher som funnits i det Bergianska biblioteket som donerades till Vetenskapsakademien och nu är deponerat vid Stockholms universitetsbibliotek. Bokens redaktör och övriga som gjort bokens utgivning möjlig förtjänar stor uppskattning av dem som inom eller utom akademien intresserar sig för mat, både som historia och som nutida njutning.

Håkan Jönsson

Varia

TRÄDGÅRDAR. Det finns trädgårdar av alla slag. Ronny Ambjörnssons *Den hemlighetsfulla trädgården* (Bonniers, 2015) bär den vida undertiteln *Om trädgårdar i litteratur och verklighet*. Det är en liten tänkebok över trädgården i vår historia och våra liv. Det är också en bok lättad från historikerns krav att skriva kronologiskt och utifrån geografiska gränser. Ambjörnsson rör sig i fri prosapromenad och närmar sig så de stora lärdomsdjupen. Trädgården visas vara både ett livsprojekt och en säsongsslek. Den är platsen för den medeltida kärlekslyriken, men också reservskafferiet under beredskapsåren. Trädgården uppfostrar oss om vad som är hållbart, vad som är vackert och vad som fungerar. Vi är alla mer eller mindre barn av Kindergarten. Poesin är full av trädgårdsmetaforer, naturen ger känslan ett språk, i västerlandet, men också i Orienten. Ambjörnsson skriver lika gärna om sin morfars trädgård som Swedenborgs lusthus och kinesisk odlarvisdom. En för ovanlighetens skull tillbakadragen Linné skymtar. Det en bok att söka sig fram genom, lämpligt nog försedd med minnessnöre.

Trädgårdslitteraturen tjänar främst som handledningar över vad som kan vara användbart för villaägaren med gröna fingrar. Reportage över svenska och utländska trädgårdar fyller tidskrifter och dagspress. Den gröna lyckan är gammal, fylld av öden och historia. Flera tidskrifter ägnar sig åt trädgårdshistoria. I ett nummer av *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 2015:2 (red. Gert Jeppsson) erbjuds gedigen forskning om slottsträdgårdar, de vid Uraniborg, Maltesholm, Macleans Svaneholm och Johanneshus slottsträdgård i Blekinge. Åk dit men läs gärna på först.

Botan i Lund firar 150 år: Bygget av växthusen startade 1862, men man kunde plantera i dem först tre år senare. Grundare var Jacob Georg Agardh, son till Carl Adolph Agardh, algologins grundare. 1868 fanns redan 5 900 arter på plats (mot i dag ca 7 000). Botan är en kär plats för Lundaborna till vars ekonomi kommunen äntligen också bidrar, med systematiska fält, gräsmattor, dammar, det åttakantiga Agardhianum och en mystisk sfinx. – För att undvika missförstånd: studenten Linnaeus rörde sig i den gamla botaniska trädgården i Lundagård, där magnolierna blommar till sista april.

SMAKRIKT! "Säg smultron och du får ett leende till svar", skriver Lotte Möller i sin nya bok *Smultron* (Arena, 2015). För att parafrasera en av hennes tidigare, också mycket prisvärda böcker: "Säg citron och munnen förvrids".

Böckerna är likartat uppbyggda, vandringar i naturen och kulturen över långa tidsrymder och vid geografi. Smultronet, *Fragaria vesca*, har det där magiska "m"-et i sitt namn, som bara det låter gott. Fram stiger minnen av sommar och lycka. I linneanska sammanhang tänker man förstås på dess medicinska användning mot gikten vad som vördig arkiatern beskrev i sin avhandling om växten 1772 (översatt och återutgiven i serien Valda avhandlingar). Ändå blir Linné som fragarian överflyglad av den unge fransmannen Antoine Nicolas Duchesne, hans unge korrespondent. De betygade varandra sin högaktnings men det var Duchesne som skrev den grundläggande smultronmonografen (Nils Hylander skrev en uppsats om denna kontakt i *SLÅ* 1945). Och det är Lotte Möllers merit att ha satt in smultronet i historien. Sakkunnigt leder hon läsaren runt och vittjar mytens och nyttans smultronställen. Det bli en rik kulturhistoria, fint producerad av förlaget. Ett bär har fått sitt välsmakande äreminne.

ANIMAL TURN. Liv Emma Thorsen, *Elephants are not picked from trees. Animal biographies in Gothenburg Natural History Museum* (Aarhus University Press, 2014). I fyra kapitel beskriver Thorsen lika många djurs biografier fram till det de står uppstoppade inför besökarna på Göteborgs naturhistoriska museum: ett om en gorilla, ett om en makak, ett om en vilsekommen valross, ett om en nedlagd afrikansk elefant. Tidsspannet är 1906 till 1948. Vi får följa jakten eller infångandet, transporter och ekonomi, taxidermi och montering, pressuppmärksamhet, samspelet mellan museiledning och storviltjägare utifrån korrespondens, tidningsklipp och fotodokumentation. Det är en typografiskt vacker och innehållsligt sorglig bok som handlar om utrotningshotade arter, djurplågeri och rent geschäft. Thorsen höjer sällan rösten men boken är oundvikligen en kritik över en epok i museiväsendet kännetecknad av kolonial och animal exploatering. Djuren har fångats i museet, "mounted animals are life without breath", men de släpps fria genom sina berättelser.

En bok av annat slag men som också är en hedersbetygelse för djuren är Nils Bergendals och Peter Törnqvists *The name of us* (Journal, 2014). Det är en fotobok om hur djuren packas ner när zoologiska museet i Lund, grundat 1735, flyttade från sitt hus på Helgonabacken från 1916 till de modernare magasinerna på Gastelyckan. På svartvita bilder står skeletten och bligar på oss, eller tittar upp bland frigolitkulorna. Där ligger den berömda pungdjävulen bredvid en jättehummer. Där står älgen, inte bland furor som hos Liljefors utan mitt i en emballageskog. Som en gång praktikant på museet och som ättling till gamle

zoologiprofessorn David Bergendal minns fotografen Nils Bergendal hur det var. De svart-vita bilderna ger djup och värdighet åt skeletten. Formgivningen är attraktiv i blindpressat band modell mitten av 1800-talet.

Båda böckerna ovan handlar om vad som ligger i titeln på en uppmärksamrad bok av M. J. S. Alberti, *The afterlives of animals* (2011). Ett annat exempel är en uppsats i *Nordisk museologi* 2014:1 om hur 1700-talsmuseer i Spanien placerade fokus på myrsloken. Man kan också tala om *The animal turn*, titeln på en bok utgiven Pufendorfinstitutet i Lund med undertiteln *Human-animal relations in science, society and culture* (2014) där ett dussin forskare redovisar arbetet inom ett gemensamt projekt. Fokus ligger på samtida etiska perspektiv. Av historiska inslag ska nämnas Kristina Jennbert om djur och arkeologi, Monica Libell om begreppet antropomorfism och Philip Armstrong om "animals and wonder" i bestiarierna, hos Borges och Foucault. Fler bidrag på andra håll kunde nämnas, här Ingvar Svanbergs och Leif Lindins uppsats om fåhundar – inte skällsordet – i *Saga och sed* 2014. Svanberg solospelar i en uppsats om påfåglar i svensk högreståndsmiljö i *Svenska landsmål* 2014. Båda uppsatserna är resultat av projekt finansierat av Uppsala universitet och Traditionsvetenskapliga nämnden vid Svenska Litteratursällskapet i Finland – som gör mycket gott.

UTSÖKTE SAKER. Björn Dals *Bröderna von Wrights fågelverk* (Orbis pictus, 2014) behandlar dels Magnus och Wilhelm von Wrights förnämliga *Svenska foglar* (1828–1839), dels Einar Lönnbergs text till utgåvan 1917–1929. Den bibliografiska genomgången dominerar, men det ska också sägas att det är en välskriven och faktarik och även personlig betraktelse över tidens och bokmarknadens villkor, om hur boken en gång var förbehållen fåtalet men nu dumpas i containrar. Dals bok är utgiven som *Utsökte saker. Första flocken*. Den inledande dedikationen lyder: "Detta arbete vänder sig särskilt till den lilla skara bokvänner som läser bibliografi som poesi." Du är alltså utvald, men eftersom upplagan bara är sjuhundra exemplar, så skynda!

SÅ VAR DET! Gudrun Nyberg har tidigare skrivit två böcker om göteborgsläkaren Christopher Carlander, vidare bland annat i snabb följd givit ut arbeten om Clas Alströmer och naturalhistorikern Bengt Euphrasén. I *Lärda mäns döttrar* (Carlssons, 2015) följer hon åtta kvinnors öden från vaggan till graven, deras uppväxt, giftermål, barnsäng, husmor, änkestånd, avtynande, död och bouppteckning, efterlevande och så vidare. Det är historier nära livet och

nära döden, bara undantagsvis glansfulla. De lärda bröderna står för berömmelse och framgång, första studien handlar Christina Rebecka Bergia, syster till Petter Johan och Bengt, den senare med välförtjänt berömmelse för sitt magnifika *Tal om läckerheter*, den sista om Anna Magdalena Solander, syster till Daniel på resa med Cook eller på plats i Londonsocieteten. Historien tilldrar sig främst under senare halvan av 1700-talet och på olika platser, i Lund, Åmål, Stockholm, Uppsala, Piteå, och Ijo i finska Österbotten. Miljön är i flera fall prästakället och ämbetsmannaklassen, men därför inte överdåd. Och bara för att platsen verkar oansenlig så saknas inte dramatik, så i fucking Åmål med lönskalägen, ekonomiska oegentligheter, ond bråd död, stor kärlek. Maria, systemen till linneanen Erik Gustaf Lidbeck, blir blott femtonårig med barn med Anders, sonson till borgmästaren. Men farfar avstår sitt ämbete till Anders och Maria blir borgmästarinna. Vi får följa fortsättningen i det fallet liksom andra, Gudrun Nyberg har hittat källorna, brevväxlingar, rättegångshandlingar, tidningsmaterial, bouppteckningar, viss sekundärlitteratur, men den saknas oftast. Vad vi oftast missar är just vad titeln kanske tycks lova, systrarnas lärdom. Men sådan ska knappast vänta oss, tid saknades, det var inte systrarnas uppgift. Nyberg följer spåren, kommer sina systrar nära men visar dem respekt och moraliserar inte. Någon skulle kanske klassificera boken som en genealogisk utredning, och det är den också i god mening. Det handlar om det viktigaste av nätverk, familjen, och om hur det slits sönder av det ena eller andra skälet, material som kan likna det Linné samlade i *Nemesis divina*. Registret upptar nästan tusen namn. Men alla är kommenterade. Rätt läst borde Gudrun Nybergs bok vara basvara för den sjuttonhundratalsintresserade och säger som sådan mer än många akademiska avhandlingar: så var det nämligen att vara syster, kvinna och människa på 1700-talet.

RESOR. Carina Lidström, *Berättare på resa. Svenska resenärers reseberättelser 1667–1829* (Carlssons, 2015). Ämnet är stort och genren konstigt nog förbisedd, i vart fall har det hittills saknats ett helhetsgrepp (fortfarande rolig läsning är Olle Hammarlunds *Resan till Paradiset*, 1970; läs också Jakob Christenssons *Konsten att resa*, 2001). Läsaren får mycket: nästan 650 sidor och ungefär lika många noter baserade på en litteraturlista med motsvarande antal nummer, här till ett åttiotall färgbilder. Vi introduceras i en rad författarskap, varav säkert för de allra flesta några ännu nya och fräscha. Vi uppmärksammas på en genre av stor betydelse, vi leds in i en värld som den var då, i Sverige och på andra håll i världen.

Bokens titel innehåller några flertydiga ord. Vad är en "resa", vad är en "berättelse", förstås vad betyder tidsgränserna? För att förtydliga vad som finns med och vad som kan saknas: årtalen markerar utgivningen av reseskildringar från Nils Mattson Kiöpings *Resa* tryckt på Visingsö 1667 till Maria Lindebergs resebrev från Paris 1827, alltså från barock till begynnande realism och industrialism. Om man så vill hade skildringen kunnat börja med Ansgar (enligt Rimberts *Vita Ansgarii*) eller Petrus de Dacias resor till studium generale i Köln, eller Heliga Birgittas resa till det heliga landet (tryckt i första i Lübeckutgåvan av *Revelationes*) eller sammandraget i likpredikan över Bengt Oxenstiernas resor i Persien på 1610-talet, publicerad i Sven Hedins biografi över Resare Bengt. Genom bokens omfång kan man tro att allt är med. Här följer ytterligare några förtydliganden. Det är av svenskar i Sverige tryckta skildringar som ingår, och med tryckt menas som enskild utgåva, vilket betyder att till exempel Urban Hiärne inte nämns fast hans norrländska resa kom ut inom tidsgränserna (i *Nya Svenska biblioteket* I:2, 1762), inte heller Göran Rothmans resa till Tripoli (*Nya lärda tidningar* och *Sammlaren* 1774 och 1775). Periodica är alltså en nivå som inte ingår i undersökningen. Inte heller ingår otryckt material, vad våra arkiv fortfarande gömmer. Av antydda skäl upptas till exempel inte den rad svenska sjuttonhundratalsresenärer i Ryssland, som behandlas i Maria Nymans färskas avhandling *Resandets gränser* (se SLÅ 2013, 144 f.). Gränsen mot den omfattande topografiska genren kan vara flytande, men upprätthålls med hänvisning till relativt färskas avhandlingar av Maria Adolfsson och Mattias Legnér. Upptagna är de skrifter som räknas in genom Kungliga bibliotekets klassificering. Bredden blir ändå mycket stor, men avgränsningen till svenska resenärer gör att översatt reselitteratur inte märks. Det blir särskilt märkbart mot slutet av den behandlade perioden där en så utomordentligt produktiv person som Samuel Ödmann helt saknas (det är därför inkonsekvent att kanske trettio icke-svenska illustrationer ingår). Med begränsningen till de tryckta alstren kunde man ha förväntat sig mer om de eviga förläggar- och boktryckarproblemen, alltså mer bokhistoria. En central person som Lars Salvius nämns bara i förbigående.

Det här är en litteraturvetenskaplig studie som alltså avgränsar sig mot andra perspektiv. Som redskap använder sig Lidström av begreppet "persona", som indelar resenärerna i fyra grupper: "Äventyraren" (Kiöping i Persien), "Mannen på plats" (Klas Rålamb i Turkiet, Maria Lindeberg i London), "Naturalhistorikern" (Rudbeck den yngre i Lappland, Linné på Öland-Gotland),

”Esteten” (Ehrensverd i Italien, Linnerhielm i Sverige). Begreppet skapar en linneansk klassificering av närmast essentialistiskt slag. Är Kiöping ”äventyrare”, är Ehrensverd ”estet” – och inget annat? Begreppet skapar kanske onödigt reda i texter som gärna får vara just mångsidiga. Författaren redovisar noggrant hur hon gått till väga, det blir många ”jag har valt” så hennes egen ”persona” finns i hög grad med genom berättelsen och ska väl rubriceras som ”litteraturvetaren”, men också ”bibliografen” med sinne för textens förhållande till icketexten, stilsort, band, illustrationer med mera. Paratexter ska förstås uppmärksammas, men tar också mycket plats från innehållet. På nytt, mer kunde ha gjorts av de bokhistoriska ramarna. Den avslutande forskningsredovisningen är omfattande och nyttig men – på nytt – det är inte svårt att lägga till. Sven Rydbergs massiva avhandling om svenska studieresor till England saknas, likaså Lars Lindholm om Johan Henrik Lidéns stora studieresa, och en som länge intresserade sig för den förlinneanska resan, C. Vilh. Jacobovsky, med utmärkt spårinne för undangömda författarskap.

I ett företag av den här storleksordningen kan den gnetige recensenten alltid slå ner på detaljer och förstora dem. Han skulle till exempel vilja se mer om resans villkor och vedermödor: utrustning, vägar, härbärgen, gränser, väder, väntan på vind, språk, resehandledningar – här finns att tillgå Bosse Bergmans purfäriska *Lustresandet geografier – reseguider och turism 1700–1950* (Korpen, 2015). Problemet och styrkan i Lidströms arbete är förstås bredden, som alltså ytterligare kunde expandera. Men utan tvekan är Carina Lidströms lärorika, sakrika och noggranna arbete en aktningvärd arbetsprestation, som öppnar grinden till epokens världskarta.

TURISM. Johan Linders avhandling i konstvetenskap vid Stockholms universitet, *Den lokala profilen. Person, plats och kulturarv* (2015), är uppdelad i fyra fallstudier, det första om Selma Lagerlöfs Mårbacka, sedan om Linnés Uppsala och Råshult, om Mått-Johanssons Enköping och sist om Kurt Wollanders Ystad. Det handlar om historiebruk, hur kommuner lanserar sina storheter och hur turisten förväntas konsumera kulturarvet. En avslutande lång inventering ”av förekomsten av för avhandlingen potentiellt intressant personbaserad platsmarknadsföring på svenska kommuners hemsidor” visar ämnets omfattning också utöver den valda kvartetten. Var och en av de fyra ägnas ett tjugotal bilder plus ett fyrtiotal sidor text om deras lansering. Om Linné-gestalten sägs att ”den sammanfattar flera maskuliniteter i äventyraren, forskaren, karriärlisten, akademikern.” (77), och att gestaltningen drygt 135

år sedan musealiseringen inleddes av Hammarby är den samma. Summerande: "Den grundläggande ambitionen att bredda bilden av honom har i allt väsentligt misslyckats" (160). De försök till förändring som skett har inte påverkat produktionen av en "hegemonisk maskulinitet" (begreppet efter genusforskaren Raewyn Connell). Här med ett längre citat: "De maskulina myter som finns inskrivna i Linnés biografiska berättelse – och som uttrycks i museer och monument – understödjer och ger legitimitet åt skildringen av fattigdom, äventyr, akademi, banbrytande upptäckter. [...] Dessa gestaltningar av Linné förstärks ytterligare då de knyts till platsmarknadsföringen vars krav på snabba, lättfattliga budskap försvårar eller omöjliggör mer nyanserade beskrivningar." (170). Avhandlingens sägs sluta med en paradox: "Det materiella kulturarvet förändras, men det immateriella förblir orört, trots att de existerar i kraft av varandra." Så vad ska Uppsala Linnéminnen göra för att bryta Linnés hegemoniska maskulinitet och för att tillmötesgå Doktor Linder?

Skriven i en annan mer modest tradition är Olle Ekstedts *Linné i Växjö* (Vinga förlag, 2014) utgiven med syftet att staden ska göra mer för sin store son. Den lilla skriften ger snygga översikter av tiden och människorna. Inte minst om de senare, om släkt och om skolkamrater, ges värdefull information. Ytterligare framställningar finns på annat håll, i Fries gamla biografi och i uppsatser av Olof Selling och Telemak Fredbärj i denna årskrift (1960 resp. 1970–1971), men författaren kan sitt ämne, skriver väl och har ett gott syfte.

GARDEN MEETING. Michael Joyce, *Foucault, in Winter, in the Linnaeus Garden* (Starcherone Books, Buffalo NY 2015). "In this polylingual, operatic fantasy comprised of invented letters, most of them unsent, set in Sweden during February 1956 while Foucault was undergoing a Swedish winter, the philosopher finds himself not just researching, but living through his work to come, Madness and Civilization." Written in Uppsala, France and New York Joyce uses a macaronic language: English, sometimes French and German, occasionally Swedish, even "dalmål", all through comprehensible and to the reviewer's surprise correctly spelled (well, there must be a few mistakes). Meandering sentences captures the essence of a very versatile intellect. It is fun and educational, to be observed as something exotic and foreign. As Foucault's famulus we meet Jean-Christoph Öberg (the future Swedish ambassador in Hanoi) as well as francophiles at the Maison Française, Sankt Johannesgatan 22 or at Ofvandahls Konditori. Despite its title the Linnaeus

Garden figures only once but the novel is still very well worth reading considering the possible influence the great taxonomist exerted on Foucault's *Les mots et les choses*. The hero moves in the Uppsala geography which strangely corresponds to Linnean geometry.

Gunnar Broberg

I LODJURETS ÖGA. Av alla kreatur har lodjuret den bästa synen, föreläste Linné. Så skarpt kan inte människan se med det nakna ögat. I *Märkvärdigheterna uti insecterna* (1739) skriver han: "Vi have ej fått Ögon skarpa som Loen, men omtanken har lärt genom Tuben se fläckarna i planeterna och genom Mikroskoper se ådrorna i Lusen." Lodjuret fick namnet *Felis lynx*, anspelade på argonauten Lynceus i den antika mytologin som kunde se genom väggar. Den skarpsynta lon omnämns av Plinius och i Sverige av Forsius, och i den svenska folktron kunde hon (ja just hon, för lodjuret var ett kvinnligt djur) likt Lynceus se genom timmerväggar. I Italien efter Giambattista della Porta, bildades det vetenskapliga sällskapet Accademia dei Lincei, de lodjurs-ögdas akademi. Svenska zoologer i Linnés efterföljd försökte genomskåda detta svår-sedda djurs taxonomi, morfologi och livsbetingelser. Lodjurets "eldröda ögon lysa i mörkret", skrev Sven Nilsson i *Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna* (1829). Temat om lodjurets skarpa syn, dess bärnstensgnistrande blick, dess ögon som lyser av eld, handlar om ett djur som hellre ser än blir sedd.

Lodjuret är en svensk tiger, eller "Nordens tiger" som det ibland kallas, vårt enda vilda kattdjur, ett av "de fyra stora" tillsammans med varg, björn och järv. Till skillnad från vargen och björnen är lodjuret däremot alls inte så omskrivet. Boken *Lodjuret* (Atlantis, 2014), redigerad av Roger Bergström, Kjell Danell och Ingvar Svanberg, utgör en sympatisk, tvärvetenskaplig samling texter om lodjurets zoologi, historia och etnologi, som blandar vetenskap, myt och föreställningar till en sammanhållen monografi över ett av våra mest svår-sedda rovdjur.

Volymen inleds med ett kapitel av Bodil Elmhagen och Marianne Pasanen-Mortensen om världens fyra lodjursarter, vår egen art, den eurasiska lon (*Lynx lynx*), som också är den största tills storleken, och har den största utbredningen över Europa och Asien, så den akut hotade iberiska lon (*Lynx pardinus*), och de två nordamerikanska arterna, kanadalon (*Lynx canadensis*) och rödlon (*Lynx rufus*). Danell och Bergström ger en historisk exposé över

lodjurets biologi, om dess storlek, form och utseende. En av de segdragna vetenskapliga frågorna gällde ifall den svenska lon utgjordes av en eller flera arter. I 1800-talets zoologiska litteratur finner man tre olika arter, kattlo, rävlo och varglo, baserat på lodjursskinnets variationsrikedom. Zoologen Sven Nilsson antog till en början att det fanns just tre arter, men kommer till slut fram till att det egentligen handlar om en och samma art. Karin Dirke skriver om lodjursmöten i litteraturen, om möten mellan lodjur och människa, och Katharina Leibring om lodjuret i språk och litteratur, om dess förekomster i dialekter, personnamn och ortnamn. Fångst och jakt av lodjur genom historien behandlas av Danell, Bergström och Rolf Kjellström. Lodjuret, som var ett förhållandevis lätt byte, betingade ett inte ringa värde på skinnmarknaden. Här redogörs för jakt, fällor, skinnprisernas förändringar, jakträtt och skottpengar. En intressant källa är listor på dödade djur och skinn, vilka ger en fingervisning om lodjurets förändrade populationsstorlek och utbredning i landet. Om lodjuret avbildad i konst och zoologisk litteratur skriver Gunnar Broberg. Lodjuret förekommer på Sparlösaastenens från 700-talet, i emblematik, måleri, vetenskaplig illustrationer och som symbol för seendet och skarpsyntheten. Till exempel figurerar lodjuret i Carl Clercks *Icones insectorum rariorum* (1759) – eller skulle det egentligen inte vara ett lejon eller tiger, klagade Linné när han fick se det symbolmättade titelbladet. Slutligen även två kapitel, ett om lodjur i fångenskap av Ingvar Svanberg och Stefan Jonsson, och ett annat om lodjurets situation i Sverige i dag, av Henrik Andrén och Olof Liberg, om dess bytesdjur, populationsutveckling och förvaltning. Boken om lodjuret är en ögonöppnare, man ser mer av det som inte blir sett.

David Dunér

FOLKEMEDICIN. Vi kan takke etnobotanikken for at vi kom på sporet af artemisinin, det virksomme stof i planten enårig bynke (sv. sommarmalört, *Artemisia annua*), der først blev beskrevet af Carl von Linné i 1753, og som i kinesisk folkemedicin længe har været anvendt til at behandle malaria. Halvdelen af Nobelprisen i medicin 2015 gik således til kineseren Tu Youyou fordi hun, som den første, havde opdaget og renfremstillet artemisinin til anvendelse som lægemiddel. Man behøver imidlertid ikke at rejse til de fjerne og varme lange for at finde ny medicin i planter. Mange af de planter der vokser vildt i Norden har ligeledes fungeret som lægeplanter i folkemedicinen, og

selv om selve det aktive lægemiddel i en del tilfælde er kendte, kender vi i de fleste tilfælde endnu ikke de virksomme stoffer.

Tag planten glat vejbred (sv. groblad, *Plantago major*), der med sine rosetter af store brede ovale blade, hvor de fremstående bladnerver løber parallelt med hinanden, vokser som et ustyrligt almindeligt ukrudt, ja, langs vejbredder. Det er en plante, der altid har fulgt menneskets vej. Dens frø er klæbrige og sætter sig fast under fodsålerne (det latinske *planta* betyder faktisk *fodsål*), et udmærket udgangspunkt for at sprede sig. Vejbred indvandrede til Norden på samme tid som den yngre stenalders bønderfolk, og udvandrede sammen med nybyggerne til Nordamerika, hvor den blev kaldt ”hvid mands fodspor”. Friske og let knuste blade af vejbred lagt som omslag på sår har i folkemedicinen været anvendt som et effektivt sårhelingsmiddel i Norden siden vikingetiden, hvor vejbred i *Völsunga saga* nævnes som middel mod hugsår. I en latinsk urtebog fra cirka 1450 tilskrevet Henrik Harpestræng står: ”Vejbred er en urt, som ikke forgæves kaldes Plantago, thi den læger og heler, hvad der er sønderrevet”. I Carl Gottlob Rafns *Danmarks og Holsteens Flora* fra 1796 står om *Plantago major* at ”Landmanden veed at bruge de friske Blade til at rense og læge Saar”, og i *Det danske Markukrudts Historie*, af Knud Jessen og Jens Lind, fra 1922–1923 står ”Endnu i vore Dage vil mangel Landbruger bruge dens Blade til forbindelse af Saar”.

Disse kilder og mere end hundrede andre henvisninger, som dokumenterer mere end tusind års anvendelse af vejbred som sårhelingsmiddel, ikke bare i Norden, men i hele vores kulturkreds, er at finde i en artikel i *Farmaceutisk Tidende* (nr 72, s. 505–513, 537–543) fra 1962 forfattet af Vagn J. Brøndegaard. I lyset af denne vedholdende brug af vejbred som sårhelingsmiddel er det slående at der endnu ikke er foretaget medicinske undersøgelser under kontrollerede forhold, der har verificeret effekten af vejbred, og at det aktive stof(fer) i vejbred aldrig er blevet isoleret. Måske er der en ny Nobelpris der venter på den der først gør det?

Denne artikel er sammen med mere end firs andre artikler af Vagn J. Brøndegaard nu genoptrykt i et formidabelt tobinds pragtværk med titlen *Etnobotanik. Planter i skik og brug, i historien og i folkemedicinen* udgivet 2015 af det svenske *Kungl. Skogs- och lantbruksakademien* med Håkan Tunón som redaktør. Hvad der er karakteristisk for alle bidragene er det enorme kildemateriale, der henvises til, og som blev indsamlet igennem et helt liv, ikke bare fra fagbøger og artikler, men også fra skønlitteraturen, digtsamlinger, avisartikler, tegneserier, reklamer, samt allehånde andre kilder ikke

mindst optegnelser og interviews med mennesker fra land og by over hele Europa.

Vagn J. Brøndegaard (1919–2014) var en autodidakt bondesøn fra Møn, der selv skulle have været landmand, men blev brændende interesseret i etnobotanik og under 2. verdenskrig blev privatelev hos Tysklands førende etnobotaniker, Heinrich Marzell, der heller ikke var tilknyttet noget universitet, men var gymnasielærer i botanik og kemi i Bayern. Brøndegaard begyndte sit omfattende populærvidenskabelige forfatterskab med en artikel i *Politiken* i 1941, der bar titlen ”Lægedom langs Landevejen”, og adskillige andre artikler fulgte hurtigt, blandt andet flere i det nazistiske *Fædrelandet*, hvor fokus blev drejet fra etnobotanikken til en hyldest af det tyske tusindårsrige. Da krigen sluttede i 1945 kostede det ham et år i fængslet, eksklusion af Dansk Botanisk Forening og fem års udelukkelse fra offentlig ansættelse. Hermed er vi nok også nået til grunden til at Brøndegaard først meget sent i sit liv, og måske aldrig rigtigt, nåede at blive anerkendt i Danmark, og at initiativet til at genudgive centrale dele af hans produktion nu kommer fra Sverige, hvortil han før sin død donerede hele sit bibliotek og kildemateriale.

Etnobotanik, vi smager på ordet. Etno betyder som bekendt folk. Folkebotanik, et ord der som implicit forudsætning har at ”folk” kender til botanik, og kender den ene planteart fra den anden. Det gør de færreste imidlertid i dag. Ordet bringer minder om en tid, hvor der eksisterede en almen kundskab om planter. Brøndegaard selv bemærkede at i dansk litteratur ophørte blomster og andre referencer til planter med at eksistere omkring 1970. Det er ikke kun viden, der nu er glemt, om planter brugt i folkemedicinen, der er emnet for Brøndegaards artikler. Langt fra. Et væld af indsamlet viden dokumenterer således den store betydning planter historisk har haft for skik og brug i Norden.

Siden tidlig middelalder i det sydlige Europa indviedes kirkerne i påsken med palmeblade til minde om Jesus indtog i Jerusalem søndag før påske som beskrevet i for eksempel Johannesevangeliet 2:12–13: ”Næste dag hørte den store folkeskare, som var kommet til festen, at Jesus var på vej til Jerusalem. De tog da palmegrene og gik ham i møde.” De italienske kirker havde ikke problemer med at få leveret palmeblade til palmesøndag, som dagen kom til at hedde, men i mere nordlige lande anvendtes substitutter for palmeblade såsom grene af hassel, buksbom og selje pil (sv. sälg, *Salix caprea*), som ikke er sprunget ud, men omkring påske bærer mængder af dunede rakler også kaldet gæslinger. Luther kæmpede imod palmeindvielsen, som han mente hørte til

et overtroisk ritual, og i Sverige blev kirkernes indvielse med ”palmer” på palmesøndag forbudt med en beslutning i Riksdagen i reformationsåret 1527. Ikke desto mindre fortsatte skikken i Norden og i en optegnelse af Louise Hagberg fra 1926 til Nordiske Museet citeres en smålandsk pastor J. Daner for følgende udtalelse om pilekviste hentet palmesøndag: ”Det finns en del, som tro, att det var sådane palmer, som buros i Jerusalem när Kristi intåg”; og i en optegnelse til Nordiska Museet fra 1943: ”enligt vad som berättats härom brukade man i gången tid även smycka kyrkan till palmsöndagen med sådane ’palmer’”. Disse og en flod af andre gengive citater fra Brøndegaards artikel ”Nordens palmer”, trykt første gang i *Sprog og Kultur* i 1971 (nr 27, s. 13–22) har belært denne anmelder om, hvad hans efternavn med svenske aner betyder: *pilekvist* eller måske, som det hedder når grenene er smykket med gulfarvede dun, påskekyllinger, chokoladepåskeæg: *påskeris*. Værket er en *secret garden* af glemt viden til underholdning og undren. Det kan stærkt anbefales at trænge ind i den.

Michael Broberg Palmgren

VÅRA FÖRESTÄLLNINGAR OM SVANEN. När Alexander, välkänd profil i Uppsala, vid närmare 30 års ålder, avlivades i januari 2013, sörjdes han av många. Alexander var en knölsvan som sedan 1992 funnits i Svandammen. Med honom gick en lång tradition i graven. Svandammen, som funnits sedan 1500-talet, hotas nu enligt tidningsartiklar att exploateras till något oigenkännligt. Gröna och blå värden väger lätt i Uppsalas stadsplanering. Annorlunda är det i mer upplysta delar av världen. Knappast någon stad eller större samhälle i övriga Europa – från Malmberget i norr till Palma di Mallorca i söder – har under det senaste seklet saknat svanar i sina parker, omvårdade och omhuldade. Det har varit en självklarhet att plantera ut ett svanpar, vars avkomma sedan tillåtits flyga fritt. Redan Linnés trädgårdsmästare Lars Broberg lät föda upp knölsvanar i den akademiska trädgården, så traditionen är gammal även i Sverige (och i Dahlberghs *Suecia antiqua et hodierna* från omkring 1700, finner vi bland många andra spännande, men sällan beaktade djur, också avbildningar av svandammar). Knölsvanen kallades ännu år 1920 tamsvan i *Nordisk familjebok*, utan alternativ. Numera ses den som vild och benämns med ett tyskt låneord – introducerat av uppsalakonservatorn Gustaf Kolthoff – som anspelar på näbbens utseende. Knappast någon annan fågel i vår fauna har

lockat så många vykortsfotografer och konstnärer som just knölsvanen. Även om den kan vara aggressiv när den har ungar har vi ändå tagit den till våra hjärtan. Svanarna erbjuder en rik kulturhistoria, berättelserna är många och samspelet med människan komplext. Det finns alltså åtskilligt att berätta om svanarnas betydelse i kulturhistorien. Brage Bei der Wieden har därför haft en tacksam uppgift när han skrev den läsvärda boken *Mensch und Schwan: Kulturhistorische Perspektiven zur Wahrnehmung von Tieren* (Transcript, 2014). I fokus står en fågel som uppenbarligen aldrig upphör att fascinera.

ROSA PLASTFLAMINGOR i trädgården kan betraktas som kitsch. Sällan tänker man på att det finns en person och en historia bakom även dessa besynnerliga djur. I Caitlin R. Kights lilla bok *Flamingo* (Reaktion Books, 2015) återfinns dock ett helt kapitel om dessa trädgårdsprydnader. Det var den amerikanske formgivaren Don Featherstone som 1957 skapade dessa älskade och hatade plastskapelser. Sedan dess har de letat sig in i kulturhistorien, blivit en ikon inom populärkulturen och använts även i installationer och reklamsammanhang. Nu ägnas boken inte bara plastflamingor, utan övriga kapitel skildrar de märkliga fåglarnas biologi och betydelse i kulturhistorien, särskilt i äldre tid. Illustrationsmaterialet är som vanligt ypperligt. Flamingor har en viktig plats i konsthistorien. En bok som också ser det som angeläget att belysa en fågels roll som plastad trädgårdsprydnad vittnar om intellektuell spännvidd. Förlaget har till sin förebildliga Animal series valt skribenter – vanligen icke-zoologer – som varit vidsynta och uppenbarligen vågat ta ut svängarna.

FALKJAKT PÅ ISLAND. I sina reseanteckningar från Dalarna 1734 återger Linné intressanta uppgifter rörande holländska falkfångare, vilka årligen kom till gränstrakterna i Särna för att skaffa nya jaktfalkar. Det var en gammal tradition, och man kan säga att den fortlevt in i våra dagar. Norska och svenska falkar var länge eftertraktade på kontinenten, något som avhandlats närmare av Olav Bø i *Studia Norvegica* 1962 och Gunnar Tillander i *Fornvännen* 1964. Än viktigare för efterfrågan på goda jaktfalkar nere på kontinenten och i Västasien har dock sedan medeltiden Island varit, något som nu fått sin grundliga belysning i den nyutkomna monografin *Icelandic Trade with Gyrfalcons. From Medieval Times to the Modern Era* (Eget förlag, 2015) av den mångsidige etnozoologen, ornitologen och prästen Sigurður Ægisson. Redan 1100-talsförfattaren Geraldus Cambrensis uppger att jaktfalkarna från "Yslandia" var de bästa som kunde uppbringas. Efterfrågan på isländska falkar

har pågått in i våra dagar, men handeln är numera förstås illegal. Sigurður skildrar i nio kapitel den isländska falkfångstens och falkexportens historia i detalj med många spännande illustrationer och uppgifter som tidigare knappast uppmärksammats. Boken kan beställas direkt från författaren (sae@sae.is)

MÖSS OCH MÄNNISKOR. De lever, som Linné framhöll i en föreläsning om möss, ofta tillsammans med oss, och håller tillgodo med samma föda som vi. Även om exempelvis skogsmössen vistas utomhus sommartid kommer de gärna in och delar stugvärmen med oss vintertid, och de röjer sin närvaro genom den spillning de lämnar efter sig. Husmusen är mera hemmastad i skafferier och förråd och tar sig sällan ut. Möss har i alla tider levt samman med människor. Georgie Carroll har i sin bok *Mouse* (Reaktion Books, 2015) valt ett konventionellt grepp och inleder med musens samröre med människan från förhistorien fram till dagens laboratoriemöss, varefter hon skildrar deras roll i de klassiska högkulturerna. Ett kapitel ägnas mössens roll i myter bland de inhemska folken i Nordamerika. Dessutom skildras musen i konsten, filmen och populärkulturen. Boken innehåller ett stort antal trevliga illustrationer, varav 64 i färg. Det saknas inte heller katter i bokens bildurval. Som vanligt i denna serie är bildmaterialet, trots bokens lilla format, intressväckande och inte sällan oväntat. Kulturhistoria om djur och människor skall presenteras på det här sättet.

MERA VALBEN. Den outtröttlige Nicholas Redman fortsätter att inventera bevarade valben som finns uppställda i trädgårdar, parker, rådhus, kyrkor och museer världen över. Hans mycket väldokumenterade och intressant illustrerade volymer är välkomna tillskott om ett föga beaktat ämne. Tidigare har han givit ut bland annat *Whales' Bones of The Netherlands and Belgium* (2010) och inte minst *Whales' Bones of the Nordic Countries, Central and Eastern Europe* (2013), oundgängliga skrifter för dem som är intresserade av valarnas betydelse i den mänskliga kulturhistorien. Hans senaste volym är *Whales' Bones of France, Southern Europe, the Middle East and North Africa* (Redman Publishing, 2014). Är detta bara av intresse för nördar? Nej, läs om valbenet som förvarades i en moské i Nineve i Irak, så förstår ni varför. Profeten Jona som svaldes av en "jättefisk" var född i Nineve. Som bevis förvarades därför ett valben i Nebi Yunus-moskén, omnämnd i många resenärers skildringar från Irak. Sommaren 2014 sprängdes moskén sönder och samman av terrororganisationen Islamiska staten som intagit staden. En liten pusselbit i en kom-

plicerad religionshistorisk kontext skattades åt förgängelsen. Redmans bok är full av mikrohistoria av detta slag. Lär känna människan genom valbenen.

DJURPARKSLITTERATUR är en genre som kan uppmärksammas i *SLÅ*, åtminstone om skrifterna har historiska dimensioner. Mark D. Irwin, John B. Stoner och Aaron M. Cobaugh har redigerat samlingsvolymen *Zookeeping. An Introduction to the Science and Technology* (University of Chicago Press, 2013), som till största delen redogör för modern djurparksförvaltning. Dock, den svenskättade Josef Lindholm III, numera chef för fågelavdelningen på Tulsa zoo, har skrivit ett inledande kapitel om djurparkernas historia. Även Linnés djursamling i den akademiska trädgården i Uppsala uppmärksammas i översikten. Dresdens zoologiska trädgård grundades 1861 och är därmed en av Europas äldsta djurparker. Som så många andra motsvarigheter i Europas städer har man en begränsad yta till förfogande, men kan ändå visa upp en imponerande mängd arter. Djurparken har också nyligen begåvats med en stilfull historik, *Der Gesang des Orang-Utans. Die Geschichte des Dresdner Zoos* (Sächsische Zeitung, 2011), vackert illustrerad och välskriven av duon Mustafa Haikal och Winfried Gensch. Här bör också nämnas att Jürg Kurz nyligen har utkommit med *Von Affenwerner zur Wilhelma. Stuttgarts Zoo-Geschichte* (Belser-Verlag, 2015), en djurpark som funnits länge. I Tyskland har man förstått att även djurparker har en historia värd att berättas. Allt för lite av den varan i Sverige.

JORDBRUKSBIBLIOGRAFI I REPRIS. Gedigna bibliografier är oundgängliga redskap för forskaren. Med en ökad tillgång av artiklar via internet förefaller emellertid många i dag tro att om litteraturen inte finns tillgänglig där, så finns den över huvud taget inte, vilket visar sig i många "missar" i nyare studier. Boksynthet är inte längre en dygd. Att studera det äldre agrarsamhället och förbigå Magnus Hebbes gedigna bibliografi över svensk lantbrukslitteratur, ursprungligen publicerad 1939–1945, är dock knappast möjligt, inte ens i dessa internettider. Hebbe förtecknar även tidskriftsartiklar, svåråtkomliga småtryck och en rad annars förbisedda mindre notiser i periodisk litteratur. Den har sedan den kom ut varit ett måste för varje agrarhistoriskt, etnologiskt och kulturhistoriskt intresserad. Hebbes arbete har med rätta också varit eftertraktad på antikvariatsmarknaden. *Den svenska lantbrukslitteraturen från äldsta tid t.o.m. 1850* (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, 2014), som nu utkommit i faksimilutgåva och med korrigeringar, kompletteringar och

tilllägg av bibliotekarien Olof Kåhrström, är självklart mycket välkommen. Därtill har Janken Myrdal, vår tids främste företrädare för agrarhistorien i Sverige, och den som fått ämnet att blomstra när folklivsforskarna för länge sedan kastade ut barnet med badvattnet, skrivit en lång introduktion där han ger en lärd och välskriven exposé över lantbrukslitteraturen i gången tid. Ett oundgängligt verk för referenshyllan med andra ord.

Bibliografier fortsätter att vara nödvändiga, det vore en felbedömning att tro något annat. Lite sorgligt är det därför att den sedan länge inväntade skogshistoriska bibliografin som i grunden i stort sett var klar redan under första världskriget, men som gick i stå då det inte gick att få fram medel för tryckning, nu inte tycks komma ut. Den blev länge liggande men fick dock nytt liv för några år sedan tack vare KSLA:s driftige bibliotekarie Lars Ljunggren. Bibliografin skulle äntligen färdigställas. En struntsumma återstod för att avsluta projektet, men de medlen har inte inkommit. Om jag förstått saken rätt håller KSLA nu på att avveckla sitt engagemang för de areella näringarnas historia, vilket kanske varit akademiens mest framgångsrika projekt och därtill ansikte utåt de senaste decennierna. En skogshistorisk bibliografi skulle ha varit kronan på verket i detta fantastiska engagemang – dessutom en viktig pendang till Hebbes arbete – men tyvärr tycks inte några stiftelser uppfatta det som ett särskilt angeläget ämne, trots att skogshistoria är mer aktuellt än någonsin. Nu blir den kanske liggande igen.

VÄRMLÄNSKA ODLINGSMÖDOR. När Linné var på väg hem till Uppsala från sin västgötska resa sommaren 1746 for han genom Värmland. Givetvis noterade han tillståndet i jordbruket, bland annat att man odlade mest havre av vilket allmogen bakade tunnbröd och bryggde dricka, men också jordmånen kommenterades (exempelvis den magra rostfärgade rockjorden). Några årtionden senare befann sig jordbruket i en omvandlingsperiod till följd av skiftesreformer och tekniska nyheter. Värmland med dess bruksmiljöer, herrgårdar och sätrar förändrades. Lanthushållare och hushållningssällskap började också mera systematiskt kartlägga de agrara näringarnas förutsättningar, så ock i Värmland. Där inrättades ett hushållningssällskap redan 1803 och det skrevs avhandlingar i ämnet. I samarbete med landskapshistorikern Ulf Jansson, som författat en gedigen historisk inledande översikt, har Olof Kåhrström sammanställt vad landshövdingar, resenärer, hushållningssällskap och till och med sentida etnologer (den flinke Ragnar Jirlow) skrivit om Värmlands agrara modernisering. Det redovi-

sas i *För den värmländska lantushållningens väl*, red. Olof Kåhrström (KSLA, 2015). Även texter rörande Bergslagsdelen av Värmland har fått komma med. Redigt, trevligt illustrerat och en i alltigenom behagfull volym.

UTROTNINGSHOTAD MASK. Att många djurarter står inför sin nära utrotning påminns vi ofta om. Forskare som E. O. Wilson menar att vi rentav till följd av klimatförändringar och mänsklig expansion snart ställs inför världshistoriens sjätte stora massutdöende, där en stor del av megafaunan kommer att försvinna. Något lite kan vi göra för att fördröja processen genom att rädda enskilda arter, åtminstone temporärt. Visenten är kanske det mest närliggande exemplet, där Skansen och Avesta bruk spelat en viktig roll. Men vissa arter vill vi uppenbarligen inte bevara. Det gäller sådana som orsakar sjukdomar och annat lidande. Våren 2015 nåddes vi av rapporter från Carter Center och WHO att den ökända medinamasken, *Dracunculus medinensis* (L., 1758), står inför sin utrotning. Bara några enstaka fall av den sjukdom som den orsakar har rapporterats från Västafrika i år och när de är botade, är också masken borta för evigt.

En gång hade medinamasken en vidsträckt utbredning i subtropiska och tropiska områden och den finns beskriven redan under antiken, exempelvis i Papyrus Ebers från 1500 före vår tideräkningens början. Linné var förstas förtrogen med medinamasken (även om han i *Fauna svecica* 1741 tycks ha förväxlat den med den harmlösa tagelmasken). Mer information hittar vi hos lärjungen Johan Peter Falck. Dennes expedition i Ryssland kom i närkontakt med sjukdomen bland bocharerna (förfäder till vår tids uzbekier) som benämnde parasitinfektionen enligt Falcks uppteckningar för *reschta* eller *raschta* (sjukdomsbenämning som bekräftas i senare ordböcker). I Falcks bevarade anteckningar beskrivs också hur man bekämpade masken. Den upp till tre fot långa masken levde inkapslad i musklerna, men när den genomträngde skinnet fångade man upp den och med hjälp av en pinne började man försiktigt tvinna upp masken för att på så vis avlägsna den ur kroppen (se *SLÅ* 1986–1987, s. 63). Det är fortfarande den enda verk samma behandlingsmetoden. Den klassiska behandlingen att rulla upp masken på en pinne några centimeter varje dag har enligt *Nationalencyklopedin* tolkats som ursprunget till symbolen för läkekonsten, asklepiosstaven, med masken som slingrar sig runt staven. Makabert kanske, men nödvändigt.

Först på 1930-talet lyckades man få bukt på sjukdomen i Uzbekistan. Själv hörde jag under mina besök i Uzbekistan på 1980-talet berättelserna om hur framgångsrik man hade varit i Sovjetunionen att utrota dracontiasis eller

medinamaskinfektionen. I Afrika har medinamasken (på engelska heter den *Guinea worm*) levt kvar till våra dagar och fick faktiskt ett uppsving i samband med kriget i Sydsudan häromåret. Den tidigare amerikanske presidenten Jimmy Carter har vittnat om hur tagen han blev av att möta patienter med denna infektionssjukdom att han beslöt om särskilda åtgärder för att bekämpa den. Carter Center har sedan dess varit djupt engagerad i frågan. Och nu håller man på att lyckas. Det är säkert bra och besparar människor mycket lidande, även om artutrotning alltid gör en något orolig. Vad vi nu än tycker om medinamaskens utrotande, så är det en art som definitivt förtjänar större uppmärksamhet bland historiskt orienterade forskare – egentligen ett idealiskt avhandlingsämne med såväl medicin- som vetenskapshistoriska dimensioner, för att inte tala om etiska och kulturzoologiska aspekter. En mångbottnad globalhistoria värd att beforska med andra ord.

OM UNDRAN INFÖR EN URBANISERAD NATURSYN. Ordet ”natur” existerar inte i den förindustriella folkliga kunskapen om landskapet, något som även framgår av studier av fångst samhällen och herdemiljöer på andra håll i Europa. ”Naturen” som motsats till ”kulturen” är en romantisk konstruktion. Landskapet var för allmogen, som redan Mårten Sjöbeck framhöll i en studie på 1920-talet, ett mångsidigt produktionslandskap, som innehöll resurser av olika slag. Ett opåverkat ”naturlandskap” är en orimlighet. Att kalla fjällandskapet för ”orörd natur” eller vår ”sista vildmark” är givetvis inget annat än ren och skär kulturrasism vars (latenta) funktion är att mönstra ut det samiska kulturlandskapet ur medvetandet. ”Natur” är naturligtvis lika mycket kultur som andra landskapstyper, präglad av människans aktiviteter för att tillgodogöra sig tillgängliga biologiska resurser. Att se det som åtskilda domäner är därför direkt missvisande. Den romantiserade ”natur”-synen har emellertid slagit igenom på bred front i den urbaniserade medelklassen. Numera är ”naturen” därför ett begrepp att räkna med. Det moderna förhållandet till ”naturen” är därför komplext. Vilka betydelser ”naturen” kan ha för människor i dag är därför en relevant fråga att ställa. Med hjälp av en frågelista har folkminnesarkiven runtom i Sverige samarbetat om att samla in uppgifter rörande samtidens kontakter med ”naturen”. Det är uppenbart att mötet i stor utsträckning görs i form av fritidskonsumtion och upplevelser.

Ett stort antal medarbetare har mobiliserats för volymen *Naturen för mig. Nutida röster och kulturella perspektiv*, red. Lina Midholm & Katarina Saltzman (Institutet för språk och folkminnen, 2014). Här redovisas korta prob-

lematiserade texter, blandat med utdrag ur uppteckningar, som visar på en bred mångfald om vår tids naturkonsumtion. Kapitlen har grupperats under teman som "Att möta naturen", "barn och natur", "respekt för natur", "att kunna sin natur" med flera. Även om det handlar om kontakt med naturen är erfarenheterna och fokus mångfacetterade. Samtida fenomen som kosläpp, motionsrundor och trädgårdstäppor avhandlas. Allt läsvärt. Man kan dock efter att ha läst allt inte undgå en reflektion (som lätt kan uppfattas som gnäll) över en tid då dataspel och televisionens naturfilmer lätt konkurrerar ut möten med växter, djur och landskap i det verkliga livet, samrören som kräver viss ansträngning, fördragsamhet med vådrets växlingar och ofta en viss morgontidighet. Människors egna erfarenheter blir deras normativa horisonter och påverkar dem inför framtiden, något som också får återverkan på intresset för att exempelvis bevara biologisk mångfald. En högurban population som inte längre brukar landskapet annat än som en upplevelsekuliss jämförbar med Gröna Lund eller ett idrottsevenemang – rentav finner "naturen" tråkig – kommer den att över huvud taget engagera sig i bevarandet av artmångfald och landskapsvariation framledes? Eller mer närliggande: om man ständigt har hörlurar eller öronsnäckor när man vistas utomhus – exempelvis under färdsträckor – missar man alla vårens fågellåten. Varken mulleskolor eller balkongodlingar kan kompensera det. Vad får det för konsekvenser? Om man inte hör fåglarna när man växer upp lär man väl heller aldrig sakna dem. Det är oroväckande tecken i tiden om man också menar att det faktiska mötet med en ickeurban kulturmiljö är viktig för förståelsen av biologisk mångfald och bevarandeåtgärder.

Även det vardagliga nyttjoanvändandet av landskapet har avtagit. Bärplockning är en aktivitet som minskat radikalt eftersom det i dag inte längre handlar om försörjning, varken för glesbygdsbor eller för att dryga ut det egna hushållet (bärplockandet ombesörjs av utländska säsongarbetare). Husbehovsfiske existerar knappast längre. Motståndsfickor i form av hipsters akvakulturanläggningar och biodlingar är förmodligen av efemär natur. Inte ens städernas gröna och blå värden förmedlade genom parker och dammar kan längre hävda sig när förtätning är ledordet i stadsplaneringen. Närliga exploatörer har därför en lätt uppgift om ingen egentligen bryr sig. "Blev det för lite natur, och för mycket annat", frågar sig Thorsten Sjölin avslutningsvis, och besvarar själv frågan "men allt hänger samman". Visst gör det, men frågan är hur? Denna genomgång visar att vår tids landskapsmöten handlar om nöjen och begivenheter. Boken fångar tyvärr inte på allvar upp

det växande jaktintresset bland unga, inte minst kvinnor, och ett oförminskat levande intresse för pimpel- och annat sportfiske, vilket kanske är de enda ljuspunkterna inför en framtida kontakt med ickeurbana kulturlandskap som många fortfarande envisas med att kalla natur. Dessa aktiviteter, som pågår mer i det tysta bland de breda folklagen utanför storstäderna och dess urbana medelklass, är värda egna undersökningar.

Ingvar Svanberg

Notiser och meddelanden

LINNÉ LANDET RUNT. Rapporter från 1. Linnés vänner; 2. Linnésamfundet Polcirkeln; 3. Skånska Linnésällskapet; 4. Släktföreningen Linné; och 5. SLS.

1. *Linnés Vänner*. Det är inte bara Svenska Linnésällskapet som slår vakt om det linneanska arvet i Uppsala. Sedan 1993 verkar där också den likaså livaktiga Föreningen Linnés Vänner, med drygt 400 medlemmar. Syftet med föreningen är, som sig bör, att väcka intresse för Linnés gärningar ur ett hortikulturellt, kulturhistoriskt och naturvetenskapligt perspektiv. Sedan 2007 är föreningen dessutom vänförening till Uppsala linneanska trädgårdar, det vill säga Botaniska trädgården, Linnéträdgården och Linnés Hammarby, alla med Uppsala universitet som huvudman. Därtill stödjer man verksamheten vid Sävja. I syfte att slå vakt om de linneanska trädgårdarna anslår Linnés Vänner årligen medel för specifika projekt som vill utveckla tillgängligheten och intresset kring dessa trädgårdar. Apkojorna i Linnéträdgården är exempelvis tillkomna med hjälp av föreningen, även namnskyltarna på träd och buskar i universitetsparken är dess förtjänst. Föreningens medlemmar bidrar också praktiskt och hjälper bland annat till vid olika evenemang i trädgårdarna men också med trädgårdsarbete. I juni 2005 planterade exempelvis medlemmar i samarbete med personal från Uppsala linneanska trädgårdar en idegranshäck i Botaniska trädgården, mellan orangeriet och Norbyvägen. Häcken symboliserar den mur som revs när orangeriet byggdes på 1800-talet. Men även att rensa ogräs ställer medlemmarna gärna upp på. Initiativtagare till föreningen var akademiörtagårdsmästaren vid Linnéträdgården Gunnar Petersson och föreståndaren för Botaniska trädgården Örjan Nilsson. Mottot vid föreningens grundande var "Låt Uppsala blomstra". Nuvarande ordförande i föreningen är adjungerad professor Ann-Mari

Jönsson, engagerad Linnéforskare. Det är emellertid inte bara omsorgen om trädgårdarna som medlemmarna vinnlägger sig om, utan föreningen har också ett gediget föreläsningsprogram med månatliga möten vår och höst där inbjudna personer håller föredrag rörande Linné eller hans lärjungars verksamhet. Föreningen har också instiftat en årlig Gunnar Petersson-föreläsning. Därjämte utdelas varje år ett pris till någon som utmärkt sig i föreningens anda. Dessutom anordnas exkursioner till när och fjärran med Linnéanknytning. Över 50 personer deltog i resan till Sveden i Dalarna 2014 och år 2015 planeras en resa till Leufsta bruk. För den som vill veta mer eller bli medlem i denna mycket aktiva och mångfrestande systerförening finns information på hemsidan www.linnesvanner.se. (*Ingvar Svanberg*)

2. *Linnésamfundet Polcirkeln*. Linnédagar avhölls i Jokkmokk den 28–30 augusti i samarbete med Kulturföreningen Gamla Apoteket med samling vid Fjällträdgården, sedan seminarier i Åjtte om skogens betydelse (Stefan Bleckert), natur och ekonomi (Björn Anders Larsson), samisk kultur (Berit Inga), samt fiske och Linné (Kjell Lundholm).

3. *Skånska Linnésällskapet*, förkortat SkåL, möttes stadgeenligt den 19 augusti, Linné immatrikulationsdag vid Lunds universitet, denna gång på Katrineborgs landeri utanför Malmö, där stor Linnéutställning, "Bland Ständare och pistiller", pågick. Man kunde beskåda Linnés plughäst uppbyggd i maxiformat, sexualsystemet i trädgårdspedagogik, handla i rikhaltig museishop. Denna sköna augustidag talade Eva Björn om Anders Sparrman och Bengt Olle Bengtsson om 150-årsminnet av Gregor Mendels upptäckter. (*Gunnar Broberg*)

4. *Släktföreningen Carl von Linné*. Initiativ till bildandet av "Släktföreningen Carl von Linné" togs den 23 maj 2007 i Uppsala i samband med firandet av 300-årsminnet av Linnés födelse. Ett stort antal Linnéättlingar deltog i festligheterna. Vid en gemensam samling tillsattes en grupp ättlingar att förbereda en släktförening. Redan tidigare hade kontaktoppgifter till släktingarna samlats in av Projektkoordinator Linné 2007 vid Uppsala universitet, docent Roland Moberg. Syfte: Föreningen ska verka för att "andan i det Linneanska arvet förs vidare till kommande generationer, där Linnés förmåga att se sammanhangen mellan olika vetenskapsområden särskilt uppmärksammas". Vidare ska föreningen verka för sammanhållningen mellan Linnéättlingarna, vilket ofta har tagit formen av olika aktiviteter (se nedan). Till slut vill föreningen arbeta för bevarandet av Linnéminnena, i samverkan med Svenska Linnésällskapet och verka för att släktnamnet Linné/Carl von Linné inte missbrukas. Årsmöten: Ordinarie årsmöten hålls vartannat år i anslutning till

Linnés födelsedag. Det konstituerande mötet för "Släktföreningen Carl von Linné" ägde rum den 30 maj 2009 på Linnés Hammarby. Ordinarie släktmöten har sedan hållits på Linnés Sävja, i Orangeriet i Linnéträdgården och på Evolutionsmuseet. Övriga aktiviteter: Föredrag och vandringar har arrangerats mellan släktmötena. 1) *Herbatio Danensis*, Linnévandring under ledning av botanikern och Linnéforskaren FD Mariette Manktelow i juni 2010; 2) Visning av Hagströmerbiblioteket av bibliotekets chef Ove Hagelin i februari 2011; 3) Jämförelse av Linnés sexualsystem med dagens växtsystematik, föredrag av professor Birgitta Bremer på Bergianska trädgården i mars 2012; 4) Linneansk medicin, föredrag av professor emeritus Sven Britton i mars 2013; 5) *Herbatio Gottsundensis*, Linnévandring under ledning av docent Roland Moberg, Charlotte Ihrfors och Jane Ihrfors i maj 2014; 6) Visning av Tessinska palatset av husföreståndare Anders Odelius i september 2014; 7) Sara Lisa von Linné, föredrag av Tomas Tullberg i mars 2015. Föreningens styrelse: Lars Beskow, ordförande; Tomas Tullberg, vice ordförande; Inga Ljungquist, sekreterare och skattmästare; Charlotte Ihrfors, Annaklara Martin-Löf, Ulf Peters och Gerd Strandell. (*Inga Ljungquist*)

5. *SLS*, se s. 153.

Svenska Linnésällskapet egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapet verksamhetsberättelse 2014

Året som gick: Svenska Linnésällskapet har under det gångna året bedrivit en aktiv verksamhet. I januari gästades Sällskapet av Dianne Edwards, president för Linnean Society i London, som under besöket kreerades till hedersdoktor vid Uppsala universitet. Hon förelästades Linnés Hammarby och Linnémuseet, varefter middag intogs tillsammans med delar av Sällskapet styrelse. Föreläsningar i serien "I Linnés föreläsningssal" har ägt rum även under detta år. Den 13 mars talade Lars Beskow över ämnet "Föremål från min familj". Mats Wilhelm föreläste om "Linnés bin" den 10 april. Den 15 maj höll Tomas Anderman en föreläsning med titeln "Raka vägen till Gud? Carl von Linnés gudstro och den naturliga teologin". Den 9 oktober framträdde Hedvig Brander Jons-son med föredraget "Om två tavlor: Hoffmans Linné i lappdräkt och Russel och Opie's titelpansch till Thornton's *Temple of Flora*". Den 15 juni genomfördes en utfärd till Drottningholm, varest Lovisa Ulrikas naturaliekabinett och boksamling förelästades. Styrelsen har tagit aktiv del i arbetet med att utforma den nya entrébyggnad som förhoppningsvis skall kunna invigas i Linnéträdgården under vårt jubileumsår, 2017. Styrelsen har med kraft hävdad att nybyggnaden inte får inkräkta på kulturhistoriska värden eller förändra besökarens helhetsintryck av trädgårdens form och proportioner. Under årets andra hälft fick Sällskapet – efter vissa föregående meningsutbyten – gehör för dessa synpunkter, varför styrelsen kan konstatera att arbetet framskrider i konstruktiv anda tillsammans med övriga inblandade parter. Arbetet med att revidera Sällskapet stadgar har fortsatt med målet att presentera ett förslag vid vår- och höstsammankomsterna 2015. Till hedersmedlemmar utsågs vid vårsammankomsten Sällskapet båda förutvarande ordförande Roland Moberg och Eva Willén. Sällskapet verksamhet har under flera år bedrivits med stora underskott. Situationen har väsentligt förbättrats under 2014, även om bokslutet för detta år uppvisar ett underskott om cirka 140 000 kronor. Skälet härtill är främst att Sällskapet erhållna bidrag under året visserligen har ökat från 200 000 till 300 000 kronor, men inte till 400 000 kronor, för vilket budgeterats. Till detta kommer vissa eftersläpande lönekostnader.

Sammankomster: Vårsammankomst hölls i Linnéträdgårdens Orangeri den 24 maj, varvid Christina Wahldén presenterade sin roman *Den som jag trodde skulle göra mig lycklig*. Traditionsenlig vårbuffé serverades. Trettiotvå medlemmar deltog. Höstsammankomsten ägde rum den 27 november i Linnésalen i Kungl. Vetenskapsakademien. I samband med denna föreläste Karin Hallgren om hur jordbruket bedrevs på Hammarby under Linnés tid, varefter middag intogs i Klubbvillan. Trettiotvå medlemmar deltog.

Styrelsens sammansättning: Vid höstsammankomsten invaldes professor Else Marie Friis i styrelsen som ersättare för Mikael Strandängers som avböjt omval. Övriga styrelseledamöter med utgående mandat omvaldes, varför styrelsen vid utgången av 2014 bestod av följande ledamöter (mandattid inom parentes): Birgitta Johansson-Hedberg, ordförande (2015), Mariette Manktelow, vice ordförande (2015), Claes Östberg, skattmästare (2017), Carl Frängsmyr, sekreterare (2016), Gunnar Broberg, redaktör (2015), Marika Hedin, museiprefekt, Jon Ågren, ledamot utsedd av Uppsala universitet, samt ledamöterna Lars Beskow (2016), Åsa Eriksson (2015), Else Marie Friis (2017) samt Karl Grandin (2015).

Styrelsens sammankomster: 11 februari, 8 april, 27 augusti, 30 september, 27 november (konstituerande styrelsemöte) och 15 december.

Valberedning: Vid vårsammankomsten skedde fyllnadsval av professor Lars Holmer. Han ersatte Carl Frängsmyr som lämnade valberedningen under hösten 2013. Tomas Tullberg utsågs vid vårsammankomsten till sammankallande inom valberedningen, vars tredje ledamot är Anna Rask-Andersen. Mandattiden för samtliga ledamöter i valberedningen löper ut 2015.

Revisorer: Sällskapetets auktoriserade revisor Lars Nicklasson avgick vid vårsammankomsten, enär han frånträtt sin befattning inom PwC. I stället valdes PwC (utan koppling till särskild person) att ombesörja den ekonomiska revisionen. Såsom föreningsrevisor har under året fungerat Tomas Anderman. Revisorssuppleanter har varit Mattias Iwarsson och Anja Rautenberg.

Linnemuseet: Under året har museet varit öppet tisdag till söndag 11–17 under perioden 1 maj till 30 september. Under juni, juli och augusti ansvarade trädgårdsintendent Jesper Kårehed för visningsverksamheten. Under maj och september delades ansvaret mellan Kårehed och Moa Bergkvist. Årets utställning "Hennes samling tävlade med de största i världen" om Linné och Lovisa Ulrikas naturaliekabinett invigdes den 23 maj. Linné slutförde sin inventering av kabinettet 1764, varför utställningen anordnades för att högtidlighålla 250-årsminnet därav. Den 20 maj erhöll museet av Linnéättlingen Gunilla Miller en donation bestående av ett flertal föremål med anknytning till familjen Linné. Utvecklingsgruppen kring museet har under året fortsatt sitt arbete och lämnat rapporter över detsamma till medlemmarna.

Medlemsutveckling: Den 1 januari 2014 hade Sällskapet 622 medlemmar. Den 31 december samma år uppgick medlemsantalet till 598. Medlemsantalet fördelade sig på följande kategorier per 2014-01-01 respektive 2014-12-31: A Hedersmedlemmar 6, 9; B Ständiga medlemmar 32, 31; C Betalande medlemmar (svenska) 499, 475; D Betalande medlemmar (utländska): 21, 19; Familjemedlemmar 64, 64.

Uppsala den 7 april 2015

Carl Frängsmyr

Svenska Linnésällskapets styrelse 2015

Ordförande

Birgitta Johansson-Hedberg
Roburvägen 23 A, 181 33 Lidingö
0702-18 02 83
birgittajh@telia.com

Vice ordförande

Mariette Manktelow
Lillvreta 77, 755 96 Uppsala
073-837 17 13
mm@florahistorica.se

Sekreterare

Carl Frängsmyr
Säves väg 18, 752 63 Uppsala
018-10 12 38, 070-756 69 51 (mob.)
carl.frangsmyr@uadm.uu.se

Skattmästare

Claes Östberg
Börjegatan 1 A, 753 13 Uppsala
070-541 57 79
claes.ostberg@telia.com

Redaktör

Gunnar Broberg
Östervångsvägen 34, 224 60 Lund
046-15 13 98 (bost.), 046-222 75 89 (tj.),
046-222 44 24 (fax)
Gunnar.Broberg@kultur.lu.se

Prefekt för Linnémuseet

Marika Hedin
Museum Gustavianum, Uppsala universi-
tet, Akademigatan 3, 753 10 Uppsala
018-471 21 99 (tj.), 018-471 75 72 (fax)
marika.hedin@gustavianum.uu.se

Universitetsrepresentant

Jon Ågren
Skolgatan 7, 753 12 Uppsala
018-12 12 10 (bost.), 018-471 28 60 (tj.)
jon.agren@ebc.uu.se
Utsedd av Uppsala universitet

Övriga ledamöter

Lars Beskow
Larsbergsvägen 55, 181 38 Lidingö
08-767 53 35, 070-559 56 22 (mob.)
lars.beskow@beskowark.se

Else Marie Friis
Naturhistoriska Riksmuseet, Box 500 07,
104 05 Stockholm
018-519 541 55
else.marie.friis@nrm.se

Karl Grandin
Torngatan 34, 754 23 Uppsala
karl.grandin@kva.se

Åsa Petré
Östra Ågatan 53, 753 22 Uppsala
asa.eriksson@habo.se

Revisor av den ekonomiska förvaltningen
Pwc, Box 179, 751 04 Uppsala
010-212 60 35

Revisorer av föreningsformalia

Tomas Anderman
Mariedalsgatan 12, 754 53 Uppsala
018-32 60 54
tomas.anderman@telia.com

Revisorssuppleanter

Anja Rautenberg
Kungsgatan 30 A, 753 21 Uppsala
018-50 21 64 (bost.), 018-19 53 39 (tj.).
070-660 11 46
anja.rautenberg@gmail.com

Mattias Iwarsson
Malma Bergsväg 26, 756 45 Uppsala
018-30 99 73 (bost.) 018-67 22 96 (tj.)
Mattias.Iwarsson@slu.se

Valberedning

Tomas Tullberg
Mårdvägen 16, 167 56 Bromma
08-25 07 82
tomas@tullberg.net

Anna Rask-Andersen
Kyrkogårdsgatan 11, 753 10 Uppsala
018-69 40 91 (bost.), 018-611 36 50 (tj.).
070-425 06 54 (mob.), 018-51 99 78 (fax)
anna.rask-andersen@medsci.uu.se

Lars Holmer
Lingonbacka 6, 744 97 Järlåsa
Lars.Holmer@pal.uu.se

Svenska Linnésällskapets Årsskrift
Redaktör Gunnar Broberg (se ovan)

Bitr. redaktör David Dunér
Inst. för kulturvetenskaper, LUX, Box
192, 221 00 Lund

046-222 09 61 (tj.), 046-222 31 43 (fax)
David.Duner@kultur.lu.se

Linnémuseet

Besöksadress: Svartbäcksg. 27, Uppsala
Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala
018-13 65 40, 018-12 65 47 (fax)
Bokningar: 018-471 28 38, bokning@botan.
uu.se
Webbadress: www.linnaeus.se
E-postadress: linnemuseet@linnaeus.uu.se

Öppettider 2015: kl. 11.00–17.00 tisdag–
söndag från 1 maj till 30 september. Boka-
de gruppvisningar året runt. Entré: vuxen
60 kr., gruppentré 40 kr., barn under 16
år gratis inträde tillsammans med vuxen.
För mer information kontakta bokning@
botan.uu.se, 018-471 28 38.

Svenska Linnésällskapets adress

Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala
Webbadress: www.linnaeus.se
Plusgiro: 55 18 55-0
Bankgiro: 625-1169
Organisationsnummer: 81 76 00-4409

Medlemsavgift 2015 är 250 kr. för medlem
boende i Sverige. 100 kr. för extra famil-
jemedlem. 350 kr. för medlem boende ut-
anför Sverige. Ständigt medlemskap kan
erhållas av fysisk person mot erläggande
av 20x årsavgiften.

Valda avhandlingar av Carl von Linné

Sällskapet har sedan 1920-talet ett pågående projekt att översätta Linnés avhandlingar till svenska. Alla avhandlingar finns i lager. Avhandlingarna beställer man enklast via Svenska Linnésällskapets hemsida: www.linnaeus.se. Klicka på Skrifter i menyraden, och sök vidare där. Priser inklusive moms är 50 kronor. Som medlem har man 20

procent rabatt, fyll bara i medlemsnumret i rätt ruta så räknas rabatten av. Frakt och emballage tillkommer. Med bokförsändelsen kommer en faktura med 30 dagars betalningstid. Det går också bra att beställa skriftligen till Svenska Linnésällskapet, Box 15093, 750 15 Uppsala.

1. Botaniska exkursioner i trakten av Uppsala (Herbationes Upsalienses). 1921. *Nytryck 1998, 2008.*
2. Växternas förvandling (Metamorphosis plantarum). 1921.
3. Växternas sömn (Somnus plantarum). 1921.
4. Amman som styvmoder (Nutrix noverca). 1947.
5. Hinder för läkekonsten (Obstacula medicinae). 1948.
6. Observationer till materia medica (Observationes in materiam medicam). 1949.
7. Sjukdomsgrupperna (Genera morborum). 1949.
8. Granskning av de enkla läkemedlen ur växtriket (Censura medicamentorum simplicium vegetabilium). 1950.
9. Två sömrlandsfloror (Flora Åkeröensis & Pandora et Flora Rybensis). 1950.
10. Officinella växter (Plantae officinales). 1950.
11. Adonis Stenbrohultensis (med en inledning om Linné och Stenbrohult). 1951.
12. Den lärda världens omdöme om Med. Dr Carl Linnaei skrifter (Orbis eruditi judicium). 1952.
13. Levnadsordning vid en surbrunn (Diaeta acidularis). 1953.
14. Om vintersjukdomar (De morbis ex hyeme). 1954.
15. Läkemedlens lukt (Odores medicamentorum). 1954.
16. Levnadsordning under människans olika åldrar (Diaeta per scalam aetatis humanae). 1954.
17. Svenska vattunymfer (Najades Svecicae). 1954.
18. Pharmacopaea Holmensis. Bihang: Utkast till Materia medica 1761. 1954.
19. Elektriskt-medicinska satser (Consectaria electrico-medica). Med en inledning om Linné och elektriciteten. 1955.
20. Hantverkarnas sjukdomar (Morbi artificum). 1955.
21. Menniskans cousiner (Linnés originalmanuskript till Antropomorpha). 1955.
22. Menniskans förvandling (Metamorphosis humana). 1956.
23. Caroli Nic. fil. Linnaei Bibliotheca medica. 1956.
24. Det förändrade köket (Culina mutata). 1956.
25. Grönsakstorget (Macellum olitorium). 1956. *Nytryck 2008.*
26. Spetälska (Lepra). 1957.
27. Ålderdomen enligt Salomo (Senium Salomoneum). 1957.
28. Grunderna till hälsan (Fundamenta valetudinis). 1958.
29. Om salladsväxter (De acetariis). 1958. *Nytryck 2008.*
30. Linnés stambok (Libellus amicorum). 1958.
31. Läkemedlens smak (Sapor medicamentorum). 1958.
32. Uppsalafebern (Febris Upsaliensis). 1959.

33. Om lymfkärnen (De venis resorbentibus). 1959.
34. Om chokladdrycken (De potu chocolatae). 1959. *Nytryck 2006*.
35. Inledning till dieten. Fyra föreläsningskoncept. 1960.
36. Om dragsjukan (De raphania). 1960.
37. Om smultron (Fraga vesca). 1961. *Nytryck 2006*.
38. Promotionsprogram. 1961.
39. Tvåkönad alstring (Generatio ambigena). 1962.
40. Berusningsmedel (Inebriantia). 1963. *Nytryck 2006 i samarbete med NBV. Slutsåld*.
41. Rektorsprogram. 1963.
42. Nyttan av rörelse (Motus polychrestus). 1963. *Nytryck 2006*.
43. Den beboeliga luften (Aer habitabilis). 1964.
44. Om brödet som födoämne (De pane diaetetico). 1964. *Nytryck 2007*.
45. Nordbornas styvmoderliga Ceres (Ceres noverca arctoum). 1964.
46. Andningens dietetik (Respiratio diaetetica). 1965.
47. Om ormbett (De morsura serpentum). 1965. *Nytryck 2006*.
48. Ätliga frukter (Fructus esculenti). 1965. *Nytryck 2008*.
49. Kaffedrycken (Potus coffeae). 1966. *Nytryck 2007 i samarbete med Lindvalls kaffe*.
50. Om omväxling i födan (De varietate ciborum). 1966. *Nytryck 2008*.
51. Botanikens grundvalar (Fundamenta botanica). 1967. *Slutsåld*.
52. Medicinens dubbla nyckel (Clavis medicinae duplex). 1967.
53. Om följderna av dietetiska fel och deras behandling (De effectu et cura vitiorum diae-teticorum generali). 1967.
54. Starkt luktande läkemedel (Medicamenta graveolentia). 1968.
55. Om bruket av varm och kall mat och dryck (Circa fervidorum et gelidorum usum). 1968. *Nytryck 2008. Slutsåld*.
56. Om den kemiska metoden att undersöka läkemedlens krafter (De methodo investigandi vires medicamentorum chemica). 1969.
57. Växternas krafter (Vires plantarum). 1970. *Nytryck 2008*.
58. Ambrosiska läkemedel (Ambrosiaca). 1970.
59. Om bruket av Mentha (De menthae usu). 1971. *Nytryck 2008*.
60. Blomsteruret (Horologium plantarum). 1971. *Nytryck 2007*.
61. Sädesslagens förvandling (Transmutatio frumentorum). 1971.
62. Kvassiaveden (Lignum qvassiae). 1971.
63. Botaniska författare (Auctores botanici). 1973.
64. Om marsvin (De mure Indico). 2007.
65. Om renen (Cervus rheno). 2007.
66. Om den akademiska trädgårdskonsten (De horticultura academica). 2007.
67. Om får (Oves). 2007.
68. Om svinet (Sus scrofa). 2007.
69. Om blodigeln (De hirudine). 2007.
70. Om växterna som nybyggare (De coloniis plantarum). 2008.
71. Mossornas användning (Usus muscorum). 2008.

72. Johannesörter (Hypericum). 2008.
73. Om binnikemasken (Taenia). 2008.
74. Hybridväxter (Plantae Hybridæ). 2009.
75. Resa till Kina (Iter in Chinam). 2010.
76. Purgande medel (Medicamenta purgantia). 2010.
77. Färgväxter (Plantæ Tinctoriæ). 2010.
78. Växten Alströmeria (Planta Alströmeria). 2010.
79. Rabarber (Rhabarbarum). 2011.
80. Armsalamander (Siren lacertina). 2011.
81. Medicinska droger ur djurriket (Materia medica in regno animali). 2011.
82. Skvattram (Ledum palustre). 2011.
83. Skörbjugg (Scorbutus). 2011.
84. Svenska träd (Arboretum Svecicum). 2012.

Om bidrag till SLÅ

Manuskript sänds i digital form som bifogat dokument via e-post till redaktionen. Det digitala format som bör användas är Word- eller RTF-format. Eventuella bilder till bidraget levereras digitalt. Konsultera redaktionen i förväg om lämpliga format. En artikel bör ej överstiga 60 000 tecken. Summary på engelska ska medfölja liksom uppgift på författarens akademiska grad och institutionstillhörighet. Noter numreras löpande som slutnoter. Första gången en hänvisning förekommer ska all bibliografisk information skrivas ut i enlighet med exemplen nedan. Därefter räcker det med att ange författarnamn, tryckår och sida. Vid den första hänvisningen till en bok anges förlagsort, däremot ej förlag. *SLÅ* använder inte litteraturförteckning.

Exempel: [bok] Carl von Linné, *Caroli Linnaei Diaeta naturalis 1733. Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt* (Stockholm, 1958), 168.

[artikel i antologi] Arvid Hj. Uggla, "Linné om öl och ölbrygd", i Bertil Nordenfelt (red.), *Svenska bryggareföreningen 75 år. Minnesskrift 1960* (Stockholm, 1960), 11.

[artikel i tidskrift] Tycho Tullberg, "Linnés Hammarby", *SLÅ* 1918, 14.

Artikeln inleds med artikelförfattarens namn varefter följer artikelns titel. Onödiga blankrader bör undvikas. Underrubriker markeras genom kursiv stil. Nytt stycke markeras med indrag. Undvik förkortningar. De bidrag som inte följer ovan nämnda råd returneras med begäran om korrigerings. Redaktionen förbehåller sig rätten att, i samråd med författaren, göra nödvändiga ändringar i insända bidrag. Redaktionen ansvarar inte för bidrag som inte uttryckligen har beställts. Artikelförfattare får kostnadsfritt 25 särtryck av sitt bidrag. Textbidrag skickas till biträdande redaktör, professor David Dunér, Inst. för kulturvetenskaper, LUX, Box 192, 221 00 Lund. E-post: David.Duner@kultur.lu.se. Telefon: 046-222 09 61. Bidrag för nästa volym av *SLÅ* måste vara redaktionen tillhanda senast den 1 juni 2016.

